

Kirpalsingh

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਉੱਦੇਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ

ਦੇ ਸਮਾਜ

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਉੱਦੇਸ਼

ਸੰਪਾਦਕ

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੨

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ,
ਆਰਮਜ਼ ਡੀਲਰ, ਕੂਪਰ ਰੋਡ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਛਾਪਕ :

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ
ਹਰਦਾਸ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ
ਰਾਣੀ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਸ਼ਰੀਫ ਪੁਰਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

Rs. 16/-

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ, 272
 ਗੁਰੂ ਧਰਮ ਸਾਫ਼ਿ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕੀ ਚਰਿਤ੍ਰਾ 2020 21
 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥
 ਚਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਧੁਰ ਮਨੁ ॥ 3 ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਧਨ
 ਦੇ ਚਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥
 ਚਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ॥ : - "ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥
 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥
 ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥ : - "ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮ ॥
 ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ॥

(ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ)

ਤਤਕਰਾ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਕਾਂਡ		ਪੰਨਾ
	ਭੂਮਿਕਾ	੭
੧	ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ	੧੩
੨	ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਜੀਵਨ	੩੩
੩	ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਿਵੇਂ ਖੁਲ੍ਹਿਆ	੪੫
੪	ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ	੫੩
੫	ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਸਾਦ	੬੨
੬	ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ	੬੮
੭	ਕਾਰ ਸੇਵਾ	੭੬
੮	ਪਟਿਆਲਾ ਮੋਰਚਾ	੯੨
੯	ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ	੯੮
੧੦	ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ	੧੦੪
੧੧	ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ	੧੧੧
੧੨	ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ	੧੧੮
੧੩	ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮੋਰਚਾ	੧੩੦
੧੪	ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ	੧੫੪
੧੫	ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ	੧੬੩
੧੬	ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਗ਼ਾਵਤ	੧੭੩

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

੧	ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਵਲੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤੀ	੧੯੧
੨	ਫਸਾਦਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰਕੂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਯਤਨ	੨੦੪

ਕਾਂਡ		ਪੰਨਾ
੩	ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ	੨੧੬
੪	ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ	੨੨੭
੫	ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਜੇਲ੍ਹ-ਯਾਤਰਾ	੨੪੦
੬	ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚਾ	੨੫੧
੭	੧੯੫੨ ਤੇ ੧੯੫੪ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ	੨੫੫
੮	ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ	੨੬੪
੯	੧੯੫੫ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ	੨੭੨
੧੦	ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ	੨੮੩
੧੧	ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ	੨੮੬
੧੨	੧੯੬੦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ I	੨੯੫
੧੩	੧੯੬੦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ II	੩੦੩
੧੪	ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਤੇ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ	੩੧੩
੧੫	ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ	੩੨੫
੧੬	ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੨ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ	੩੪੩
੧੭	ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉੱਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ	੩੫੧
੧੮	ਜੰਗ ਮੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀ	੩੫੮
੧੯	ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ	੩੬੬
੨੦	ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ	੩੭੧
੨੧	ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ	੩੭੯
੨੨	ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸਮਾਂ	੩੯੦
੨੩	ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ	੩੯੯
੨੪	ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ?	੪੦੭

ਤਸਵੀਰਾਂ

੧. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

੨. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ।

(ਸਫਾ ੧੮੮ ਦੇ ਬਾਅਦ)

੩. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਦੇ ਕੈਪਟਨ ਸਨ ।

੪. ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ੨੨ ਲੀਡਰ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੧੬ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਖਰ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

੫. ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਪੁਲਸ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਪਠਾਣ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਚਲੇ । ਉਹ ਜੱਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ।

੬. ਉਕਤ ਜੱਥਾ, ਜਲ੍ਹਿਆਂ-ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

੭. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਉਤਲਾ ਕਥਤ ਜੱਥਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕੋਲ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਫੋਟੋ ਲੀਤੀ ਗਈ ।

੮. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਬਣਾਵਨ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਸਦਿਆ ਸੀ ।

੯. ਉਕਤ ਮੌਕੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਫੋਟੋ ।

੧੦. ਉਕਤ ਕਥਤ ਮੌਕੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਪਾਰਟੀ ।

੧੧. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਤੇਜ ਕੌਰ ਜੀ ।

੧੨. ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨਾਗਪੁਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ।

੧੩. ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਛੇ ਬੱਥਰ ਅਕਾਲੀ ਇਕੱਠੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ।

(ਸਫਾ ੪੦੬ ਦੇ ਬਾਅਦ)

੧੪. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜੇਲ੍ਹ - ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ ।
੧੫. ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੈਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਏ । ਉਹ ਮੈਚ ਦੇਖਣ ਲਈ, ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਕਰੀਬਨ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਸਨ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਭਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਮੁੜ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਇਆ ।
੧੬. ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੬ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਮੌਕੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ।
੧੭. ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੭ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।
੧੮. ਅਪਰੈਲ ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਗਏ । ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਲ ਅਟਕੇ । ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਸ਼ਾਹ-ਨਿਵਾਜ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਮਿਲੇ ।
੧੯. ਉਕਤ ਮੌਕੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ।
੨੦. ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਤੋੜਿਆ ਸੀ ।
੨੧. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੰਡ ਲੱਗਾ । ਉਹ ਲੱਗਾ ਦੰਡ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜੋੜੇ ਸਾਫ ਕੀਤੇ ।
੨੨. ਉਕਤ ਮੌਕੇ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜੇ ।

੧ ਓ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਭੂਮਿਕਾ

“ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਚੱਟਾਨ ਵਰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਲਭੋ, ਵਰਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਧਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਈਏ।” ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ : “ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਸਨ। ਉਹ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਉਸ ਉਪਰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਹੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਕਹੇ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਵੀਰਿੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ : “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਤਭੇਦ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਭਾਗੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਈਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰ-ਸੁਆਰਥ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲ-ਕਪਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ, ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਨਾਂਹ ਉਹ ਆਪ ਧੱਖੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਂਹ ਕਿਸੇ

ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੋਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਲ ਕੱਪਟ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।” (ਸਫਾ ੩੯੯ ਤੋਂ ੪੦੭)

ਇਹੋ ਜਹੇ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤਬਕੇ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਵਾਕਫੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਮਕੇ ਅਮਕੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਜਾਂ ਭੁਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਠੀਕ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਭੀ। ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਾਠਕ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਰਨ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਜਮਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕਦੀ ਪੱਕਾ ਧੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਪੱਕਾ ਧੜਾ ਤਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਕਦਾਚਿਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਾਂਹ ਹੋਏ, ਸੋ ਪੱਕਾ ਧੜਾ ਨਾਂਹ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਪੱਖੀ ਤੇ ਕਦੀ ਮੁਸਲਮ-ਪੱਖੀ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਨੂੰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਲਾਗ ਹੋ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। (ਸਫਾ ੬੨ ਤੋਂ ੬੭)। ਇੰਜ ਹੀ ੧੯੪੬-੪੭ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਜਾਬਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਮਸਾਨ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਕਲਕੱਤਾ (ਬੰਗਾਲ) ਅੰਦਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਸਫਾ ੨੦੬)। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਦਾ ਕਰਤੱਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਥਾਂ ਥਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

“ਅਸੀਂ (ਸਿੱਖ) ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਫ਼ਿਰਕੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰੇ। ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਗ਼ਰੂਰ, ਕਾਇਰ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਨਣਾ ਸਖ਼ਤ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ, ਕਮੀਨਗੀ ਤੇ ਅਸਿੱਖੀ ਹੈ”।

ਇਹ ਗੱਲ ੨ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੮ ਨੂੰ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਸਟੈਂਡ ਰਿਹਾ। ਇਹੋ ਹੀ ਸਟੈਂਡ ਹੁਣ ਤਕ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਸਫਾ ੧੦੪)

ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮ-ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮ-ਰਾਜ ਠੋਸਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਨੂੰ ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਨ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤੱਕ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੪੬ ਵਾਲਾ ਚੁਨਾਓ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਸੀਟਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਜਿੱਤ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿਖ ਸੀਟਾਂ ਭੀ ਲੈ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜਬੂਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਅਤੇ "ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉਖੇੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਔਧੇ ਔਧੇ ਭਾਗ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦਿਵਾਏ।" (ਸਫਾ ੧੫੮ ਤੋਂ ੧੬੨ ਅਤੇ ਸਫਾ ੧੬੧ ਤੋਂ ੨੦੦)

ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਾਉ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਪਾਉ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਕੌਮ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਲਈ ਜੋ ਬਚਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਸਫਾ ੧੫੧ ਤੋਂ ੧੬੨)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਸੰਨ ੧੯੦੫ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ,

ਜਦ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਤਕ ੬੨ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਸਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਾਹਿਦ ਲੀਡਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਦੌਲਤ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਉੱਚ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਣ ਦਾ ਰਾਜ਼, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਿੱਤੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਭਰਤੀ ਹੋਈ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਈ। ਜੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਭਰਤੀ ਨਾਂਹ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਨਾਂਹ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਨਾਂਹ ਰਖ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਰੋਕਣਾ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਨੀਤੀ ਸੀ (ਸਫ਼ਾ ੧੬੩ ਤੋਂ ੧੭੨, ਅਤੇ ਸਫ਼ਾ ੨੦੯)। ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਡੀ ਗ਼ਲਤੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤੀ ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਦਬਾਉ ਦੇ ਕੇ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। (ਸਫ਼ਾ ੧੭੭ ਤੋਂ ੧੮੮)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗ਼ਰੀਬ ਰਹੇ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗ਼ਰੀਬ ਰਹਿ ਕੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਦੋਂ ਲੀਤਾ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ (ਸਫ਼ਾ ੧੧੦)। ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਇਹ ਕਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਰਗਾ ਵੱਡਾ ਲਾਹਨਤੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜੋ ਨਚੋੜ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

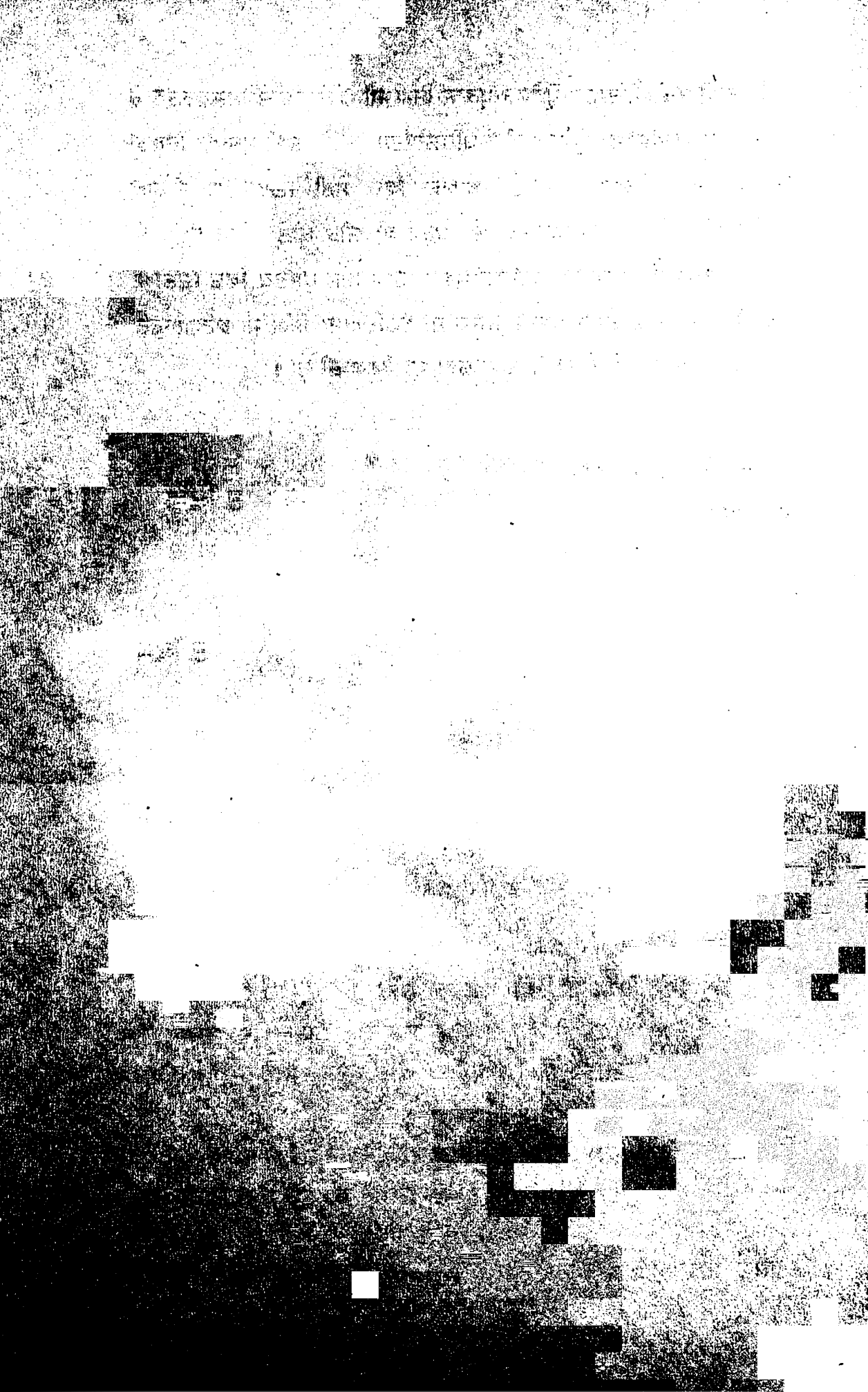
ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਬਲਿਕ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸੇਵਕ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰੀਸਰਚ

ਡੀਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੇ ਮੋਹਨਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਮਸਾਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਰੂਫ ਵੀ ਠੀਕ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਮਦਦ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ, ਚੌਂਕ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹਾਊਸ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ*

ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਜੋ ਚੇਤੇ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਸਾਂ। ਮਾਂ ਨੇ ਦੁੱਧ ਛੁੜਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਲਈ ਮਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਹਟ ਬੁੱਢਾ ਦਾਂਦ”। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਹਨਾ ਅਜੇਹਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਘਿ੍ਣਾ ਹੋ ਗਈ। ਕਈ ਸਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਕਾ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋੜੀ ਦੁਆਈ ਪੀਵੀ ਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਧ ਪੀ ਛੱਡਾਂ। ਮਗਰੋਂ ਦੁੱਧ ਦੇ ਲਾਭ ਗੁਣ ਸਮਝ ਕੇ ਮੇਰੀ ਨਫਰਤ ਘਟ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਭੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਦੁੱਧ ਦੀ ਖੀਰ ਆਦਿਕ ਬਣੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਦੁੱਧ ਉੱਕਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਥੋੜਾ ਬਾਹਲਾ ਭਾਵੇਂ ਪੀ ਲਵਾਂ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਵਿਧਵਾ ਭੂਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਸਵਿਆਂ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕਥਾ, ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ, ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਾਬਤ ਗੱਲਾਂ ਭੀ ਦਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾ ਰੂਪ ਹੈ ਨਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਨਾ ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਨਾ ਨੱਕ ਕੰਨ ਹਨ, ਨਾ ਬਾਹਵਾਂ ਹਨ, ਨਾ ਸਿਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਲੱਤਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਸੁਣਦਾ ਸਮਝਦਾ ਜਾਣਦਾ ਬੁਝਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਆਪ ਉਹ ਦਿਸਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸ ਭੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ

---

*ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੈ-ਜੀਵਨੀ ‘ਮੇਰੀ ਯਾਦ’ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਜੋ ਕਾਂਡ ‘ਮੇਰੀ ਯਾਦ’ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਸੰਕੇਤ ਲਈ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਬਾਰੀਕ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਕਾਂਡ ਹੋਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਸੰਕੇਤ ਵਜੋਂ ਬਾਰੀਕ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਹੋਏਗਾ।

ਆਪਣੀ ਖਬਰ ਉਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਾ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢੇਰੀ ਦੀ ਢੇਰੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਸੁਣਦਾ ਜਾਣਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕਿਧਰੇ ਉਹਲੇ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਪਰ ਮੇਰੀ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੂਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਰੱਬ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੀ ਦਾ ਹੈ। ਭੂਆ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਜਪਣ ਨਾਲ ਰੱਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਂਵ ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਲਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਦੀ ਕਥਾ ਭੀ ਸੁਣਾਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਨਸੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਰੱਬ ਲੱਭ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਇਕੱਠੇ ਕਸ (ਖੱਡ) ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਉਥੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੱਕੇ ਪੱਥਰ ਬਥੇਰੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਚਿੱਟੀ ਲਕੀਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ‘ਠਾਕਰ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਜੰਝੂ। ਧੰਨੇ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਭੀ ਇਕ ਠਾਕਰ ਕਸ (ਖੱਡ) ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਧੰਨੇ ਵਾਂਗੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ‘ਠਾਕਰ’ ਨੂੰ ਖੁਆ ਕੇ ਹੀ ਖਾਵਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕਾਂ ਨਾ। ਕਈ ਵੇਰ ਦਲੀਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਖਰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੈਂ ਆਪੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

ਮੁੰਡੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਹਮਣ ਮੁੰਡੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਵੱਡੀ ਹੈ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਮੁੰਡੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਭੂਆ ਮੇਰੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹਨ ਤੇ ਦੇਵੀ ਵਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ “ਨੰਦਾ, ਨੰਦਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਕਿ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪੂਜੀਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਮੁਕਤੀ ਹੀ ਦੋਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੇਵੀ ਸਭ ਵਰ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੇ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ, ਵਰ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਹੀ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗੇ। ਚਲੋਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪੂਜ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਦੁਹਾਂ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਮੰਗ ਲਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਰ ਮੰਗ ਲਵੇ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਪਕਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ। ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਰੀ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਕੇ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਜਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਤਨੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਜਪਣਾ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡੋਂ ਲਾਂਭੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿਛੇ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਨਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਜਨ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਪਰ ਮੈਂ ਮਨ ਵਿਚ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਖੇਡ ਵਿਚ ਮੈਂ ‘ਸਾਹ’ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਡੀ ਕੋਡੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਕਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਅਜੇਹੀ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਕਹਿੰਦਾ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਭੱਜਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਭੀ ਨਿਸਚਾ ਰਖਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਭਜਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਚੋਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੀ ਚੰਗਾ ਖਿਡਾਰੀ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ। ਮਦਰਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮਦਰਸਾ ਸਾਡਾ “ਹਰਨਾਲ” ਸੀ, ਜੋ “ਹਰਿਆਲ” ਤੋਂ ਮੀਲ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਸੀ। ਹਰਨਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤਕ ਮਦਰਸਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰਿਆਲ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮੁੰਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਵਾ ਕੇ ਕੁਝ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾਲ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਹਰ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਪਰਨੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਅਚਾਰ, ਜਾਂ ਗੰਢਾ ਜਾਂ ਗੁੜ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਹੱਸਦੇ ਅਸੀਂ ਜਦ ਮਦਰਸੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਦਰਸੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਡਰਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਘਨੱਯਾ ਲਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਮਦਰਸੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਘਨੱਯਾ ਲਾਲ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਕੀ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਥੋੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸਣੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਮਦਰਸੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ।

ਮਦਰਸੇ ਤੋਂ ਅਜੇਹੇ ਵੇਲੇ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਸਾਂ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਅਪੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਹਾਂ, ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮਦਰਸੇ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਧੁੱਪੇ ਜਾਂ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਲ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ (ਤਲਾਬ) ਉਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਬੰਨ੍ਹ ਉਤੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਬੰਨ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਜਦ ਗਰਮੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਸ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪੂੰਗਰੇ (ਕੀੜੇ) ਪੈ ਜਾਣ ਤਾਂ

ਅਸੀਂ ਕੁੜਤੇ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੁੱਕ ਭਰ ਕੇ ਕੁੜਤੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਪੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਨੇੜੇ ਹੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭੀ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਖੂਹ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਔਖਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਭਾਈ ਪਾਣੀ ਭਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬੰਦਾ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਹਰਨਾਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹਰਿਆਲ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪਿਆਰੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਪਿਆਰੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਘੜੇ ਭਰ ਰਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕੋਲ ਛੰਨਾ ਰਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੁੜਦੀ ਵੇਰਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆਪ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੰਨੇ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਪੀ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਮਦਰਸੇ ਵਿਚ ਤਿਹਾਏ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਤੇਹ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਜਦ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਘਰ ਸਾਨੂੰ ਸਾਫ ਤੇ ਠੰਢਾ ਤਾਜ਼ਾ (ਪੱਠੋਹਾਰ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਠੰਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਆਮਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਦਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਪਰ ਹੁਣ ਭੁਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਮਦਰਸੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਘਨੱਯਾ ਲਾਲ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਦਾ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਕਈ ਤਾਂ ਡਰਦੇ ਡਰਦੇ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਦਾ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਇਨਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੱਤਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੀਂਹ ਵਸਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਕੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਹਰ ਉਤਾਹਾਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਟੱਡ ਕੇ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਪੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਬੂੰਦਾਂ ਥੋੜੀਆਂ ਹੀ ਪਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਣਿਆ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਕ ਸਵਾਦਲੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਮਦਰਸੇ ਦਾ ਕਾਇਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ਼ਾਰੇ ਇਹ ਸਨ : ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖਲੋਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਹੱਥ ਦੀ ਇਕ ਉਂਗਲ ਖੜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ, ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਪਖਾਨੇ ਲਈ ਚਾਰੇ ਉਂਗਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਖਾ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਘਣ ਕਰਕੇ ਭੁੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਤਾਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਪਰ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ

ਸਨ ਤੇ ਕਦੀ ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਚਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਪਰ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਜ਼ਰਾ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾ ਮੁੰਡਾ ਉਂਗਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪਖਾਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪਜਾਮੇ ਦੇ ਪੌਂਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਿਸ਼ਾਬ ਤਾਂ ਕਈ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਪਜਾਮੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਮਸਾਂ ਘੰਟਾ ਦੋ ਘੰਟੇ ਹੀ ਰੋਜ਼ ਸਾਂ। ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਮਦਰਸੇ ਹੀ ਸੁਆਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਦੀਵੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਤਾਬ ਰੱਖ ਕੇ ਬਹਿ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਖਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਕਦੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਦੀਵੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਹਿਕੇ ਅਸੀਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਦਾਣੇ ਕੱਢ ਕੱਢ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਸਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੁੰਢੀਆਂ ਵੱਢਦੇ ਸਾਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਡੰਬਰ ਤਾਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਾਮਵਰੀ ਲਈ ਹੀ ਰਚਦੇ ਸਨ।

ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਦਰਸਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੀ ਡਰਾਉਣੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮਦਰਸੇ ਤੋਂ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਟੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਮਦਰਸੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜੀ ਭੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਦਰਸੇ ਤੋਂ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਚੁੰਡਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਘਰੋਂ ਤੁਰੇ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਈ। ਇਹ ਬਾਰਸ਼ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਲੰਘ ਕੇ ਹਰਨਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਾਂ ਕਿ ਮਦਰਸਿਓਂ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਥੋੜਾ ਛੋਟਾ ਪੈ ਕੇ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਗੇ ਬਤੇਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਮੀਂਹ ਵਸਾ, ਪਰ ਮੀਂਹ ਨਾ ਹੀ ਵਸਿਆ। ਬਾਕੀ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਕਣੀ ਪੈਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਭੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਲਟਾ ਉਕੀ ਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਜਕੋ-ਤਕੀ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਮਦਰਸੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮਾਰ ਪੈਣੀ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜੋ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ

ਉਹ ਭੁਗਤ ਲਈ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਭੀ ਚੇਤੇ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਮਲ ਕੇ ਥਿੰਦਾ ਲਾਹ ਦੋਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਮੁੰਡਾ ਦੂਜੀ ਵੇਰਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹੈ; ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਪਾਪ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਉਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ । ਇਕ ਦਿਨ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਂਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਛੱਡ ਗਏ । ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੜੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝੀ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਭਾਈ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭੀ ਦੇਣ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲਵਾਂ ਹੀ ਨਾ । ਆਖਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਵਡੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਿਆ, ਭਾਈ ਜੀ ਤੋਂ ਨਾ ਹੀ ਲਿਆ ।

ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਵਾਕਿਆ, ਬਚਪਨ ਸਮੇਂ ਦਾ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਰਖੀ । ਇਹ ਕਥਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਜੀ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀ ਮਿਹਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਜੋ ਬਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਤਾਏ ਲਗਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਨ) ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਕਥਾ ਮੈਂ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਹੀ ਸੁਣੀ । ਧਰਮਸਾਲਾ ਤੋਂ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਕਥਾ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਖੇਡਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਥਾ ਵਿਚ ਨਾ ਪੁੱਜਾ । ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਉਸ ਦਿਨ ਕਥਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ । ਅਜੇ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ।

ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਉਥੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਡੇ ਭਰਾ ਤੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਉਥੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਜਵਾਲੇ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ; ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਜੀ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭੀ ਚਲੀ ਸੀ ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਭਾਵ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਬਣਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ, ਪਰ ਖਿਆਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ "ਅਸੀਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹਾਂ"। ਇਸ ਉਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ "ਅਸੀਂ 'ਸੇਵਕ' ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ 'ਸਿੱਖ' ਹਾਂ।" ਜਦ ਮੈਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਰਮ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਜਦ ਰੋਟੀ ਪੱਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਰੋਟੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਪਿਛੋਂ ਖਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਖੀਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਜੂਨੀਅਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਕੋਈ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਛੇਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨਾਲਾਇਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛਲਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਉਤੇ ਜੀਅ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਾਡਾ ਉਸਤਾਦ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਸਵਾਲ ਲਿਖਾਇਆ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਇਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ ਹਿਸਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸਾਂ। ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਮੈਂ ਉਹ ਸਵਾਲ ਠੀਕ ਕਢਿਆ। ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਬਹੁਤ ਲਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਇਤਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਚਮੁਚ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਵਾਕਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖਵਾਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਲਾਇਕ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਹੀ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮਿਡਲ ਤੇ ਹਾਈ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਡੂਢ ਮਹੀਨਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਮੈਂ ਸਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਗਿਆਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਅੱਡਰੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣੇ ਡਰਦਾ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪਠਾਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਠਾਣੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ

ਦਿਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਹੜੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜਿਆ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਰੇ ਦੇ ਤੰਦੂਰੋਂ ਖਾ ਆਉਂਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਾਂ। ਪਠਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਭੀ ਧੋ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਅਹਿਸਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਵਰਤਾਵਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੌਕ! ਅੱਜ ਉਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ?

ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਜਦ ਮੈਂ ਅਜੇ ਜੂਨੀਅਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਵਿਚ ਸਾਂ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ “ਦੇਵੀਆਂ” ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਤਾਂ ਕੰਜਾਹ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਉਠੀਆਂ ਸਨ। ਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਲਈ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਵੱਢ ਸੁਟਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਦੇਵੀਆਂ ਭਗਤਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜੀਭਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਈ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਫਵਾਹ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਉਡੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਮੁੜ ਉਸ ਨੂੰ ਜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਭਾਂ ਕੱਟਣ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪਾਖੰਡ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਇਕ ਜੀਭ ਮੈਂ ਆਪ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਡਿੰਗੀ ਖੂਹੀ ਕੋਲ ਇਹ ਇਕ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਕੱਟੀ ਸੀ ਇਹ ਮੰਦਰ ਉਸ ਮਹਿਰੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਉਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੁਜਾਰੀ ਸਾਡਾ ਵਾਕਫ਼ ਭੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਥੇ ਮਹਿਰੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਠੀਕ ਕੱਟੀ ਸੀ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਠਾਠਾ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਠਾਠੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਸਿੱਖ ਕੇ ਠਾਠਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਬਾਲ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਜਲ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਜੀਭ ਪਈ ਸੀ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਜੀਭ ਦੱਸੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਥਵਾ ਸੰਨ ੧੮੯੭ ਜਾਂ ੧੮੯੮ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਈਸਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਸੀ ਤੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਿਸ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸਨਾਤਨ ਧਰਮੀ ਇਸ ਜੰਗ-ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਘਾਟੇ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ।

'ਦੇਵੀ' ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਨਾਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਮਦਦ ਪੁਚਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁਝ ਦੇਵੀਆਂ 'ਪਿੰਡੀ' ਆਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਾਂ ਦੇ ਉਤਲੇ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਦੇਵੀ ਸਾਡੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪਉੜੀਆਂ ਉਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਉਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਮਾਈ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਕਪੜਾ ਲਾਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਰ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਮੌਨਾ ਹੀ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਦੇਵੀ ਦੀ ਰੋਣਕ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਹਦ ਭੀੜ ਅਗੇ ਮੇਰਾ ਨਿਸਚਾ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਗਿਆ : ਅਗੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹਰ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਈਸਾਈ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਉਸਤਾਦ ਤਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਟਿਚਕਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਸਨਾਤਨੀ ਮਾਸਟਰ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਮਾਸਟਰ ਵਡੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਹਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਫਿਰ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਡੇ ਮੁੰਡੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਏ ਸਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਸਕੂਲੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਰੋਲਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵੀ ਉਸ ਸਾਡੇ ਯਾਰ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ ਜੀਭ ਚੜ੍ਹਾ ਆਈ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਆਈ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰੋਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲਾਲਾ ਬਸ਼ਿਬਰ ਦਾਸ ਜੋ ਇਕ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਮੌਤ ਕੰਢੇ ਬੀਮਾਰ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਵਡੀ ਰਕਮ ਸੀ।) ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੁੜ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੇਵੀ ਫਿਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸਰਾਂ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਇਤਨੀ ਭੀੜ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣ ਹੀ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪਿੰਡੋਂ ਮੁੜਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਖਰਚ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਡੇ ਭਰਾ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦ ਘਰੋਂ ਤੁਰਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਤੇ ਹੋਰ ਚਾਚੀਆਂ, ਤਾਈਆਂ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਖਰਚਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਸੂਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਮੈਂ ਆਪ ਖਰਚ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਅੱਧੇ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਐਡੀ ਉਪਜੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਿਤਨੇ ਪੈਸੇ ਸਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਕਰਕੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਦੇਵੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਸ਼ੋਰ ਤੁਰ ਗਈ। ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਆ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਖੂਬ ਪੂਮ ਧਾਮ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ

ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਜਿਹਾ ਸਿੱਖ ਭੀ ਦੇਵੀ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਚਲਾਕ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਚੌਕਾ ਫੇਰ ਕੇ ਕੇਸ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖੂਬ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਠੱਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਲੱਖੂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ, ਪਾਰਬਤੀ, ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਸੁੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸਿਰ ਮਾਰਦਾ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, “ਮੇਰਾ ਬਕਰਾ ਲੱਖੋ ਨੇ ਸੁਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ।” ਉਥੇ ਅਗੋਂ ਲੱਖੋ ਕੋਈ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦ ‘ਦੇਵੀ’ ਮੁੜ ਮੁੜ ‘ਲੱਖੋ’ ਦਾ ਨਾਮ ਲਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨਿਹਾਲ ਚੰਦ ਨੇ (ਜੋ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਹੁਣ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੈ) ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਮਾਤਾ ਲੱਖੋ ਨਹੀਂ, ‘ਲੱਖੂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਪਾਰਬਤੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਅਗੋਂ ਕਿਹਾ “ਹਾਂ ਹਾਂ ਲੱਖੂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਪਾਰਬਤੀ” ਇਹ ਪਾਜ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਪਿੰਡ ਵੇਖ ਕੇ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜਾ ਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਘਮਸਾਣ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਭੀ ਫਸ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਅੱਠਾਂ ਦਸਾਂ ਆਨਿਆਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਮੁਫਤ ਗਵਾ ਬੈਠਾ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੇਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਹਵਾਲਾਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ।

ਲਾਲਾ ਬਸੰਬਰ ਦਾਸ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਰਾਜੀ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਬਰਤਨੀ ਨਦੀ ਲੰਘ ਗਏ। ਜਿਸ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਜੀਭ ਕੱਟੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਭ ਦੇਵੀ ਚੜ੍ਹਾ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਕੱਲਾ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਠੀਕ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਬੋਲ “ਜੈ” ਮੈਂ ਸੰਘ ਵਿਚੋਂ ਹੀ “ਹੈ” ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, “ਜੈ” “ਜੈ” ਜੀਭ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਜੀਭ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਉਥੇ ਹੀ ਪਈ ਰਹੀ। ਮੈਂ “ਹੈ ਹੈ” ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਜੀਭ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਤੁਰਦੀ ਬਣੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜੀਭ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਖਿੱਲਰ ਗਈ। ਇਹ ਸਭ ਹਾਲਾਤ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭੀ ਡੋਲੀ ਤੇ ਮੁੜ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਖੰਡ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਵਧੇਰੇ ਉਮਰ ਤੇ ਸਮਝ ਨੇ ਭੀ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਅਸਰ ਭੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਚੇਤੇ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਯਤਾ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸਿਵਲੀਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀ ਟੱਕਰ ਉਤੇ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਈ ਵੀਰੋ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਨਹਾਣ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਵੀਂ ਸਿਵਲੀਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਸਿਰ

ਮੁਨਾ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵਾਲ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। (ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਇਸ ਸਿਵਲੀਜ਼ੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸਾਂ।) ਕੁਝ ਮੌਨੇ ਮੁੰਡੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਂ ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮਾਈ ਵੀਰੋ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਨਹਾ ਕੇ ਮੁੜੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੋਰ ਸੁਕਾਣ ਲਈ ਸਿਰ ਨੰਗੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਰਾਹ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੌਣ ਮੋਇਆ ਜੇ ?” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਢਕ ਲਏ। ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਤਾਂ ਅਜ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਦਾ ਕੋਈ ਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ (ਵਿਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾ ਵੀ) ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਮੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ; ਜੇਹੜੀ ਥੋੜੀ ਕਸਰ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮਿਡਲ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਰ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਸਕੂਲ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਮਾਸਟਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਛੁੱਟੀਆਂ ਭੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਡਾ ਉਸਤਾਦ ਬੜਾ ਨਾਲਾਇਕ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੰਡੇ, ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ, ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਖੂਬ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਕੋਲ ਜਾ ਕੀਤੀ। ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲੂਕਾ ਦੀ ਅੰਜੀਲ ਆ ਵੰਡੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਮੈਥੀਉ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆਤ ਦਾ ਮਤ ਭੇਦ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਜੀਲ ਝੂਠੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡਾ ਨਾਲਾਇਕ ਮਾਸਟਰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰੀਸੈਸ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਛੁੱਟੀ ਵਿਚ ਮੁੰਡਿਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਫਤ ਮਿਲੀਆਂ ਅੰਜੀਲਾਂ ਪਾੜ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਖਿੰਡਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਅੰਜੀਲ ਦੂਜੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਲੈ ਗਿਆ। ਰੀਸੈਸ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਾਡੇ ਨਾਲਾਇਕ ਮਾਸਟਰ ਨਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਗੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਾਗਜ਼ ਖਿੱਲਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਜੀਲਾਂ ਪੁੱਛੀਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅੰਜੀਲ ਦੂਜੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਬੈਂਤ ਮਾਰੇ। ਸਾਡੇ ਨਾਲਾਇਕ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਭੀ ਹਾਰ ਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਬੈਂਤ ਖਾ ਕੇ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਅਸਲ ਹਾਰ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਿਡਲ ਦਾ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ

ਉਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਜਿਤਨੇ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਖ਼ੁਸ਼ ਰਹਾਂਗਾ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਬੋਰਡਿੰਗ ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਭਾਈ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੈਡ ਕਲਰਕ ਭੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਨ, ਇਹ ਭੀ ਉਸੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਡੇਰੇ ਭੀ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਅਜੇਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਮੁੰਨੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਟ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਟ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪੱਥਰ ਦਿੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਮੁੜ ਪਿੰਡੀ ਆਵਣਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਡੇਰਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਅੱਠ ਦਸ ਮੁੰਡੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਸਾਂ ਨਿਖੜਨਾ ਸੀ ਮੰਦ੍ਰਾ ਅਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਅੱਪੜ ਕੇ। ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਡੇਰਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਭ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਬਣੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕੇਸ ਧਾਰੀ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਤੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਮੌਨੇ ਸਾਂ। ਅਸਾਂ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਉੱਤੇ ਭਰਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨਰਾਜ਼ ਤਾਂ ਬੜੇ ਹੋਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੇਸ ਕਟਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਏ ਸਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਭੀ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੇ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ **Character by Dr. Smile** ਤੇ **The Students Manual by Dr. Todd** ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਇਨਾਮ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਸਾਂ ਤੇ ਹਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵੇਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ “ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੇਜ ਭੂਲ ਸੁਪਨੇ ਹੂੰ ਨ ਜੱਯੋ”। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਕਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਚਾਲ-ਚਲਨ ਸਬੰਧੀ ਇਤਨੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਇਰਾਦੇ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ੪੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਮੈਂ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਅਜੇਹੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨੀ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਅਜੇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕੋਈ ਥੀਏਟਰ ਜਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ (ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਨਿਮਾ ਨਹੀਂ ਚਲਿਆ ਸੀ) ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ; ਸਗੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤਕ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਈਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਭੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਜਦ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਅਜੇਹੇ ਮਖੌਲ ਬਥੇਰੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਕੁੱਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਖੌਲ ਭੀ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਦੀ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ। ਥੀਏਟਰ, ਤਮਾਸ਼ੇ ਆਦਿ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ੪੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ। ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ੪੦ ਸਾਲ ਉਮਰ ਹੋ ਚੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਥੀਏਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੈੜੇ ਖਿਆਲ ਪਰੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ੪੦ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਫਿਕਰ ਪਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਸਿਨਿਮਾ ਵੇਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਿਸਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਿਨਿਮਾ, ਥੀਏਟਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਈਹੋ ਜਿਹਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ; ਸਵਾਏ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਦੇ ਜਦ ਮੈਂ ਬਰਮਾ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਿਨਿਮਾ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੰਗਲ ਦਾ ਸੀਨ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਿਨਿਮਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਭੀ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕਾਮ ਚੇਸ਼ਟਾ ਨੂੰ ਉਕਸਾਣ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਬੇਹਯਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਤੋਂ ਜਿਤਨਾ

ਪਰ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਥਾਂ ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੱਛਮੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੁਰਾਹੇ ਨਾ ਭੱਜ ਪੈਣ । ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਨਿਮਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਨਿਮਾ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਲਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਸਿਨਿਮਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਹੀ ਰਖੋ । ਇਸ ਅੱਗ ਨਾਲ ਰੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਪਕਾਓ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਅੱਗ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ? ਜਿਤਨਾ ਸਿਨਿਮਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਸਾਰਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਵਧਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਿਣਤੀ ਨਿਕਲੇਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਸਿਨਿਮਾ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸਾੜ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਝਲੂਹ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਨਿਮਾ ਸਭ ਐਬਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕਿਧਰੇ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਈ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਦ-ਇਖਲਾਕੀ ਦੇ ਸੀਨ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਿਨਿਮਾ ਦੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਉਂ ਭੈੜੇ ਸਿਨਿਮਾ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ । ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਇਹ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਭ ਇਸ ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਰਾਏ ਦੇ ਰੁਹਬ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਮਰਦ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਫ਼ ਰਾਏ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਡਟ ਜਾਣ । ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਨਿਮਾ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵੇਖੇ ਸਭ ਫੂਕ ਸੁੱਟਾਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਆਖਾਂ ਬਣਾਓ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਔਗਣ ਨਾ ਆਵਣ ਦੇਵਾਂ । ਹਨੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਖ਼ਰਾਬੀਆਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਮੁੜ ਜ਼ੋਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਅੱਗੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਹਟਾਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਹਨ । ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਇਹ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ “ਸ਼ਾਇਸਤਾ” ਭਲੇਮਾਣਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਆਰਟ (Art) ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਵਰਜਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਭਲਾ ਇਹ ਆਰਟ ਤੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਕੀ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਰਟ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਭਲੇ ਲੋਕੋ ਨਵੀਂ ਸ਼ਾਇਸਤਾ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਚੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੋਗੇ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਤਾਂ ਲਵੋ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦੀਆਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਾਇਸਤਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਹ ਔਗੁਣ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਸੀ “ਸ਼ਾਇਸਤਾ” ਤਾਂ

ਅੰਗੂਣ ਦੀ ਹਰ ਹੱਦ ਟੱਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਣ ਲੈਣ ਜੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਏ ਹੀ ਨਾ ।

ਅੰਟਰੈਂਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਲੱਗਾ । ਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਖਿਡਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਵਜ਼ੀਫਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਭੀ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਨੰਬਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਗਏ ਸਨ ।

ਮੈਂ ਅਜੇ ਨਾਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ । ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਰੀਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਨ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਭਰਾ ਸਾਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਮਾਤਾ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਸਾਡੇ ਚੜ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਦੋ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਤੀਜੇ ਭਰਾ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ; ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਟਾਈ ਉੱਤੇ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਰਾ ਦਾਣੇ ਵੰਡਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਸਾਡੇ ਚੌਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਵਡੇ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਟੱਬਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਚਾਚੀ ਤੇ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਤਾਈ ਭੀ ਸੀ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੇਵਲ ਵਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ 'ਕਲਕੱਤਾ ਦਫ਼ਤਰ' ਵਿਚ ੩੦)ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਉੱਤੇ ਨੌਕਰ ਸਨ । ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰਦੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਕੀ ਬਣਦਾ ਸੀ ।

ਕਾਲਜ ਜੀਵਨ

ਮੈਂ ਅੰਟਰੈਂਸ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਅੱਗੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਫਾ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ । ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਡਾਕਟਰੀ ਪੜ੍ਹਾਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤੋਰਿਆ । ਅੱਗੇ ਲਾਹੌਰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦੋਸਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਰਿਹਾ । ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਰਾਉਨ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਰਿਆਇਤ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੱਦ ਇਤਨਾ ਛੋਟਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦਾਖਲੇ ਵੇਲੇ ਸਭ ਉਮੈਦਵਾਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਧੱਕ ਕੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਤੇ ਗੈਲਰੀ

ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਏ । ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਧੱਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਕ ਤਾਂ ਉਂਵ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੂਜਾ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਭੀ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ । ਬਰਾਉਨ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਲਰਕ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੱਦ ਜਾਂ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਸਮਝ ਕੇ ਜਾਂ ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਅੱਧੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਲਿਖਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਉਸ ਵੱਲ ਉਂਗਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ “ਵੁਹ ਸਿੱਖ”, “ਵੁਹ ਸਿੱਖ ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਖਾਸ ਰਿਆਇਤ ਕਰਕੇ ਭੀ ਲਏ । ਪਰ ਮੇਰਾ ਕੱਦ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਭੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ।

ਉਧਰੋਂ ਅੰਟਰੋਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਭੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਫਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਕੋਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਆ ਨੌਕਰ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਤੇ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ (੮) ਅੱਠ ਰੁਪੈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਦਿੱਤਾ । ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਭੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਂ ਤੇ ਖੇਡ ਵਿਚ ਭੀ । ਹਰ ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਅੱਵਲ ਰਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਵਜ਼ੀਫਾ ਭੀ ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ ।

ਮੈਂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਖਾਸ ਵਧੀਆ ਖਿਡਾਰੀ ਸਾਂ ਤੇ ਹਾਕੀ ਦਾ ਭੀ । ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਹਾਕੀ ਦੀ ਟੀਮ ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਹਾਕੀ ਦਾ ਖਿਡਾਰੀ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਾਂ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੋਰਡਰ ਮਸਾਂ ਚਾਲੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਟੀਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਪਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲੋਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ । ਐਫ.ਏ. ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲਈ । ਫੁੱਟਬਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਾਊਲ ਘੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਲਡਰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜਣ ਦਾ ਖ਼ੂਬ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੀ ਖੇਡ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਮੈਂ

ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਤੇ ਸੱਟ ਲਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰਾ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਕਰੜਾ ਸੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਾਮ “ਵੱਟਾ” ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ “ਪੱਥਰ” ਪੈ ਗਿਆ। ਹਾਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ “ਪੱਥਰ” ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਜੋਰ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਬਾਹਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਥਨਾਂ ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ “ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ” ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਨਰਲ ਨਿਕਲਸਨ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਤਕ ਤਾਂ ਸਭ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ੧੯੦੭ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤੇ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸੂਦੇਸੀ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਜੋਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕਈ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੈਂਪ ਭੰਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਵਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤਅਲੁਕ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹੋਏ, ਇਕ ਤਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੀ ਬਾਰ ਲਈ ਨਵਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਨ ਪਰ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਮਸਾਲਾ ਜ਼ਰਾ ਤੇਜ਼ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰੁਹਬ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਉਹ ਚਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਜਤਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫਸਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਰ ਦੀ, ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਭੜਕਾਣ ਦਾ ਜਤਨ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਮਾਤ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤਾਂ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਇਕ ਰੋਲਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਰਜਾਖ ਵਾਲੇ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਇੰਜਨੀਅਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਨਰੇਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਨ, ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਭੀ ਅਜੇ ਜਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਲਜ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਇੰਜਨੀਅਰ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਾਲਜ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਮੰਜਰ ਹਿੱਲ ਨੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਨਰੇਰੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਹੇ : “Labour of Love is Nonsense”। ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਜਨੀਅਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਏ ਗਏ। ਪਰ ਉਕਤ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਰਟੀ (ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ) ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਾਰੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂ। ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੈਂ ਬਣਿਆ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤਕ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖੈਰ ਖ਼ਾਹ ਸਾਂ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਭੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਲ ਰਹੀ ਸ੍ਰਦੇਸ਼ੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਬਾਰ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਿਸਟਰ ਗੋਖਲੇ ਬੜੇ ਐਜੀਟੇਟਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਖਿੱਚੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤਾਂ ਬਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਚਣਚੇਤ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਰੰਗੂਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਫੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੀ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲੁਕ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੜੇ ਗਏ। ਬੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤਾਂ ਫੂ ਫਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਗੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਮਾਫ਼ੀਆਂ ਮੰਗਣ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਤਾਂ ਰੈਜ਼ੋਲਿਊਸ਼ਨ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਔਹਦੇਦਾਰ ਤੇ

ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਏ ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈ । ਅਸੀਂ ਫੌਰਬ ਈਅਰ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ ਉਤੇ ਸੁੱਟੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ । ਹਾਂ ! ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਕੇ ਤਾਰ ਓਹੋ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ । ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਨਸਟੀਟਿਊਸ਼ਨ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਬਾਰ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਭਾਵੇਂ ਦਬ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਾਲਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਲਟਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਕਾਲਜ ਕੌਂਸਲ ਤੇ ਮੈਨੇਜਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਣਾਏ ਗਏ । ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਤੇ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਰੁਕਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਂਦੇ ਹਨ । ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲਜ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲੈਣ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।

ਜਦ ਮੈਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਭੀ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਹੋਵੇ । ਮੈਂ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ । ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਨਿੱਤਨੇਮੀ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਪੂਰਾ ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਚਾਰ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਸਾਂ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉੱਕਾ ਕੋਈ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਹਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਦਸ ਸਵੱਯੇ ਭੀ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਰਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੋਹਰੀ ਸਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਆਗੂ ਸਾਂ । ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਭੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣ ਲਈ

ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਹਵਾ ਦਾ ਅਸਰ ਮੇਰੇ ਤੇ
 ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਨਿੱਤਨੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਿਘਨ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।
 ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ
 ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਈ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੰਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਵਾ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਪਾਠ ਸੁਣੇ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ
 ਇਸ ਲਈ ਸਨ ਕਿ ਫੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਆਨਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ
 ਜੁਰਮਾਨਾ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਛੇ ਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ; ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ
 ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਛੇ ਆਨੇ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।
 ਕੁਝ ਖਿਡਾਰੀ ਮੁੰਡੇ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਜੋ ਰੋਅਬ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਟ ਦਾ
 ਇਤਨਾ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾ ਸਕੇ। ਸੋ ਅਸੀਂ
 ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ
 ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਫੁੱਟਬਾਲ ਜਾਂ ਹਾਕੀ ਖੇਡਕੇ ਉਥੋਂ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਜਾਂ
 ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹਿਕੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਦੀ ਹੀ
 ਹਾਜ਼ਰੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠ ਤੇ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਕਾਰਣ
 ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਨਿਸਚਾ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕੋਈ
 ਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ
 ਖੇਡ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲਾ-ਪਰਵਾਹ
 ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤਾਂ
 ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵੀ
 ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਟੱਕਰ ਤੇ ਅਖਾੜਾ ਬਣਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ
 ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਟੱਕਰ ਲਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ,
 ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਭੀ ਇੱਧਰੋਂ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਜੀਵਨ

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਖੇ, ਉਹ ਇਸ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੪ ਜੂਨ, ੧੮੮੫ (ਈਸਵੀ ਸਾਲ) ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਹਰਿਆਲ ਗੁਜਰਖਾਨ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿੱਚ, ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮੰਦਰਾ ਤੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਮੂਲਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਅਤੇ, ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਨੇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਮੂਲਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਸਨ; ਅਤੇ ਜਪੁ-ਜੀ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ, ਰਹਿਰਾਸ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੰਠ ਕਰਵਾਏ ਸਨ । ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਦਸ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਸੁਣ ਕੇ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਦਸ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਮਗਰੋਂ, ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸਿਰਦਰਦ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ । ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਭੁੰਜੇ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰੋਣਾ ਪਿੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਤਨੇ ਨੂੰ, ਇਕ ਸਾਧੂ ਉਥੋਂ ਲੰਘਿਆ । ਇਸ ਸਾਧੂ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁੜੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਝਟ ਮਗਰੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਸ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਏ । ਪਰ ਇਸ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਕੇਸਾ-ਧਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਭਰਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਜਿਸ ਥਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਸੀ । ਜਨਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਦਿਨ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਪਰ ਛੱਤ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ । ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੰਜਾ ਕੋਈ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰੇ । ਇਹ ਭਰਮ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨ ਤਕ ਉਹ ਮੰਜਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਜਾ ਧੂਹ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਕਿ ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਹਰ ਸਾਲ ਸਰਾਧ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧੋਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦੇ ਸਨ; ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਛਕਣ ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ । ਇਕ ਵੇਰ ਸਰਾਧ ਹੋਇਆ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਲੁਚੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕੜਾਹ ਰੱਖ ਕੇ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਭੂਆ ਜੀ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਿੱਤ ਪਿੱਛੇ ਲੁੱਕ ਕੇ ਖਾ ਲਵੇ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਲੁਚੀਆਂ ਤੇ ਕੜਾਹ ਖਾਈ ਜਾਵਣ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾਵਣ:—“ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਚੰਗੇ ਹਨ.....।”

ਬਾਵਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਹਰ ਸਾਲ ਬਾਵਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਹਰਿਆਲ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਥੇ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਖ਼ੂਬ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਹ ਧਰਮਸਾਲ ਕਸ (ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਖੱਡ) ਦੇ ਇਕ ਕੰਢੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ, ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਖੱਤਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ) ਸੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਖੱਤਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ

ਆਪਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਕਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਲਮਕਾ ਕੇ, ਬਾਵਾ
ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਨਾਣ ਲਈ 'ਗੁਰ ਪੀਰ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਏ' ਧਾਰਨਾ ਲਾ ਕੇ ਇਹ
ਸ਼ਬਦ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ :

'ਗੁਰ ਪੀਰ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਏ।'.....
'ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ । ਭੁਖੇ ਮੁਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ ।
ਮਖਟੂ ਹੋਇਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ । ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ।
ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ । ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨਾ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ।
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਹਿ । ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ।'

ਮੋਨਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਦਰੀ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਰਧਾ

ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਮੋਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਭਾਈ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸੀ ।
ਭਾਵੇਂ ਬਰਾਦਰੀ ਮੋਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੋਂਦਾ ਹਾਂ :

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਘਰੋਂ ਨਠ ਗਿਆ । ਬਾਹਰ ਜਾ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸਿਖ
ਸਾਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕੇਸ ਰਖ ਲਏ । ਕੇਸਾ-ਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਮੁਦਤ
ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ । ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਘਰੋਂ ਨਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗਤ
ਮੋਨੇ ਸਾਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ । ਕੇਸ ਕਟੇ ਹੋਏ ਮੁੜ ਘਰ
ਵਾਪਸ ਆਇਆ । ਕੇਸ ਕਟਾਵਨ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮੰਨਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬੁਰਾ
ਮਨਾਇਆ ਜੋ ਆਪ ਮੋਨੇ ਸਨ । ਮੋਨਿਆ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਰਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ
ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ, ਕੇਸ ਰਖ ਕੇ ਜੋ ਕਟਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ
ਕੁਸ਼ਟੀ ਹੈ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਜੁੜੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਦ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਘਰ ਵਾਲੇ ਜੋ ਆਪ
ਸਾਰੇ ਮੋਨੇ ਸਨ ਉਹ ਭੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਚੋਕੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਵਨ ਦੋਂਦੇ । ਉਸ ਮੁੰਡੇ
ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਹ ਬਾਈਕਾਟ ਉਦੋਂ ਤਕ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇਸ ਰਖ ਕੇ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛਕ ਲਿਆ ।

ਕਾਲਜ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪੀਆਂ

ਕਾਲਜ ਜੀਵਨ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ

ਉਹ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। (ਵੇਖੋ ਸਫਾ ੨੭) ਹੁਣ ਕਾਲਜ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪੀਆਂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ :

ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਲਾਂ

"ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ, ਹਰ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਅੱਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਵਾਏ ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੇ ਬੇਜਾਨ ਦੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਂਹ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਠੀਕ ਹਾਲ ਦਸਦਿਆਂ, ਅਸਲ ਨਾਮ ਦਸਣੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕੇਵਲ ਅੱਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਠੀਕ ਗਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅੱਲਾਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਸਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਅੱਲਾਂ ਇਹ ਸਨ—

ਲਾਟ—ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਲੀਡਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਸਨ ਤੇ ਬੜਾ ਮਨਚਲਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ।

ਡੈਣ—ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਡੈਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹਾਕੀ ਬਾਲ ਨੂੰ ਝਟ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਹਾਥੀ—ਕੱਦ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਸੀ।

ਛੋਟਾ ਹਾਥੀ—ਉਸੇ ਕੱਦ ਦਾ ਪਰ ਉਮਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਸੀ।

ਸ਼ਕੰਜਾ—ਸ਼ਕਲ ਤੇ ਖੇਡ ਦਾ ਢੰਗ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅੱਲ ਪਈ ਸੀ।

*ਪੱਥਰ—ਸਖਤ ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਉਤੇ ਹਾਕੀ ਦੀ ਸੋਟੀ ਜਾਂ ਗੋਂਦ ਜਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਟ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ।

ਰੰਗੀਲਾ—ਰੰਗੀਲੀ ਸ਼ਕਲ ਤੇ ਰੰਗੀਲੀ ਤਬੀਅਤ।

ਹਾਈ ਲੈਂਡਰ—ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਫੁਟ ਬਾਲ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਫੁਰਤੀ ਹਾਈਲੈਂਡ ਵਰਗੀ ਹਿੰਮਤ।

ਪੀਲੇ ਰੰਗ—ਰੰਗ ਕਰਕੇ।

ਮੋਟਰ ਕਾਰ—ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਤੇ ਭਜਣ ਦਾ ਢੰਗ।

ਖੁਸ਼ਕੀ—ਇਸ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਬੜੀ ਰੰਗੀਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਠ ਕੇ ਇਕ ਵੇਰ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਜਾ ਚੁਕ ਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ—ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਬੇ ਤਿੰਨ ਸਨ।

---

*ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅੱਲ 'ਪੱਥਰ' ਸੀ।

ਦਾੜੀ ਮੇਜਰ—ਖਾਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾੜੀ ਸੀ ।

ਮਾਸਟਰ ਆਕਾ ਬਾਕਾ—ਦੌਲੇ ਮੌਲੇ ਸੁਭਾ ਕਰਕੇ ।

ਠੇਕੇਦਾਰ—ਜੋ ਭੀ ਧਰਮ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਬਣ ਬਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ ।
ਪਰ ਵੱਡਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ।

ਲਾਹੌਰ—ਇਹ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, 'ਵਾਹ ਉਏ ਲਾਹੌਰ ਬਣਾਣ
ਵਾਲਿਆ ।' ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਟਾਮ—ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ।

ਵਹਿੰਗੀ—ਲੰਗੜਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਲਾੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਟੁਰਦਾ ਸੀ ।

ਦੋ ਫੁਟਾ—ਕਦ ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ।

ਪਾ—ਦੁਬਲਾ ਤੇ ਮਰੀਅਲ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ।

ਦੌਰ—ਇਸਦਾ ਦੌਰਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

ਮੁਨਸ਼ੀ—ਸਰੀਰ ਤੇ ਤਬੀਅਤ ਮੁਨਸ਼ਿਆਨਾ ਸੀ ।

ਦਬਾਬੀਆਂ—ਦੁਆਬੀਆ ਸੀ ਤੇ ਬੱਬੇ ਨੂੰ ਖੂਬ ਘੁਟ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ—ਭਲੇਮਾਣਸੀ ਕਰਕੇ ।

ਫਸੂਕੀ—ਇਹ ਫੂਸੀ ਨੂੰ ਫਸੂਕੀ ਕਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਲੰਡਾ—ਪੱਗ ਦਾ ਢੰਗ ਇਸ ਦਾ ਲੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ

ਕੱਲੂ—ਮੋਟਾ, ਭਾਰਾ, ਘੁਲਾਟੀਆ ਸੀ ।

ਘੁਗੀ—ਚੁਪ ਚਾਪ ਸੀ ।

ਲੰਗਾ—ਉਹ ਲੰਗਾ ਸੀ ।

ਖੋਤਿਆਂ ਵਾਲਾ—ਇਸ ਦੇ ਕੰਬਲ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ-ਕਤਾ ਤੋਂ ਨਾਮ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਮਾਸਟਰ ਭੀ—ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬੁਲਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ।

ਕਾਲਹੂ—ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਕਰਕੇ ।

ਮਿਟੀ—ਕਾਰਨ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ।

ਚੂੜਾ—ਰੰਗ ਤੇ ਆਦਤ ।

ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ—ਲੰਮਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰੀਰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਉਂ
ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਿਚ ਕੇ ਸਰੀਰ ਲੰਬਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਨ ਬਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜਿਥੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਉਣਗੇ,
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਣ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਲਾਂ (ਨਿਕਨੇਮ) ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ । ਅਸਲ
ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਤਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੈ ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਪੰਜਤਾਲੀ

ਲੜਕੇ ਸਨ। ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਥੀਏਟਰ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਐਬ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੀਆ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਗੜਦਾ ਦਿਸੇ ਉਹ ਸੋਧ ਭੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਕਾਲਜ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਣ।

ਇਕ ਗੁੰਡੇ ਦੀ ਸੋਧ-ਸੁਧਾਈ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਫਸਟ-ਯੀਅਰ (ਐਫ. ਏ.) ਵਿਚ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਅਸਲ ਨਾਮ ਹੋਰ ਸੀ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਸਤਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਭੀ ਗੋਰਾ ਸੀ ਤੇ ਉਂਝ ਭੀ ਸੋਹਣਾ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਪਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਗੁਟਕੇ, ਕੰਘੇ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਗੁੰਡਾ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਲੰਘਿਆ। ਆਖਰ ਉਸ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਪਾਂ ਨਾਲ ਅਡਰੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਾਲ ਚਲਨ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁੰਡਾ ਵਿਗਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਅਗੇ ਵੀ ਇਹ ਗੁੰਡਾ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਬਸ, ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ। ਪਥਰ ਨੇ ਡੈਣ ਤੇ ਲੰਡੇ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਕਾਲਜ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਛੁਟੀ ਹੋਣ ਤੇ ਪਥਰ, ਡੈਣ, ਲੰਡਾ, ਪਾਂ ਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਿਰ ਟੁਰ ਪਏ। ਉਹ ਗੁੰਡਾ ਕਰਮੋਂ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਪਿਆ ਤੇ ਪਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਂ ਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਵਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁਝ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਮਗਰ ਲਗ ਪਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਪਾਂ ਨੇ ਉਸ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੋਡਾ ਵੀ ਪਿਲਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਤਾਦੀ ਨਾਲ ਜਦ ਗੁੰਡਾ ਰਾਮ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਆ ਫੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਲੈ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਗੁੰਡਾ ਭਾਵੇਂ ਘਬਰਾਇਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਵਿਚ ਉਡਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਹਸਦਾ ਹਸਦਾ ਗੁੰਡਾ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, ਚਲੋ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਹੀ ਸੈਰ ਕਰ ਆਈਏ, ਪਰ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਣ ਦਿਓ', ਪਰ

ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕਿਸ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਰੜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਗੁੰਡਾ ਰਾਮ ਬਾਗ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਠੰਡੀ ਸੜਕ ਵਿਚ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਉਹ ਵਿਹਰ ਗਿਆ। ਧਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਅਗੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਸਤ ਵਜੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਟਾਂਵਾਂ ਰਈਸ ਤੇ ਵਕੀਲ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਗਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਲੰਘਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਗਡੀ ਨੂੰ ਉਸ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛੁੜਾਓ। ਪਥਰ ਨੇ ਗਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸ਼ਰੀਫ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁੰਡਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਮਗਰ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲੈ ਚਲੇ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਲੈ ਜਾਓ, ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ।' ਉਥੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅਗੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਮਦਦ ਦੀ ਆਸ ਵੇਖਦਾ ਗੁੰਡਾ ਵਿਹਰ ਜਾਂਦਾ।

ਪਰ ਧਕੇ ਮੁਕੇ ਖਾ ਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟੁਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਜਦ ਕਚਹਿਰੀ ਵਾਲੀ ਚੁੰਗੀ ਕੋਲ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁੰਡਾ ਭਜ ਕੇ ਚੌਕੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਿਆ, ਪਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਧੂਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਚੌਕੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਗੁੰਡ-ਪੁਣਾ ਦੱਸ ਕੇ ਫਿਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਧਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਅਗੇ ਉਜਾੜ ਹੀ ਸੀ। ਛਾਉਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸੜਕ ਉਤੇ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਜਾੜ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਗੁੰਡਾ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਇਆ ਤੇ ਲਗਾ ਤਰਲੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਵੇ ਤੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਲਜ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮਤ ਕਾਫੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸੌ ਮਾਫੀ ਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਨ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਰਦਾ ਜਾਗ ਪਿਆ

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੋਰਡਿੰਗ ਸਾਰਾ 'ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਊਸ' ਦੀ ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਕੂਲ ਸਨ। ਪਰ ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਤ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਹੇਠ ਉਹਨਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਹਾਥੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਡਾਢੀ ਕਰੜੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਰਾਤ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਡੈਣ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲਿਆਇਆ ਕਿ ਹਾਥੀ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਸਕੂਲ ਵਾਲੇ ਬੈਠੇ ਹੇਠਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਜਮਨਾਸਟਿਕ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਡੈਣ ਨੇ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਥੋੜੀ ਮਿੱਟੀ ਸੁਟ ਕੇ

ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਭੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਇਹ ਇਤਲਾਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜੁੰਡਲੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੜਕ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਹਾਥੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਰਿਓਂ ਇਟਾਂ ਚੁਕ ਚੁਕ ਲਾਗੇ ਲਿਆਉਣ। ਬਣੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਟਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹਥ ਫੜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਚੁਣਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਕੀਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਕੰਧਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਉਤੇ ਫੱਟਾ ਰਖ ਕੇ ਕਬਰ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇਆ ਕੇ ਕਬਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ 'ਸ਼ਕੰਜਾ' ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਕੰਜਾ ਖਿਚ ਦਿਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ। ਪਥਰ ਦੇ ਹਥ ਇਟਾਂ ਫੜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਰਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਇਕ ਇਟ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਉਹ ਇਟ ਲਾਂਭੇ ਸੁਟੀ ਤੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ। ਕੁਝ ਇਟਾਂ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਆ ਪਈਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਮੰਜੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪਈਆਂ। ਮੁੰਡੇ ਝਟ ਭਜ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਹਾਥੀ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਸਮਝਿਆ ਉਹ ਫਿਰ ਸੌਂ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਨੇੜੇ ਆਏ ਹਾਥੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਭਜ ਨੱਠਾ, ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਭਜ ਗਏ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹਥ ਕੋਈ ਭੀ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਥੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਵਲ ਆਏ। ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਫਟਾ ਕੋਲ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਖਿਚ ਜੇਡਾ ਹੀ ਲੰਮਾ ਸੀ। ਦੋ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਫਟਾ ਚੁਕ ਕੇ ਖਿਚ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਲ ਉਸਦੇ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਨੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਫਟਾ ਦਬਾ ਲਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖਿਚ ਨੇ ਦੁਹਾਈ ਪਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਲਗਾ, 'ਸੌ ਸੌ' ਕੂਕਣ। ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏਹੋ ਜਹੀ ਸੀ। ਚੌਕੀਦਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਈਸ਼ਰ ਸੀ ਤੇ ਖਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਈਸ਼ਰ ਨੂੰ ਸੌ ਸੌ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਭਜ ਗਏ ਤੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈ ਕੇ ਮਸ਼ਟ ਮਾਰ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਦਾ ਰੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹਾਥੀ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਹਾਥੀ ਕਹੇ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਕਹੇ ਕਿ ਚੌਰ ਸਨ। ਹਾਥੀ ਕਹੇ ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਕਹੇ ਮੈਨੂੰ ਚੌਰਾਂ ਦਬ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੇਠੋਂ ਕੰਜੀਆਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ ਦੋਵੇਂ ਝਗੜਨ ਤੇ ਉੱਤੇ ਮੁੰਡੇ ਮਸ਼ਟ ਮਾਰੀ ਇਹ ਝਗੜਾ ਸੁਣਨ। ਆਖਰ ਹਾਥੀ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਪੱਕੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਸ਼ਟ ਮਾਰੀ ਰੱਖੀ ਪਰ ਸ਼ਕੰਜੇ ਦਾ ਸ਼ਕੰਜਾ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਲੱਗਾ ਹੱਸਣ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਹੈ। ਸ਼ਕੰਜਾ ਲੱਗਾ ਹੁਣ ਨਾ-ਮੁਨਕਰ

ਕਰਨ, ਪਰ ਹਾਥੀ ਹੱਸੇ, ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਖਿਝੇ ਤੇ ਸ਼ਕੰਜਾ ਭਲਾ ਹਾਸਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਹੋਕ ਸਕੇ। ਦੋ ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਮਗਰੋਂ ਪੱਥਰ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪੱਥਰ ਬਚਨ ਕੱਢ ਵਗਾਇਆ
 ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਜਦ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਰਦੇ ਉਠ ਕੇ ਭਲੇਮਾਣਸਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ
 ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਫੱਟੇ ਉੱਤੇ ਆਦਮੀ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਉਂ ਆਦਮੀ ਉੱਤੇ ਫੱਟਾ ਨਾ ਪਵੇ।
 ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਉਲਟ ਗਈ ਹੈ।' ਇਕ ਹੋਰ ਮੁੰਡਾ ਬੋਲਿਆ, 'ਪੱਥਰ ਭੀ ਪਿਘਲ ਪਿਆ।'।
 ਬਸ ਹਾਸਾ ਮੱਚ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁੰਡੇ ਭੀ ਜਾਗ ਪਏ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਖਿਚ ਦੀ ਧੜਕਣ
 ਮੱਠੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹੱਸੇ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਰੋਣ ਵਰਗਾ ਭੀ ਸਵਾਦ ਨਾ ਆਵੇ।
 ਆਖਰ ਹਾਥੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਹੱਸਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ 'ਲਵਾਂਗੇ ਬਦਲੇ।'

ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਬਕ

ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਫੇਰਰਟੇ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕੋਈ
 ਦੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਾੜਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਾੜਾ
 ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਇਸੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਰਾਈਂ
 ਬੜੇ ਠੱਗ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਹੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਪੈਸੇ ਵਟੀ ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ,
 ਪਰ ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਵਟੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ
 ਪੱਥਰ ਦੀ ਢਾਣੀ ਉਥੇ ਗਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਵਟੀ ਦੇ
 ਹਿਸਾਬ ਪੈਸੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ
 ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਤਾਂ ਦੋ ਪੈਸੇ ਵਟੀ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ,
 ਤੇ ਹੋਰ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋ ਭਾਅ ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰੇ ਚੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ
 ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਾੜੇ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ
 ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਅ ਲਾਉਣਾ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ
 ਚਾਰ ਕਦਮ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਅ ਲਾਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।
 ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ
 ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਢਾਣੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਆਪ ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਖਾ ਕੇ
 ਪੈਸੇ ਚੁਕਾਣ ਵੇਲੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਲਏ ਮੁਜਰਾ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ
 ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੈਸੇ ਅਰਾਈਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਅਰਾਈਂ ਬੜਾ ਪਿੱਟਿਆ
 ਪਰ ਕਰੇ ਕੀ? ਆਖਰ ਉਹ ਕੋਲ ਸਾਹਿਬ (ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ) ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੌੜਿਆ।
 ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਹਾਤੇ ਦੇ ਦੁਵਾਲੇ ਨਵੀਂ ਤਾਰ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ
 ਮੁਕੱਰਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਤਾਰ ਨਾ ਟੱਪੇ। ਅਰਾਈਂ ਸਿੱਧਾ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ

ਆਇਆ ਤੇ ਤਾਰ ਟੱਪ ਬੈਠਾ । ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਅਰਾਈਂ ਨੂੰ ਪਕੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਹਿਬ ਕੋਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਚਪੜਾਸੀ ਨੇ ਅਰਾਈਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਆ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੀ । ਅਰਾਈਂ ਨੂੰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਸੇ ਠਗੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ । ਅਰਾਈਂ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਛੁੱਟਿਆ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਇਕੋ ਭਾਅ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਉਹੋ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਉਤੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਾਟ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਢਾਣੀ ਡਾਂਗਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਰਾਈਆਂ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਜਾ ਹੋਏ । ਲਾਟ ਤੇ ਡੈਣ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਅਰਾਈਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਖਰਬੂਜ਼ੇ ਤੌੜੇ । ਕਚੇ ਪਕੇ ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਲੈ ਆਏ, ਪਥਰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟਦੇ ਆਏ ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਡਲੀ ਭੀ ਨਾ ਖਾਧੀ । ਇਹ ਲੁਟ ਕੇਵਲ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

ਕਾਲਚੂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੋਟਾ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਡਰਾਕਲ ਸੀ । ਉਸ ਤੇ ਪੀਲੋ ਨੇ ਸ਼ਰਤ ਲਾਈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਕਾਲਿਆ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਮਟ ਉਤੇ (ਜੋ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਧਾ ਜਾਂ ਪੌਣਾ ਮੀਲ ਸੀ) ਰਾਤ ਨੂੰ ਡਬੀ ਦੀਆਂ ਤੀਲੀਆਂ ਰਖ ਆਵੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਰਖ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਤੈਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਕਾਲਚੂ ਡਰਦਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦਾ । ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਉਹ ਮੰਨ ਗਿਆ । ਪੀਲੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਤੇ ਦੀ ਤਾਰ ਤਕ ਛੁਡਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪੀਲੋ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਆਵੇ । ਕਾਲਚੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੀਲੋ ਸਿਧਾ ਪਥਰ ਕੋਲ ਪੁਜਾ । ਪੀਲੋ ਹਾਕੀ ਦਾ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਥਰ ਦੀ ਢਾਣੀ ਵਿਚ ਸੀ । ਪੀਲੋ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਗਲ ਦਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਰ ਕੋਲ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਾਲਚੂ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਧੀ ਤੁਕ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਮੁੰਡਾ ਆ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਕਾਈ ਹੋਵੇਗੀ । ਪਥਰ ਨੇ ਝਟ ਹਾਥੀ, ਡੈਣ ਤੇ ਹਾਈ ਲੈਂਡਰ ਨੂੰ ਸਦਿਆ । ਸਭ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲਚੂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਇਕੱਲਾ ਕਾਲਚੂ ਕਦੀ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਬਸ ਇਹ ਚਾਰੇ ਹਾਕੀ ਸਟਿਕਾਂ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ

ਹਾਈਲੈਂਡਰ ਨੂੰ ਫੜਾਏ। ਡੈਣ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਡੈਣ ਸੀ ਉਂਜ ਉਸ ਕੇਸ ਭੀ ਖੋਲ ਲਏ ਤੇ ਕਾਲਚੂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਤਾ ਇਹ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਾਲਚੂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਣ। ਮਤਾਂ ਡਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜੇ ਕਾਲਚੂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਲੰਘਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਕਪੜੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹ ਦਿਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਬੂਟ ਸਭ ਨੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕਲਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਸਪ ਦਾ ਡਰ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਦੋ ਆਦਮੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਆਵਦੇ ਉਹਨਾਂ ਵੇਖ ਲਏ। ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰ ਆਵਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਦ ਆਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਝਟਪਟ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਧੜਨ ਧੜਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ। ਕਾਲਚੂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਭਜਣ ਲਗਾ ਪਰ ਕਾਲਚੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।

ਦੋਵੇਂ ਯਾਰ ਜਫੀ ਪਾਈ ਖੜੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਨਚਦੇ ਤੇ ਸੌਟੀਆਂ ਘੁਮਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਖਿਡਾਰੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਢਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਬਣ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਹਿਣ "ਤਾ...ਰਾ ਸਿੰਘ ਹੈ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵੇਖ ਕੇ ਹਾਥੀ ਹਸ ਪਿਆ ਤੋਂ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਹਸ ਪਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕਲੋਜਾ ਠਕਾਣੇ ਆਇਆ।

(ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ' ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੜ੍ਹੋ।)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ

ਸੰਨ ੧੯੦੪ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਧਮਿਆਲ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ, ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੁਤਰੀ, ਤੇਜ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਜੰਜ ਜੋ ਢੁਕੀ, ਉਹ ਲਗ ਪਗ ਸਭ ਮੌਨੇ ਸਨ, ਕੇਵਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਾਲਾਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੇਸ ਰਖੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਘਰ ਵਾਲੇ ਮੌਨੇ ਸਨ ਪਰ ਧੀ ਵਾਲੇ ਸਭ ਕੇਸਾ ਧਾਰੀ ਸਿਖ ਸਨ।

ਸਵੇਰੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਲੜਕੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੜ ਗਏ ਕਿ ਲੜਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇਗਾ।

ਬੱਚੇਰਿਆਂ ਨੇ ਸਮਝਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਦਿਆਂਗੇ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਂਹ ਮੰਨੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੇ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਨੂੰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਆਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਲੜਕੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ।

ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਿਵੇਂ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ?

—ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਨੇੜੇ ਆਵਣ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਵਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਉਹ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹਣ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹ ਗਈ, ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਟਰੇਂਡ ਸਿੱਖ ਗਰੈਜੂਏਟ ਇਤਨੇ ਘੱਟ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਬਣਨਾ ਪਿਆ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਸਕੂਲ ਚਲਣ ਵਿਚ ਮਾਲੀ ਔਕੜਾਂ ਬੜੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਸਕੂਲ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਿਸਟਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਬਣੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲ ਭਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਗਏ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸਾਰੀ ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਕ ੨੧੩। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜਮਾਦਾਰ ਸਾਹੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਚੱਕ ੪੧ ਤੇ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਕ ੨੨੦ ਨੇ ਭੀ ਉਗਰਾਹੀ ਵਿਚ ਖੂਬ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਬਥੇਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਅਜੇਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ।

ਮੈਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ੧੫ ਮਈ ੧੯੦੮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸਾਂ*। ਅਜੇ ੧੯੦੭ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੂੰਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਿਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਿਤ੍ਰਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਲੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਕੇਸ ਭੀ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ।

੧੯੧੩ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵੜਨੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਗਏ ਬਾਹਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਗਏ ਸਿੱਖ ਕਮਾਈ ਚੰਗੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪੰਥਕ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੀ ਕਾਫੀ ਘਲਦੇ ਸਨ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਪੀਲ ਭੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਧਰੋਂ ਰੈਜ਼ੋਲਿਊਸ਼ਨ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਘਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਗਿਆ,

*ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਛੇ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਅੱਠ ਲੜਕੇ ਸਨ। ਰੁਪਿਆ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰ ਗਈ। ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੇ ਅੱਪੜ ਗਈ ਅਤੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ੧੯੨ ਲੜਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲੜਕੇ ਆਪ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ.....ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਇਸ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ।

[ਇਸ ਸਕੂਲ ਮੁਤੱਲਕ ਸਪਤਾਹਕ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ੨੦ ਮਈ ੧੯੦੯ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਛਪੀ ਸੀ।

—ਸੰਪਾਦਕ]

ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉੱਥੋਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਲੋਕੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਦਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਬਣੇ ਸਨ। ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਚੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਲਸਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਕੇਵਲ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਕਿਧਰੇ ਜਲਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸੱਜਣ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਲੈ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਕੈਨੇਡਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਜਮਾਤ ਪਿੱਛੇ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਗੁੱਜਰਖਾਨ ਆਦਿਕ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਭੀ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉੱਥੇ ਜਲਸੇ ਕਰਕੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਬੱਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੯੧੩, ੧੯੧੪ ਦੇ ਸਾਲ ਬੜੇ ਘਮਸਾਨ ਦੇ ਸਾਲ ਸਨ। ਉੱਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਤੇ ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਲਾ ਹਰਦਿਆਲ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੇ ਭੜਕਾਊ ਲੈਕਚਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਨਫਰਤ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਕੇ ਵਲੈਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਾਂ। ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਗਈ। ਮੈਂ ਵਲੈਤ ਕੋਈ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕੱਲਰ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਬਣ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉੱਧਰ ਕੈਨੇਡਾ ਵੱਲ ਇਕ ਜਾਪਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਸ਼ੰਘਾਈ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਾਇਆ ਕਰਕੇ ਲੈ ਤੁਰੇ। ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੜਨ ਦਾ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਉੱਥੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਤਾਦੀ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਵੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਕੋਈ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ੰਘਾਈ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਰਾਏ ਤੇ ਲੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਕੌਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਸੀ। ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਜਦ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ

ਕੰਢੇ ਲਗਣੇਂ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਵਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸਤੀ ਉਤੇ ਕੋਇਲੇ ਮਾਰ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ । ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਪਰ੍ਹੇ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ; ਆਖਰ ਉਸ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਲੀਡਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਤੇ ਕਰਾਇਆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਮੁੜਿਆ । ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਮੁੜ ਕਲਕੱਤੇ ਪੁੱਜਣਾ ਸੀ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਿੱਥੋਂ ਜਿੱਥੋਂ ਭੀ ਲੰਘਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਬਜ ਬਜ ਆ ਲੱਗਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਯੂਰਪ ਦਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਨੀਯਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਭੜਕਾਏ ਹੋਏ ਭੀ ਸਨ । ਬਜ ਬਜ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਪੁਲਸ ਪੁੱਜੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲੋਂ ਜਾਣੋਂ ਹਟਕਿਆ । ਉਹ ਨ ਮੁੜੇ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਹੋਰ ਮਦਦ ਮੰਗਾ ਲਈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਮੌੜ ਲਿਆਂਦਾ । ਬਜ ਬਜ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਆ ਕੇ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਪੈਂਤੀ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਵਧਿਆ । ਇਕ ਹੋਰ ਜਪਾਨੀ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਸ਼ਾਮਾਰੂ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚੋਂ ਜਰਮਨੀ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਆਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਫੜ ਲਏ । ਮੇਰਠ ਛਾਵਣੀ ਦੇ ਇਕ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਭੀ ਫੜੇ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚੱਲੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਕਈ ਫਾਂਸੀ ਲੱਗੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਪੈਣ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਸੀ । ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੇ ਬਾਰ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ ।

੧੯੧੪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੧੭ ਤਕ ਕੋਈ ਖਾਸ ਝਗੜਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਜੋੜ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਨ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਫੀ ਸਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਮਿਲਣ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਫੀ ਸਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਨਾਮ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਲਵੇਗੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜਿੱਥੇ ਭੀ ਕੋਈ ਫਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਚੰਗੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਵੱਡੇ ਜੰਗ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉੱਧਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇੱਧਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਮ ਮੈਂਬਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ । ਹੋਮ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ । ਅੱਗੋਂ ਹੋਮ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਜਾਓ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਵਲੈਤ ਤੱਕ ਗਿਆ । ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਖਨਊ ਪੈਕਟ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ । ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉਤੇ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਫੀ ਸਦੀ ਵਿਚੋਂ ੧੯ ਫੀ ਸਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਤਜਾਰਤ ਤੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਲਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਤਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਏ । ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਤਾਂ ਵਧ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ; ਉਤੋਂ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਹਾਦਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵਿਚ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ । ੧੯੧੯ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਬਣਾਈ । ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਹੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ੧੯੧੯ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮਾਗਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਉਠਿਆ । ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇੱਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਤੱਲਕ ਪੁਰਾਣਾ ਝਗੜਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ । ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅੱਗੇ ਨਾ ਠਹਿਰ ਸਕਿਆ । ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ

ਸਰਦਾਰ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਘਬਰਾ ਕੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਸ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਵਰਤਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਪਤਤ ਨੂੰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਭੀ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਿੰਘ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਬਰਾਹ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ, ੧੯੨੦ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵਿਚ ਵਧੀਕੀਆਂ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਗੋਂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਬਹੁਤ ਲਾਨੂਤ ਪਈ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਜਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨਰਮੀ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਇਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵਗਾੜ ਨਾ ਪਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਭਰੋਸਾ ਗੀਵਾ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਸ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਬਨਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਵੇ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਜੋ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ, ਪਰ ਸਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਝੋਲੀ-ਚੁਕ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਉੱਤੇ ਤੇਜ਼ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਸਮਾਗਮ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ੧੯੧੯ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਝੋਲੀ-ਚੁਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੀ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਜੋੜ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਉੱਧਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੱਦ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਭੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਕ ਗੱਲ

ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਣ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਇਕੱਠ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸੀ ਰੋਕ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬਣਨ ਵਿਚ। ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਕੁੱਲ ੧੭੨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੩੬ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅੱਡਰਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਸੰਨ ੧੯੨੦ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦਾ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਸਾਂ। ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ੧੯੧੪ ਵਿਚ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕੱਲਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚੱਕ ੪੧ ਵਿਚ ਹੈਡ ਮਾਸਟਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਸਾਲ ਭਰ ਆੜ੍ਹਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਭੀ ਲਾਇਲਪੁਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਸਫਲ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੁੜ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਇਲਪੁਰ ਆ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਕੱਤ੍ਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ੧੯੨੧ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ੧੯੨੧ ਦੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਕੱਤ੍ਰੀ ਸਾਂਭੀ ਸੀ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮੈਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਸਾਂ।

ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਨੋਟ

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੧ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਐਡੀਟਰ ਦੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਸੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :

“ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਣ ਗਰੀਬ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਾਲਜੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਲਾਇਲਪੁਰ

ਦਾ ਜ਼ਿਮਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ। ਸਕੂਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਮਾਰਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਭੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਿਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਟੋਕਰੀ ਚੁਕ ਕੇ ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਗਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਉਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਨੇ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲੀ ਜਜ਼ਬੇ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਦਿਨੋ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਹਥ ਡਾਂਗ ਫੜ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ, ਕਈ ਵੇਰ ਨਕਲੀ ਚੌਰ ਬਣ ਕੇ ਸਿਖ ਬਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸਪਿਰਿਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨੇ ਸੋਨੇ ਉਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।.....”

“ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਚਕ ਨੰ: ੪੧ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਆਪ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਲਰ ਜ਼ਿਲਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀਆਂ ਮਾਲੀ ਐਕੜਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਕਲਰ ਧੂਹ ਲਿਆਈਆਂ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਥੋੜੀ ਤਨਖਾਹ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਭੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਵੇਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਹੀ ਉਤੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਕਲਰ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਬਕਾਇਆ ਤਨਖਾਹ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਮਾਇਆ ਨੇ ਕੋਈ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਵਹੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੱਥੀਂ ਲਕੀਰ ਫੇਰ ਦਿਤੀ।”

ਕਲਰ ਤੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੁਬਾਰਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈੱਡ ਮਾਸਟਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ, ੨੧ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੧ ਨੂੰ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਹੋਇਆ।

ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਕਾਲੀ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ* ਵਲ ਧਿਆਨ ਜਾਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਤੀਜੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚੌਥੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ। ਇਕ ਮਰਾਸਣ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਵਿਆਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮਹੰਤ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਭੀ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਮਹੰਤ ਬਹੁਤ ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਪਸਤੌਲਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਲਾਇਸੈਂਸ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕੁਝ ਬਦਮਾਸ਼ ਤੇ ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਭੀ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹੰਤ, ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਢੀ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੱਖੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੋਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸਲਾਹ ਪਕਾਈ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਈਏ।

ਇਸ ਸਲਾਹ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਭੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ

---

*ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ੨੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਚੱਕ ੨੦੪ ਵਾਲੇ, ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਸੀ ਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਟੱਪੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੋਵਾਲੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਕਾ ਟਲ ਜਾਏ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਲਾਇਲਪੁਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਚੂਹੜਕਾਣਾ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਮਿਲਣ। ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਆਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਡਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਮੁਲਤਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਅੱਪੜੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੋਵਾਲੀਆ ਮਿਲ ਪਏ। ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਤਨੀ ਢਿੱਲੀ ਤੇ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਸੌਦੇ ਅੱਪੜੋ ਤੇ ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕੋ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤਰ ਬੈਠੇ ਤੇ ਚੂਹੜਕਾਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨਾ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਫਿਕਰ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਇਕ ਸਿੰਘ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਭੁੱਲਾ ਜੱਥਾ ਜਾਂ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਅੱਪੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੋਈ ਜੱਥਾ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਦ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ

ਜਾ ਲੋਟੇ । ਅਜੇ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚੱਲਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ । ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਭੱਜ ਉੱਠੇ । ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ । ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਮਹੰਤ ਅਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਕਿ ਕਤਲਾਮ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛਵੀਆਂ ਨਾਲ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਦੀ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ । ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਮਿਲ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਰਦਾਸਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਗੇ ।

ਉੱਧਰ ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ । ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤਾਂ ਘਬਰਾ ਗਏ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤੇ ਦੇ ਮੀਟਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਪਏ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੱਲ੍ਹੀਆਂ ਜੰਕਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਤਿੰਨੇ ਸਾਂਗਲੇ ਉਤਰ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਸਰਹਾਲੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਚੰਦਰ ਕੋਟ ਦੀ ਝਾਲ ਉਤੇ ਜਾ ਅੱਪੜੇ, ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਜੱਥੇ ਸਣੇ ਅਗੇ ਅਪੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਛਕਾਇਆ ਸੀ । ਉੱਥੇ ਹੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ, ਤਾਂਦਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜੱਥੇ ਆ ਮਿਲੇ ਸਨ । ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਭਾਰਾ ਜੱਥਾ ਭਾਈ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝੱਬਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ । ਮਹੰਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਅਗੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਕਿ ਕਤਲ-ਆਮ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਗੁੱਸਾ ਤਾਂ ਘਟੇ । ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਜੱਥੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਸਨ; ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਖੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵਧੀਕੀਆਂ ਭੀ ਹੋਈਆਂ ।

ਮੇਰੀ ਸਕੱਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕਦੀ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਅਪਰੈਲ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਠਾਨ ਲਈ। ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਣੋਂ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਇਹ ਜਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਾਜ਼ੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅਜੇਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਣ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਕੜ ਗਈ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖਾਧੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨੀਏ—ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਅਟਾਰੀ-ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਰਈਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਰਈਸ ਕਲਾਸ ਦੇ ਅੱਡਰੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਤਾਂ ਘਬਰਾਹਟ ਖਿੱਲਰ ਗਈ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਰਈਸ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਮੇਰੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸ: ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਿਸਟਰ ਬਣੇ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਤਾਂ ਨਾ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਜਲੂਸਾਂ ਦੀ ਐਜੰਟੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੱਕੇ ਕਾਇਦੇ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਸ਼ਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇ ਖ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਧਰੋਂ ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭੀ ਬਣੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਭੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਮੁਕੱਰਰ ਸਨ। ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸਨ ਤੇ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਕਿੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ। ਜਦ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਪੁਲਸ ਭੇਜ ਕੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਬੱਸ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਵਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਘਾਬਰ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲਸੇ ਰੋਕੂ ਕਾਨੂੰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਸ਼ੇਖੂ ਪੁਰਾ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਲਸੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਜਲਸਾ ਅਜਨਾਲੇ ਸੀ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ, ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਛੋਆ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਭੀ ਗਏ ਸਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਬੋਲਣ ਦਾ ਵਕਤ ਮੰਗਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਵਕਤ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਅੱਡਰਾ ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਡਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਖਬਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਝੱਟ ਪੱਟ ਅਜਨਾਲੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ। ਮੈਂ ਭੀ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜਾ ਸਾਂ। ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਖਿਸਕ ਗਏ ਸਨ। ਅਜਨਾਲੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਭੀ ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨ ਹੋਇਆ। ਅਜਨਾਲੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੋਰਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉੱਧਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਭੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਘਬਰਾ ਗਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸ ਫ਼ਤਿਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਆਕੜ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਤੁਰੀ। ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਟਿਕਟਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਗੱਡੀਆਂ ਦਿਆਂ ਸਭ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣ। ਕਈ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਪਤੀ ਤਕ ਹੋਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਭੀ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਹੀ ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਖੈਰੂ ਪਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਤਕਰੀਰਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇੱਧਰ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕੱਖ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕਰਨ ਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕਰਕੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਅਜੇਹੀ

ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਕਢਿਆ ਸੀ ਕੇਵਲ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ।

ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤਰਬੱਲੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵੇਰਾਂ ਫੜ ਲਿਆ । ਕੋਈ ੧੭੦੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਿੰਘ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਭੀ ਵਧ ਗਈ । ਹਾਲਾਤ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਖਤੀ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁਕਾ ਦੇਂਦੇ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਿਹਾ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਨ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਇਸ ਅਪ੍ਰਾਧ ਵਿਚ ਡੱਕੀ ਰਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਤਾਂ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉੱਧਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ । ਮੈਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੭੦੦ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਤਾਕਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਗੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜ਼ਬਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਤਾਕਤ ਠੋਸ ਬਣ ਗਈ । ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਬਲਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਜਿੱਤਾਂ ਹੀ ਪੱਕੀ ਹਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਹਾਰਾਂ ਭੀ ਪੱਕੀ ਜਿੱਤ ਕਰਵਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਤਾਂ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਜ਼ਿਹਨੀ ਹਾਲਤ, ਅਕਲ ਤੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਉੱਤੇ ਮੁਨਹਸਰ ਹੈ । ਜੋ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਪਚਾ ਸਕਦਾ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਰੇਗਾ ਤੇ ਜੋ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰੇਗਾ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਔਗੁਣ ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਬੁਰਫ਼ੇ ਗਰਦੀ ਸੀ । ਜੇਕਰ ਸਾਡੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਆਕੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਆਕੜ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਾ ਖਿੱਲਰਦੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਮਿਆਬੀ ਵਧੇਰੀ ਤੇ ਬਾਹਲਾ ਚਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਾਡਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਸ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰੀ ਗੱਪ ਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁਣ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ । ਆਕੜ ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ । ਸਾਡੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਉੱਤੇ ਬੀ ਬੜਾ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ

ਵਿਚੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭੀ ਘਟ ਰਹੇ ਹਨ । ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਤੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਏਕਤਾ ਬਿਨਾ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਕੀ ? ਝੂਠਿਆਂ ਬੇ-ਇਤਬਾਰਿਆਂ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਫੁੱਟ ਨੇ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਗਵਾਇਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ ਪਰ ਸਾਡਾ ਚਾਲ ਚਲਣ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਾਡਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਬਾਰ ਉਡ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਡੀ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ । ਸਿੰਘੋ ! ਚਾਲ ਚਲਣ ਉੱਚਾ ਕਰੋ । ਮੱਤ ਸੁਣੋ ਨਵੇਂ ਪਾਲਿਟਿਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਨਾਮ ਹੀ ਝੂਠ ਦਾ ਹੈ । ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਚਲ ਹੀ ਇਤਬਾਰ ਉਤੇ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਝੂਠੇ ਬੇਇਤਬਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਚਲਾਣਾ ਹੈ । ਓਹ ਤਾਂ ਦੋ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਠੱਗ ਕੇ ਹੀ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣਗੇ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਤੇ ਇਖਲਾਕ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਉੱਚੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਲਾਂਭੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹਾਂ । ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਜ਼ਬਤ ਮੁੜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਅਮਨ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੋਈ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਇਆ ਸਮਝ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਫਿਰ ਵਿੱਟਰ ਬੈਠੀ । ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਐਗਣ ਬੜਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਠੀਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਰੁਹਬ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਹੈ । ਜੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮੰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਦੇਣਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ? ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹੋ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਲਾਲਤ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਹੋਈ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਲਿਖਾਂਗਾ । ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕਈ ਆਗੂ ਕਦੀ ਆਪੋ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਖਿਲਾਰਨ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਚੰਗੇ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਕਦੀ ਪੇਚੀਦਾ ਨ ਹੁੰਦਾ । ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਜੋ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ

ਦਾ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਤੱਕ ਨ ਲਵੇ । ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਚੁੱਕ ਨਾਲ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਪਸ ਭੀ ਲਏ ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

ਆਖਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ । ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਉੱਤੇ ਲੱਗਾ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਇਕ ਸਵਾਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਭੀ ਸੀ, ਕਿ ਕਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ । ਇਥੇ ਸਖਤ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਾ । ਕੋਈ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ । ਉਹ ਇਕ ਥਾਂ ਬਹਿ ਕੇ ਮਾਰ ਝਲਦੇ ਰਹੇ । ਨਾ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਭੱਜਾ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਿਆ ।

ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਉੱਥੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੀ ਝੰਗੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਲੈਣ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਜੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਭੀ ਰੋਕ ਪਾਈ ਤਾਂ ਜਦ ਤੱਕ ਹੋਸ਼ ਹੈ, ਜਾਂ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਾਂਗੇ ਨਾ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹੱਥ ਚੁਕਾਂਗੇ । ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਚੱਲੇ । ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਵੇ । ਸਿੰਘ ਬੈਠ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁਲਸ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪੁਲਸ ਕੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਕਈ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਹਾਲਤ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਰਹੀ । ਇਸ ਸਖਤੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ । ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਝੱਲੇ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤਰਥੱਲੀ ਮਚਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਕ ਕਾਰਣ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪਣੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਹਾਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਖਿੱਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਲੋਕੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜਲੇ ਭੁੱਜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਪਰ ਕਹਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨੱਕ ਦਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਵੇਰਾਂ

ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਹਬ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੇਸ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਉੱਤੇ ਅਜੇਹੀ ਲਾਨੂਤ ਪਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪਾਲਿਸੀ ਕੋਈ ਪੌਣੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਚੱਲੀ ਤੇ ਆਖਰ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਠੇਕੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਮੁਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ*। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਲੱਕ ਬੱਧਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਸਾਦੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਤਾਂ ਮੁੱਕਾ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਫਿਰ ਭੀ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਡੀ ਭੁੱਲ ਜੋ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਸਮਝੀ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਸਬੰਧੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫ਼ਰਦ-ਜ਼ੁਰਮ ਲੱਗਣ ਵੇਲੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲੈਕਚਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਫ਼ਰਦ-ਜ਼ੁਰਮ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੈਕਚਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ।

ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵੇਲੇ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਜੇ ਇਕ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਸੀਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਸਕੇ ਸਾਂ।

*ਪਾਠਕ ਕਾਂਡ ਨੰਬਰ ੬ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ 'ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ' ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਨਗੇ।

†ਪਾਠਕ ਅਗਲੇ ਕਾਂਡ, ਨੰਬਰ ੫, ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ 'ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਸਾਦ' ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਨਗੇ।

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਸਾਦ

—ਸੰਪਾਦਕ)

‘ਮੇਰੀ ਯਾਦ’ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਤੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਸਾਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਫ਼ਸਾਦ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। —ਸੰਪਾਦਕ

੧੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੨੩ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਵਾਲਿੰਟੀਅਰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਰਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉੱਤਰ :

“ਮੈਂਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇ ਪੁਲਸ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਤੋਂ, ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।”

ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਦ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਪੌਣੇ ਅਠ ਵਜੇ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਡੈਨਿਟ ਨੇ ਮੁੜ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

“ਮੈਂ ਬੜਾ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇਕਰ ਨਿਮਕ ਮੰਡੀ ਤੇ ਕਟੜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮਦਦ ਘੱਲੀ ਜਾਵੇ”* ।

---

*ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ, ਇਹ ਤਰਜਮਾ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਦੇ ੩ ਮਈ ੧੯੨੩ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਫਸਾਦ ਬਾਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਤੇ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀਆਂ

‘ਹਿੰਦੂ’ ਮਦਰਾਸ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਅਮਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਲਈ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮੰਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਮੈਜਿਸਟਰੇਟਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ, ਸਰਾਫ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਭਾਉ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੀਬ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਅਕਾਲੀ ਸਾਜੇ*।

‘ਬੰਬੇ-ਕਰਾਨੀਕਲ’, ਬੰਬਈ :

“ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਫਸਾਦ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਖਾਸ ਗੱਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ‘ਪਾਇਓਨੀਅਰ’ ਗੋਰਾ ਅਖਬਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਸੌ ਗੋਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੌ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਸ਼ਤ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਗੁਸੈਲ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਭੀ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

*ਇਹ ਤਰਜਮਾ ੯ ਜੂਨ, ੧੯੨੩ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪਿਆ।

†ਇਹ ਤਰਜਮਾ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੩ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਸਵਰਾਜ' ਮਦਰਾਸ :

“ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਰੀਪੋਰਟਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹਨ, ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਹਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਢਾਰਸ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਚੁਸਤੀ ਨੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ*।”

‘ਨੇਸ਼ਨ’ ਪਟਨਾ :

“ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਜੱਥੇ-ਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਮ ਅਕਾਲੀ ਕੌਮ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਖਿਦਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ, ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ਤ ਕਮੇਟੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਿਦਮਤਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਕਰਨ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਖ਼ਲਾਫ਼ਤ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਅਤੇ, ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਏ ਫ਼ੌਰਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਖ਼ਾਤਰ, ਆਪਣੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ।”

ਫ਼ਸਾਦ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ :

[ਇਹ ਲੇਖ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੨੪ ਮਈ, ੧੯੨੩ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।]

“ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਏ, ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਿੰਦੂ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਜੇ ਸਿੱਖ

---

*ਇਹ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ੨੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੨੩ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪਿਆ।

†ਰੀਪੋਰਟ ਦਾ ਇਹ ਤਰਜਮਾ, ੪ ਮਈ, ੧੯੨੩ ਨੂੰ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਫ਼ਸਾਦ ਨਾ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਉੱਕੇ ਹੀ ਲੁੱਟੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਕੀਆਂ ਹੀ ਝੂਠ ਹਨ, ਅਸਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੀ ਚਾਲੀ ਹਿੰਦੂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ, ਤਾਂ ਲੰਘ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੇ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਹੋਣ। ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਲਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਲਾਹੌਰੀ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਪਾਣ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ-ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਈਏ, ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਅਖਬਾਰ ਕੇਸਰੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਉੱਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਾਮਾਨਗਾਰ ਵਲੋਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੈਰ-ਜਾਨਬਦਾਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਠੋਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੇ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਹਿਤੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੇ ਖਾਹ-ਮ-ਖਾਹ ਚਿੰਗਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 'ਕੇਸਰੀ' ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਾਸ ਮਦਦ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਏਗੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਇਹ ਗਲਤ-ਬਿਆਨੀ ਤੇ ਤਾਹਨਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸ ਉਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਾਂਗੇ।”

ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਗਏ :

[ਇਹ ਲੇਖ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੨ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੨੩ ਦੇ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।]

“ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਬਕਰੀਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਕੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕੀਂ ਭੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਲਟਾ ਵਤੀਰਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਉਤੇ

ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹਨ । ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ 'ਪ੍ਰਤਾਪ' ਅਤੇ 'ਮਿਲਾਪ' ਨੇ ਬਹੁਤ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ । ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸਵਾਲ ਛੇੜ ਬਹਿਣਾ ਕਿਧਰ ਦੀ ਭਲੇਮਾਣਸੀ ਹੈ ? ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਿਹਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਬੁਰਾ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਕਹਿਣਾ ਸਾਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਪਵਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰਨ । ਸਿੱਖ ਜੋ ਕੁਝ ਹਨ ਸੋ ਹਨ ।

“ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ, ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁਧ ਕੁਝ ਨਾ ਲਿਖਣ ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਵੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਕਰਨ, ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਉਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ? ਜੇਕਰ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਵਤੀਰਾ ਰੱਖਿਆ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਉਹੋ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਗੇ ।

“ਸਵਾਦਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਿਚ ਤਲਮਲਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਜੇਕਰ ਹਿੰਦੂ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਨਾ ਕਹਿੰਦੇ । ਦੋ ਪਤਵੰਤੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਕਰੀਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ, ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਜੇ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲੈਣਗੇ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਜੱਥੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਘੱਲੇ । ਪਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।”

ਨਾਗਪੁਰ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ :

“ਪੰਜ ਅਕਾਲੀ ਬਹਾਦਰ, ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਲੋਂ, (ਰਾਹੀਂ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ), ਨਾਗਪੁਰ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਘੱਲੇ ਗਏ। ਨਾਗਪੁਰ ੧੪ ਅਗਸਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਸੇਠ ਜਮਨਾ ਲਾਲ ਬਜਾਜ਼ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀਨ ਜੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸੂਤ ਕੱਤਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਜਲੂਸ, ਇਹਨਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕੱਢਿਆ। ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ, ਨੀਲੇ ਕੁੜਤੇ ਅਤੇ ਖੱਟੇ ਦੁਮਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਛੱਡ ਕੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਂਕੇ ਛੈਲ ਛਬੀਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ।”

[੧੮ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋਏਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪੀ ਰੀਪੋਰਟ]

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਕਾਂਡ ਨੰਬਰ ੪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਾਰਨ ਦਸਿਆ ਸੀ : 'ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਿਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ।' ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ !

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਮੇ :

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਗਰਮ ਸੀ । ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਜੇਹਲਾਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪਾਲਸੀ ਤੋਂ ਦਿਲ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ । ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਤਸੱਦਦ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਇਆ । ਪੰਥ ਦੇ ਗ਼ੱਦਾਰ, ਸਰਕਾਰ ਝੋਲੀ-ਚੁਕ ਤੇ ਪੁਲਸ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ । ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ । 'ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਚੇ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਸਮੇਂ, ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ । ੨੯ ਦਸੰਬਰ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜਸੋਵਾਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ, ਵਿਖੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਘਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ । ਉਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇਸ਼-ਧਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਾਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ

ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀਆਂ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੁਖੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ) ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਟਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਮਝ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਡਾਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਪਿੰਡ ਵੇਗਲ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ੧੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਪੁਲਸ ਕਨਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਤੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰਪੋਰਟਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਹਲਪੁਰ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਧੂਮ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਂਦੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਛੁਪਦਿਆਂ ਹੀ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਪਸਤੌਲ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਰਖਦੇ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋਰ ਹੋਈ। ਜਦ ਪੁਲਸ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਘਿਰ ਗਏ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬੰਬ ਆਦਿ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਘਲਿਆ, ਉਹ ਪਰਤ ਕੇ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਗਾ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਝਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਚੌਥੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਅਗੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਨਦੀ ਆ ਗਈ, ਉਥੇ ਉਹ ਰੁਕ ਗਏ। ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਉਂ ਅਜਾਈਂ ਜਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਸਸਤ੍ਰ ਛਡ ਦੇਹ, ਸਾਡੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਜਾ, ਤੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।' ਇਸ ਪੁਰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ :

'ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਪੁਜਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ! ਅਜ ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਯਗਦੇਵੀ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹਨੇ ਨ...' ਅਜੇ ਅਜੇਹਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਧਰੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਾਰੂ ਸਿਕਾ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਆ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਬੂ ਆ ਗਏ। ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਰਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਅਜੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋਣ ਦੇ

ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਉਸਨੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦੀ ਟੰਗ ਵਢ ਸੁਟੀ ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ । ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਖੂਨ ਕੀਤੇ । ਫਿਰ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਜੋਧਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਉਹ ਸਨ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਬੰਧੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਨੇ ਵਿਸਾਹ-ਘਾਤ ਕਰਕੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਲੈ ਆਂਦਾ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਸੁਤੇ ਪਏ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆ । ਹਥਕੜੀ ਲਾ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਝਕਾ ਮਾਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬੁਕਲ ਵਿਚ ਫੁਪਾਇਆ ਬੰਬ ਚਲਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਟਣ ਨਾਲ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਤੇ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਿਪਾਹੀ ਉਡ ਗਏ । ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ : ਪਿੰਡ ਮੁਫੇਰ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਭਾਈ ਬੇਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲ ਗਈ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਚੁਬਾਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਪੰਪ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਿਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ । ਦੋ ਬੰਦੇ ਜਿੰਦਾ ਜਲ ਗਏ, ਪਰ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਸਕ ਗਏ । ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਇਲਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ । ਉਥੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪ ਇਕ ਸਬੰਧੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਪੁਲਸ ਫੜਨ ਨੂੰ ਆ ਗਈ । ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲਸ ਸਿਰ ਪੁਰ ਆ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਲ ਦੌੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਧਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੁਲਸ ਖੜੀ ਸੀ । ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਢਹਿ ਪਏ । ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ । ਪੁਲਸ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜੀਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਫੜ ਲਵੇ ਪਰ ਉਸਨੇ ਗਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਜਿਹੜਾ ਪੁਲਸ ਵਾਲਾ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਪੁਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਕਈ ਘੰਟੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ । ਅਖੀਰ ਪੁਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਲਾਇਲਪੁਰ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ । ਨੌਂ ਦਿਨ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਪਈ ਰਹੀ । ਉਹਦੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕੀਂ ਉਥੇ ਆਏ ।

ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕਦਮੇਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ :

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਢਾਈ ਸਾਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਿਆ । ੨੮ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਟੈਪ ਸਪੈਸ਼ਲ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ, ਪੰਜ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ, ੧੧ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ, ੩੮ ਨੂੰ ਅਡ ਅਡ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ੩੪ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਬਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ।

ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ, ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ । ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਦੋਂਦਿਆਂ ੬ ਮਾਰਚ ੧੯੨੫ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ਼ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਨ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ । ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਅਸਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ, ਘਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਭਰਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਸਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲਾ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਜਦ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੋ ਸਚੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਦੇ ਵਾਲੀ ਸਨ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

“ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖ ਹਾਂ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇਹ ਦਾ ਠੀਕਰਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਭੰਨ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਪਣੀਆਂ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਠੀਕਰੇ ਲਾਰਡ ਰੀਡਿੰਗ ਅਤੇ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੈਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਫਰੰਗੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨੀਏ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ।

“ਆਪ ਐਵੇਂ ਅਪੀਲ ਸਪੀਲ ਵਿਚ ਵਕਤ ਨਾ ਗੁਆਓ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਝਬਦੇ ਫਾਂਸੀ ਚਾਹੜ ਦਿਓ । ਜੇਕਰ ਆਪ, ਜਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਇਹ ਸੁਭ ਕਰਮ ਹੋ ਸਕੇ ਕਰੋਗੇ, ਤਦ ਅਸੀਂ ਆਪ ਦੇ ਬੜੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪੁਜਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਝੂਠੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਛੱਡੀਏ ਉਤਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ।

“ਅਪੀਲ ਤਾਂ ਤਦ ਕਰੀਏ ਜੇਕਰ ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ । ਅਸਾਂ ਉਹੋ ਕੁਝ

ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੋਈ ਰਾਜ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕੇਵਲ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਸੀ।

“ਅਸਾਂ ਰਾਜ ਲੈਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਸਾਡਾ ਭੀ ਉਹੋ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਬਬਰਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਦਾ ਮੁਖ ਲੇਖ* :

“ਅਪੀਲ ਸ਼ਪੀਲ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਨਾ ਗੁਆਓ, ਸਾਨੂੰ ਝਬਦੇ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਓ। ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਣਾ ਹੈ” ਇਹ ਅਖਰ ਸਨ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਕਰਵਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਹੇ ਜਦ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਆ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਅਪੀਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਰੀਏ ਜੇਕਰ ਅਸਾਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਸਾਂ ਉਹੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

‘ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਜ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਡਾ ਵੀ ਉਹੋ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।’

‘ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅਜੇਹੇ ਅਖਰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਚੋਰ ਡਾਕੂ ਜਾਂ ਕਾਤਲ ਜਾਂ ਧਾੜਵੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦੇ। ਜ਼ਰ, ਜੋਰੂ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ ਕਰ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਧਰਮੀ ਸੂਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਵਿਤਰ ਅਸੂਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖ ਜਾਨਾਂ ਹੂਲਕੇ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਹਉਆ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ। ਅਜੇਹੇ ਸੂਰਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸਾਈਂ ਲੋਕ

*ਇਹ ਲੇਖ ੯ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੫, ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

“ਚਲੋ ਸਾਈਓਂ ਚਲ ਵੇਖਣ ਚਲੀਏ ਆਸਕ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦੇ,
ਚੜ੍ਹਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਕਰਨ ਮਜ਼ਾਕਾਂ ਮੌਤੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਡਰਦੇ।”

“ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਲੋਭ, ਲਾਲਚ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਹ-ਕਰਨ ਸੁਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨੇੜੇ ਦਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪੁਜੀਏ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਕਾ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਖਿੜੇ ਮਥੇ, ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਿਆਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਵਣ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਣ, ਪੁਠੀਆਂ ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਣ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਲਾਏ ਜਾਣ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਚਮੁਚ ਸਿਰ-ਲਥ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੀ ਇਹ ਅਖਰ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ;

“ਸਾਨੂੰ ਝਬਦੇ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ ਦਿਓ,
ਅਸਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਣਾ ਹੈ।”

“ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਅਜੇਹੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਦਲੇਰੀ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਭਰੇ ਅਖਰ ਸਦਾ ਲਈ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਹੀ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਨਸ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਨਾਓਂ ਜਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾ :

“ਦੇਹ ਅਨਿਤ ਨਾ ਨਿਤ ਰਹੇ, ਜਸਨਾਵ ਚੜ੍ਹੇ, ਭਵਸਾਗਰ ਤਾਰੇ।”

ਅਸੀਂ ਸ: ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਕਹਿ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ, ਹਿੰਮਤ, ਸੂਰਮਤਾਈ, ਮਰਦਾਨਗੀ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰ’ ਉਤੇ ਤਸੱਦਦ ਭਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਤਰ ਆਏ ਜਦ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਅਤੇ ਪੰਥ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਹੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਤਸੱਦਦ ਭਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਿੰਦਨੀਯ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਨੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਕੁਦਨਾ ਸੀ। ਵੈਹਣ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਣ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਸੁਖੈਨ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ

ਆਦਮੀ ਦਾ ਰਿਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਵੈਹਣ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੈਹਣ ਦੇ ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਖਾਸ ਬਹਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

“ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ, ਅਸੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਵਜਕੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਰੋਲ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ । ਓਦੋਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪੁਲਸੀ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅੰਧਾ-ਪੁੰਧ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਝਖੜ ਝੁਲਾ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਦਾੜੀਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਉੱਟ-ਪਟਾਂਗ ਬਕਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖ ਹਿਰਦੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣਨੀ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖਕੇ ਜਰਨਾ—ਕਠਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਹੈ । ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸ਼ਾਹਿਦ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਮਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਘੁਮੰਡ ਵਿਚ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਧਾ-ਪੁੰਧ ਨਿਰਾਦਰੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਇਤਨੀ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਕਖ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਖਾਏ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਗ ਰਹਿ ਗਈ.....

“ਇਹ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਹੀ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨਾ ਲਗ ਤੁਰਿਆ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ ਗਈ । ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੂਹ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਖਿਆ । ਅਕਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ, ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਜਾਣਕੇ, ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਚਨ ਤੋਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਜਾਂਦੀ ।

“ਨਾਭਾ ਬੀੜ ਤੋਂ ਅਜੋਹੀਆਂ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਲੇਜਾ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੇਸ ਰਸੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੰਗ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.....।

ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ :

੨੭ ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੬ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼, ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਹਲ ਲਾਹੌਰ ਅੰਦਰ, ਛੇ ਬਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਛੇਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਇਕ ਚਿਤਾ ਉਤੇ ਰਖਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਰਖਾਸਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇਆਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਫੋਟੋ ਲੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮੁਖੜਿਆਂ ਉਤੇ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਖੇੜਾ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਫੋਟੋ ਤੋਂ ਸਾਫ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ

—ਮੋਰੀ ਜਾਦ)

ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਛੇਤੀ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਨੇਕਨਾਮੀ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਾਰਨ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਖੁਦ-ਗਰਜ਼ ਗੱਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝਕੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸੱਜਣ (ਨਰਮ, ਗਰਮ ਸਭ) ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਹ ਸੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭੀ ਬਣਿਆ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਜਲ ਸਾਰਾ ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਰ ਕਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਮੇਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਤਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਾ-ਵਰਦੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜਦੇ ਗਏ। ਪਰ ਅਗਲਾ ਸਿਰਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਤੇ ਅਜੇ ਜਲੂਸ ਸਾਰਾ ਟੁੰਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਿਰੇ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਖਰ

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਅੱਕ ਕੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਜਲ੍ਹਸ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਜਾਣ ।

ਇਤਨੀ ਭਾਰੀ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ, ਇਤਨਾ ਭਾਰੀ ਖ਼ਾਲਸਈ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਏਕਤਾ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰਫ਼ੇਗਰਦ ਸਪਿਰਿਟ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਚੰਦ ਵਿਚ ਕਲੰਕ ਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ । ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਕੜਾਹੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ । ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਭੀ ਦੇ ਚੁੱਕੀ ਸੀ । ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅਨਸਰ ਅਜੇਹਾ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਜੇਹੇ ਲੋਕੀ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਲਈ ਦਾਅ ਲੱਭਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਰ ਕੱਢਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ । ਪਰ ਬੁਰਫ਼ੇਗਰਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸੁਹਰਤ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਕਲੰਕ ਲਾ ਹੀ ਲਿਆ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ । ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਜਦ ਵੀ ਢਾਹ ਲੱਗੀ ਹੈ ਸਦਾ ਈਹੋ ਜਿਹੇ ਬੁਰਫ਼ੇ-ਗਰਦਾਂ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪਾਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਲੱਗੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਭੀ ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਭੇਖ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕੀ ਹਨ ਜੋ ਫੁੱਟ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹਨ । ਜੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰੇ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾ ਛਕੋ । ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਤੇ ਜੇ ਕਰੋ ਤਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੀ ਨੇਕਨਾਮੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਪੰਥ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁਡਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਉੱਤੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੌਮ ਘਾਤਕ ਚੌਧਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਦਾ ਹੀ ਇਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਭੀ ਰਹੇਗੀ । ਜਦ ਤਕ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ

ਗੈਰ-ਜ਼ਮੇਵਾਰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਕਾਰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਤੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਸੁਣਦਾ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਖ਼ਤਰਾ ਕੇਵਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਧਰਮ ਭਾਵ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਕਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਜੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ਬੁਰਛੇ-ਗਰਦਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਬੁਰਛੇ-ਗਰਦੀ ਮਚਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ।

ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆ? ਬੁਰਛੇ-ਗਰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਤੇ ਪੋਤ੍ਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਵਾਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਭ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਤਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਰ ਨਾ ਭੀ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੇ ਸਭ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ, ਸਮਾਂ ਜੇ ਸੰਭਲੇ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਸੰਭਲੇ! ਨਾਸਤਕਤਾ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਫੈਸ਼ਨ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਲੰਗਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਇਤਨੀ ਕਮ-ਅਕਲੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਲੋਕੀਂ ਭੁੱਖੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਸ਼ਹਿਰ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ, ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਭੀ ਰੋਟੀਆਂ, ਪੂੜੀਆਂ, ਦੁੱਧ ਆਦਿਕ ਸਭ ਕੁਝ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਆਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅੱਡੇ ਅੱਡਰਿਆਂ ਜੱਥਿਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਸਦ ਤੇ ਭਾਂਡੇ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਰੱਜਣ ਜੋਗਾ ਮਿਲਿਆ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਗੈਰ-ਜ਼ਮੇਵਾਰਾਨਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਜਲ ਕਢਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਉੱਤੇ ਸਖਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਾਲਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਜਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਰੰਬਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਖੁਰਚ ਕੇ ਲਾਹ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਈ ਤੇ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਹਾਇ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੱਲ ਲਾਹਵੇ” । ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਘਰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਉਕਸਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਭੀ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੀੜ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਲਾ ਬੂਟਾ ਮੱਲ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤੇ ਆਖਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਲਾਲਾ ਬੂਟਾ ਮੱਲ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਛੋਟੀ ਬੀੜ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੯੦੬ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਐਮ.ਏ. ਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਥਾ ਕਰਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੀੜ ਇਕੱਠੀ ਕੋਈ ਨਾ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਵੋ । ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਜਿਲਦਾਂ ਕਰਵਾ ਲਈਆਂ । ਫਿਰ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਕੱਠੀ ਬੀੜ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਟ ਗਏ ਤੇ ਆਪੇ ਹੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਮੁੱਕ ਗਈ ।

ਨਾਭਾ ਮੋਰਚਾ

ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਭੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਖਤੋਂ ਲਹਿ ਗਏ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਇਹ ਅਜੇ ਟਿੱਕਾ ਹੀ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇਕਨਾਮੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਹਨ । ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਖਿਲਾਰਿਆ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਹੀ ਸੀ । ਪਰ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਬਿਲ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਦੇ ਸਖਤ ਵੈਰੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਜਦ ਨਾਭੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਨਾਭੇ ਨਾਲ । ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਜਥੇਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਸੀ । ਚੂੰਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਣ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਭੀ ਬੱਧੀ। ਫਿਰ ਜਦ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਭ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਹੀ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਇਹ ਰੋਸ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਔਗਣ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਦਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬ ਬਣਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਚਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਚਾਲ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਲੀਡਰ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਰਸਾਤਲ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਮੁੜ ਉੱਠ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਭੈੜੇ ਹਾਲ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਭੇ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਨੇਕ-ਨਾਮ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਸਨ।

ਅਜੇਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਨਾਭੇ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਗੱਦੀਓਂ ਲਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੰਤ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਸੰਤ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਭੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਭੇ

ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਆਪ ਦਸਤ-ਬਰਦਾਰੀ ਨਾ ਦੇਣ। ਮੈਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਿਆਂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸੰਤ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਆਪ ਲਹਿਣੋ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਪਰ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਜਾਣ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਨ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਰਾਏ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਗਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਂ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਹੀਰਾ ਮਹਿਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਸਤ-ਬਰਦਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਟੁਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਅਸਾਂ ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਮੰਨ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਮਗਰ ਭਜਾਇਆ ਕਿ ਦਸਤ-ਬਰਦਾਰੀ ਵਾਪਸ ਲਿਆਓ। ਅਸੀਂ ਕਾਮਿਆਬੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੁੜ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਗਈ ਮੋਟਰ ਕਾਰ ਨੇ ਅਗੇ ਗਈ ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਕਾਲਕਾ ਜਾ ਫੜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਦਸਤ-ਬਰਦਾਰੀ ਵਾਪਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਹਾਲੀ, ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ (ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਸੀ) ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਮੂਨ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੀਵਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਧਿਆ। ਆਮ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜੋਸ਼ ਇਤਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਕਿ ਠਲੁਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਪਰ ਜਦ ਜੋਸ਼ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਦੋ-ਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਪਵੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਘਬਰਾਹਟ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਘਬਰਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ। ਆਖਰ ਹਾਲਾਤ ਇੱਥੇ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ

ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰੁੱਸ ਕੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿ ਗਏ ਕਿ ਜਦ ਮੌਰਚਾ ਲੱਗੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਆਖਰ ਇਸ ਰਾਏ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੇ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੌਰਚਾ ਨਹੀਂ ਲਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਹਾਰ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਟਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਹੁਣ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਾਭਾ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਦ ਮੌਰਚਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਉੱਧਰੋਂ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਅਜੇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਤਜਰਬੇ ਹੋ ਚੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਨਾ ਉਡੀਕਿਆ ਕਿ ਆਪ ਅਕਾਲੀ ਕਿਧਰੇ ਵਧੀਕੀ ਕਰਕੇ ਫਸਣ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਦਾ ਵਾਂਗੂੰ ਪਹਿਲ ਲੈਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ 'ਨਾਭਾ ਦਿਨ' ਉੱਤੇ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪਾਠ ਖੰਡਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਭ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਫੜ ਲਏ। ਨਵੀਂ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਜੈਤੋ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰਾਜ ਉਲਟਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਫੜ ਲਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਕਚਹਿਰੀ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੋੜ ਘਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿ ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜੇਲ੍ਹ ਤੱਕ ਮੁੜਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪੁਲਸ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਉੱਤੇ ਛਾਪਾ ਵੱਜਣਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਅਸੀਂ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਚਾਈਏ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸੱਜਣ ਕੋਠੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਜਾਂਦੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਪੜਾ ਝੁਲਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਮੋਰੀ ਦੇ ਰਸਤਿਓਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਝੱਟ ਪੱਟ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਦਫਤਰ ਵਲ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਇਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਥਾਂ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਜੋ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਲੈਕਚਰਾਰਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਨਾਮ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਫ ਸਮਝ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀ ਕੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਾਲੀ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਈ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੋ ਗਵਾਹ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜਿਰ੍ਹਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਈ ੬੫) ਰੁਪੈ ਚੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ੬੫) ਰੁਪਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗਵਾਹ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ੬੫) ਰੁਪੈ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਥਵਾ ਥੜਾ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਜਦ ਗੱਲ ਸਾਫ ਕਰਾਣ ਲਈ ਜਿਰ੍ਹਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਵਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਥੜਾ ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਾਸਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹਾਸੇ ਵਾਲੇ ਟੋਟਕੇ ਸਾਡੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਸਨ ਜੋ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕਾਹਦੀ, ਇਸ ਸਵਾਦੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਫਰਦ ਜੁਰਮ ਲੱਗਣ ਉੱਤੇ ਛੁੱਟ ਗਏ; ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਮੰਨਣ ਉੱਤੇ ਛੁੱਟ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ। ਮਿਸਟਰ ਪਿਟਮੈਨ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਵਕੀਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾ ਵਿਚ ਸਫਾਈ ਤੇ ਸਚਾਈ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਿਲਕੁਲ ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸਾਡਾ ਹਮਦਰਦ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਜ਼ੂਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋਵੇ।

ਉੱਧਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਜੈਤੋ ਪੁੱਜਿਆ। ਉਸ ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਹੋਈ। ਕੋਈ ੪੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦੁਹਾਈ ਮੱਚ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜੱਥੇ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਚਲਾਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਕ ਰਿਆਸਤੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਭੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ

ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਕੈਦਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ੧੯੨੫ ਤੱਕ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ੧੯੨੫ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦੀ ਛੱਡਣ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਕੈਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਵਾਧੂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਕਟ ਬਣਿਆ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਸੀ; ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਾਈ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ੪੦ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਆਗੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਉਕਤ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਨਾਭੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੈਦ ਭੁਗਤਣ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰੋਸ ਇਹੋ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲੋਂ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਨਿਰਾ ਝੂਠਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਹੇ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪਟਾਕੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਵੀ ਚੱਲੇ ਹੋਣ। ਪਰ ਇਹ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਹੈ ਕਿ ਜੱਥੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਾਰੂਦੀ ਹਥਿਆਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਲੋੜਵੀਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਝੂਠਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਤੇ ਤੀਜੇ ਆਪ ਸੱਚੇ ਹੋਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਚੌਥੇ ਇਹ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਭੁਗਤਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚੱਲਣ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਲਿਸੀ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ, ਪਰ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਜੇ ਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ

ਇਕਬਾਲ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਪਰ ਜੈਤੋ ਦੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਘੜੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਝੂਠ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਉੱਤੇ ਉਹ ਲਾਨੂਤ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਕਦੀ ਭੀ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ, ਅੱਗੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਿਉਂ ਛੇੜਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਥਾਂ ਮੈਂ ਦੋ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਨਾਜ਼ਕ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਮੌਰਚਾ ਲਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਆਖ਼ਰ ਆਪ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡ ਭੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਤਦ ਆਵਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਮੌਰਚਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਰਸੂਖ ਤੇ ਅਸਰ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਝਲਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਭਾ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਭੀ ਮੌਰਚੇ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਕੋ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ “ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਨਾਭਾ ਮੌਰਚਾ ਸੰਬੰਧੀ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਬੜੀ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਜਦ ਸਾਡੀ ਰਾਏ ਠੀਕ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਲੁਕਾਈ ਰਖੀਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਤਨੇ ਆਦਮੀ ਮਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਇਤਨੇ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਇਤਨੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਸੁਟਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਆਪ ਭੁਗਤੇ। ਜਦ ਕੋਈ ਜਰਨੈਲ ਅਜੇਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਕਫ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਥਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਇਆ।

ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਆਗੂ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਲਿਆਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਗੁਣ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਪੁੱਠੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਆਗੂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਨੁਕਸਾਨ ਵਲ ਟੁਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਜਿਤਨੇ ਗੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਗੁਣਵਾਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਚਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਇਸ ਹੱਦ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੀ ਹੈ। ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਜਦ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਤਦ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸਨ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਸਿੱਖ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਸੁਭਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਪਬਲਿਕ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਭੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਲੋਕੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਗ਼ਲਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਭਾਂਡਾ ਭੰਨ ਕੇ ਫੁੱਟ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਭਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭਾ ਦਿਨ ਮਨਾਣ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਭੀ ਪਾਠ ਹੋਏ। ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰੋਕ ਪਾਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਪਾਠ ਰਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਸਨ ਕਿ ਰਿਆਸਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਤੋਂ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਾਠ ਖੰਡਨ ਹੋ ਗਿਆ। (ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਭੀ ਖਬਰ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਠ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਾਠੀ ਨੂੰ ਤਾਬਿਆ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਪਾਠੀ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਠੀਕ ਤੁਕ ਲੈ ਲਈ ਸੀ)। ਇਸ ਤੋਂ ਜੋਸ਼ ਵਧਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁੱਧ

ਜਮਾਤਾਂ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਜੈਤੋ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਜੱਥੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਓ ਭਾਗਤ ਹੋਈ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੰਗਤਾਂ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀਆਂ। ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਅਖੀਰਲੇ ਪੜਾ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਣ ਤੇ ਕੇਵਲ ਜੱਥਾ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕੀਂ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜੱਥਾ ਤਕੜੀ ਭੀੜ ਭਾੜ ਨਾਲ ਜੈਤੋ ਪੁੱਜਾ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਟਾਕੇ ਚਲਾਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਲੋਹੇ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਲੋਹੇ ਦੀ, ਫੁੱਟ ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਦੀ ਨਾਲੀ ਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਟਾਕਾ ਪਾ ਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਖ ਜੇਹੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਟਾਕੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਪਟਾਕੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜੈਤੋ ਭੀ ਚੱਲੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉੱਥੇ ਨਾਭੇ ਦਾ ਐਡ ਮਿਨਿਸਟਰੇਟਰ ਮਿਸਟਰ ਜਾਨਸਨ ਸੀ। ਉਹ ਭੀੜ ਭਾੜ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਤੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮੀ। ਗੋਲੀ ਚੱਲਣ ਉੱਤੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਭੱਜੇ, ਪਰ ਜੱਥਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਜੱਥੇ ਜੈਤੋ ਗਏ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਜੱਥੇ ਪੈਦਲ ਫਿਰੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੰਮ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਤੰਗ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਭੀ ਥੱਕ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਲੰਮੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੋ ੧੯੨੩ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੯੨੬ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਗੱਲ ਜਿਸ ਦੀ ਰੜਕ ਅਜੇ ਭੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬਚੇ ਹੋਇਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਰੋਲ ਝੂਠਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤਨਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੱਤ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜੋ ਉਹ ਭੁਗਤ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ, ਜੈਤੋ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸਖਤੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਸਖਤੀਆਂ ਜਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੀ ਸਖਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਇਸ ਲਈ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਛਲ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ

ਹੋਇਆ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰੋਲ ਝੂਠਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਜ਼ਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੀ ਪਈ। ੧੯੨੪ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਬ੍ਰਡਵੁਡ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਏ। ਜਨਰਲ ਬ੍ਰਡਵੁਡ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕੇਵਲ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁੱਟਾ ਸੀ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਛਡਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸਮਝੀ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਜੇਕਰ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਭੀ ਬ੍ਰਡਵੁਡ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਝਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ, ਸਮਝੌਤਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਮਝ ਦੇ ਬੜੇ ਘਾਟੇ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟਾ।

ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਥਕਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਵਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੇ ਮਾੜੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

੧੯੨੫ ਵਿਚ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਖਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਸ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੱਸ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋਣ ਉਤੇ ਜੈਤੋ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਕੋਈ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ, ਬਚਨ ਦੇ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਤਕ ਸਮਝੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਚਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਹ ਬਚਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਬੱਸ ਇਸ ਉੱਤੇ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਈ ਮਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੁੱਕਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੜਕ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੇ।

ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਹਿਸਾਨ ਵਾਧੂ ਜਤਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਠੀਕ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁਣ ਆਇਆ ਸੀ; ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਅੰਦਰ ਸਨ। ਜੇ ਸਰ ਸੈਲਕਮ ਹੇਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰੇ ਕਾਮਿਆਬ ਰਹਿੰਦੇ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਮਿਆਬੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਵੇਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਛੱਡੇ ਸਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਵੇਰਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਖਿਲਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਹੈਸੀ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ। ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਅਜੇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਕੈਦੀ ਛੱਡਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਖਿੱਲਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਣ ਵਿਚ ਟਾਲ-ਮਟੋਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ, ਫਿਰ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨ ਵੇਰਾਂ ਕੀਤੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਪਾਸ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਲਾਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੁਗਝ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਗਲ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਰੜਕ ਉੱਚਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਜਿੱਚਰ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰੜਕਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਝੂਠਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜਿਸੇਂ ਵਾਰ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ, ਪੰਥ ਦੀ ਹੱਤਕ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕਮੀਨਗੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਸ਼ਰਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਿਸੇਂ ਵਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਆਗੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ੨੨ ਕੁ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੋਲਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਂ। ਸਾਡਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ੬ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਮਿਸਟਰ ਪਿਟ ਮੈਨ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਦਿਲ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਅਚਣਚੇਤ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।

ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਜੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਸਨ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕੈਦ ਦੀ ਮਿਆਦ ਭੁਗਤ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੇ ਜੋ ਫੁੱਟ ਪਾਈ ਉਸ ਦਾ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਤਾਂ ਪੰਥਕ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਗੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਲੜਦੇ ਝਗੜਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਜਦ ਧੜੇ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕੇ ਪਰ ਝਗੜਾ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਭੀ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਜ਼ਾਤੀ ਮੱਤ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉੱਤੇ ਝਗੜਦੇ ਰਹੇ। ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਵਧਾ ਘਟਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਝਗੜੇ ਪਵਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਮਿਟਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਖੱਕ ਗਏ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੜੀ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਸਰ ਮੈਲਕਮ ਹੇਲੀ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ) ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਕਾਮਿਆਬ ਭੀ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬ ਵੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ ਤੇ ਕਾਫੀ ਡਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੜੇ ਭੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿਦ ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ ਤੇ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਭੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਛੱਡੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਵਾਧੂ ਡੀਂਗ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਭੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਛੱਡੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਛੱਡੇ ਜਦ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦੀ ਡੀਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਮਤਲਬ ਸੀ। ਸਭ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ "ਮੋਹਰਬਾਨੀ" ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈ

ਸਕਦਾ ਸੀ । ਇਕੋ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
 ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਆਕੜ ਗਈ । ਇਹ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬੀ ।
 ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਲਏ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਕਰਦੀਆਂ
 ਹਨ । ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਉੱਥੇ
 ਆਪਣੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਭੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ
 ਹਮਦਰਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ
 ਸਰਕਾਰ ਸਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ “ਮਿਹਰਬਾਨੀ” ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਦ ਇਸ ਲਈ ਹੋਰ
 ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਜਦ ਅਜੇਹੀ “ਮਿਹਰਬਾਨੀ” ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ
 ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਰਥ ਕੱਢੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ
 “ਮਿਹਰਬਾਨੀ” ਮੁੱਕ ਗਈ । ਇਹ ਦੂਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਲਿਟੀਸ਼ਨ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ
 ਹੋਏ । ਇਸ ਪਾਲਿਸੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਬਥੇਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਸਾ
 ਤੇ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਨਿਕਲਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

ਪਟਿਆਲਾ ਮੋਰਚਾ

—ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

੧੯੨੬ ਦੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ*। ਇਹ ਇਕ ਕਾਰੀ ਸੱਟ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਬਚਨ ਦੇ ਆਏ ਸਨ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਤੇ ਆਮ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਓਹੋ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜੋ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਤੇ ਘੱਟ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ ਲੜੀ ਗਈ, ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਦੀ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਭਾਰੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ; ਭਾਵੇਂ ਰਿਆਸਤੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਵੋਟ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅੰਤਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਮਗਰੋਂ ਅਸਾਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰੇ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੨੭ ਦੇ ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ

*ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ੧੭ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸੀ।

ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਈ। ਦੋਰੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋੜ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਤੋੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਲੱਭੇ। ਆਖਿਰ ਇਹ ਰਾਹ ਲੱਭਾ ਕਿ ੮੫ ਦਫ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਆਪਣੇ ਮਤੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣ। ਅਜੇਹੇ ਮਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੇ ਕਰ ਭੀ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਉਂਵ ਟਾਲ-ਮਟੋਲਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ੧੯੨੬ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਨਾਭੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ: ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਨ ਪਵੇ ਕਿ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਦ ਕਿ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋਰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਡੀਕ ਕੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਸਬੰਧੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਕਿ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ”। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਕਸੂਰ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੋ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਕਸੂਰ, ਉਰ ਦਾ ਕੀ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਤੇ ਉਹ ਮਾਫ਼ੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ”। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲਈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਟੱਕਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਯਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਮਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਵਾ ਸਕੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਗਵਾ ਲਈ ਹੈ।

ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹੋਂ ਆ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਆਗੂ ਪੁੱਜਣ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾ ਦੀਵਾਨ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਇਆ। ਰਿਆਸਤ ਨੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਝੱਟ ਪੱਟ ਜਬਤ ਕਰ

ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ । ਦੂਜੇ ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਆਵਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਗਿ੍ਫ਼ਤਾਰ । ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਭ ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਗਿ੍ਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਰਿਆਸਤ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ । ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੌਰਾ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਕਿਧਰੇ ਭੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਉੱਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਈਸਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪਟਿਆਲਵੀ ਏਜੰਟਾਂ ਨੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੱਜਣ ਪਾਟ ਗਏ ਸਨ । ਉਹ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਸਗੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕਈਆਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋਇਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ । ਆਖਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਅਪੜੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਵੇ । ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕੁਝ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਜਾਂ ਇਕ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਸੱਦਿਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸਲਾਹ ਮੁਤਾਬਕ ਉੱਥੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਲੋਂ ਇਕ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦੇਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣ । ਸਲਾਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਕੱਠ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਆਮ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਬਿਆਨ ਭੀ ਮੈਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਗਮ ਖ਼ਤਮ ਹੈ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹਿਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ । ਜੋ ਬੋਲਿਆ ਉਕਤ ਬਿਆਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਹੋਰ ਭੂਏ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਭੀ ਇਸ

ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਲੋਕੀਂ ਇਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਭੀ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਸਦਾ ਨਿਸਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬੀ ਨੂੰ ਕਾਮਿਆਬੀ ਵਿਚ ਪਲਟਣ ਦਾ ਦੰਗ ਆਪਣੀ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਪੈਂਤੜਾ ਪਲਟਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉੱਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਆਦਮੀ ਜਿਤ ਪਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਹਾਰ ਸਮੇਂ ਹਾਰ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਮੌਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਗਲੇ ਮੌਰਚੇ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਸਹਾਰੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਨਵਾਂ ਮੌਰਚਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਠੀਕ ਰਾਹ ਹੈ।

ਆਖਰ ਜਦ ਚੌਖਾ ਚਿਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਮੜ੍ਹਨੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਮੰਨ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਭੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ; ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਨਿਰੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ, ਪਰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉੱਧਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਕੜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ਕ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਸੱਜਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੀ ਮੂੰਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਬੱਸ ਡਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਕਿਧਰੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਸਭ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਇਤਬਾਰ ਰੱਖਣ। ਜੇਕਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੇਰੀ ਪਬਲਿਕ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕੰਮ ਭੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲਿਓ! ਚੇਤਾ ਰੱਖੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ

ਇਤਬਾਰ ਨਾਲ ਵਲਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕੰਮ ਸਭ ਖਤਮ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਇਤਬਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਅਜੇਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਪੇਚੀਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਮਿਆਬੀ ਹੋਈ। ਪੰਥ ਸੇਵਕੋ! ਆਪੋ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਵਧਾਓ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਬਾਰ ਜਮਾਓ। ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਕਦੀ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਿਆਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ।

ਉਧਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾ ਮੁਤਾਬਕ ਖੂਬ ਆਕੜੇ ਤੇ ਇੱਧਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਕੁਝ ਨੇਕ ਨੀਯਤਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਂਦੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੀਏ ਕਰੀਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹਟਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਡਹਿ ਪਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੋਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਅਕਾਲੀ ਦਾ ਐਡੀਟਰ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਨੀਯਤ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਕੈਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਐਕਟ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਫਿਕਰ ਮੈਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਧੜਕ ਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਲਚਲੀ ਮਚਾਣ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਖਿਲਾਰਣ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਹਲਚਲੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਭ ਧਮਕਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਨਿਧੜਕ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਣ ਲਈ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਈਹੋ ਜੇਹੇ ਲੇਖ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇ ਤੇ ਆਖਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ; ਪਰ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਛੱਡੀ। ਮੇਰੇ ਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਚੰਗਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਲੇਖ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਟੇਟਸ ਪੀਪਲਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਾਏ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦੀ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਟ ਛਾਪੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਹੀ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਸ਼ਕ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ

ਗੂੜ੍ਹਾ ਤਅੱਲੁਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਕਿਸੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਿਰੁਧ ਪਬਲਿਕ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਬਹੁਤ ਉਸਤਾਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਜੇਹੀ ਚਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਕੋਈ ਜੁਰਮ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਇਆ; ਭਾਵੇਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਜੁਰਮਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਸੀ।

ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

ਇਹ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ੧੯੩੦ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ੧੯੩੦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀ ਹੋਈ। ਜਦ ਸਖਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਘੱਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਜਿੱਥੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਈ ਨਾਲ ਹੀ ਗੋਲਮੇਸ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਲਈ ਝਗੜਾ ਪਿਆ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਨ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਘੱਲੇ। ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਵਲੈਤ ਜਾ ਕੇ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

੧੯੨੬ ਦੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਧੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਨਵੀਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ (ਜਾਂ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਬੋਰਡ) ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੜੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਹਦੇਦਾਰ ਚੁਣੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ

ਸੈਂ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ, ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਜੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਤੌਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੈਂ ਹੀ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਲੜਨਾ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ੧੯੨੨ ਦੀ ਹਾਰ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਭੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੀ. ਆਰ. ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੁਝ ਚਲਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਨੇ ਦੇਸ ਦਾ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਖਰਾਬ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਝਗੜੇ ਦਾ ਹੱਲ ਕੱਢਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਿਤ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਢਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਉਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਇਸ ਰੀਪੋਟ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਉੱਤੇ ਸੈਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਦੀ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਰੀਪੋਟ ਉੱਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਆਏ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੋਈ। 'ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ' ਦੇ ਹੱਕ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਗੈਰ-ਜਾਨਬਦਾਰ ਸਨ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਪੀਚਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਸਪੀਚਾਂ ਨੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਰਾਏ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਪਲੜਾ ਭਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਫਿਰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਨੂੰ ਨਾ-ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

੧੯੨੯ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਲਾਹੌਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਰੀਪੋਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰੋ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਰਾਏ ਲਾਇਲਪੁਰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਘੱਟ ਸੰਮਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮੈਤੀਆਂ ਨੇ

ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਰੋਲਾ ਪਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਂ। ਇਸ ਰੋਲੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਦਾ ਭੀ ਹੱਥ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਦ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਹਾਰ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਗਮ ਅੱਗੇ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਕਿ ਰੋਲਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਰੋਲੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਗਮ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣ ਜਾਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਝਗੜਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਰੱਖਣ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਉੱਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ, ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮੇਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈਣੀ ਭੀ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣਾ ਭੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਫਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਸੰਮਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਤਦ ਤੱਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਾਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਪਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਤੱਕ ਪੀਲਾ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਫੈਰੀ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਰੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ।

ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਿਉਂ ?

ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਧਨ ਬਣਾਏ। ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ। ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਮੰਨਾਵਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਂਪ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਖਰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ (ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ) ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਇਸ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀਜ, ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਅਧੇ, ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੁਟ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਲੇਖ ਜੋ ੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੨੮ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

—ਸੰਪਾਦਕ)

'ਅਸਲ ਵਸਤੂ ਨੀਯਤ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੰਮ। ਕੋਈ ਕਮ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਕੰਮ ਭੀ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨੇਕ ਹੈ ਤੇ, ਜੋ ਭੈੜੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭੈੜਾ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝਲੇ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਕਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਇਰਤਾ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਇਹੋ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਸਾਦ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ। ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ ਤੇ ਡਰਦੇ ਲੁਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਖ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਆੜ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੈਤੋ ਵਿਚ, ਸਿੰਘ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਨੇ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਰਸਦ ਪੁਚਾਈ। ਰਸਦ ਪੁਚਾਕੇ ਮੁੜਕੇ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਦਾ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ

ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਉਤੇ ਡੁਰਲੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਫਾਂਡਾ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪੁਲਸ ਭਜ ਗਈ। ਜਦ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇਕ ਪੁਲਸੀਆ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਦੇਣ ਗਿਆ ਤਾਂ, ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਕਿ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹੇ। ਇਸ ਉਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹਾਸਾ ਮਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਭੀ ਕਾਇਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਇਰਤਾ ਲੁਕਾਣ ਲਈ ਪੜਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਡਰ ਦੇ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਹੌਸਲਾ ਧਾਰਕੇ; ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਦੁਖ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਡਰਦੇ ਮਾਰਦੇ ਹਥ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦਾ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੜਦਾ ਕਈਆਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਸਜਣ ਇਹ ਸਚਮੁਚ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਫ, ਸਚਾਈ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ; ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਜੋ ਬੇਇਨਸਾਫ, ਝੂਠ, ਕੁਧਰਮ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

‘ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਘਟ ਸੰਮਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਲਟਾ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਧਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਜਾਂ ਸਚਾਈ ਜਾਂ ਧਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਨਹੀਂ? ਤੇ ਜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਉਤੇ? ਸਾਫ ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੇ ਪਰ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਮੰਨ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੋ। ਪਰ ਅਸਲ ਭਾਵ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਅਗੇ ਝੁਕ ਜਾਓ। ਉਹ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਭੀ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਅਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਨਾ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਕਰੇ ਤੇ ਨਾ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਅਗੇ ਝੁਕੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਉਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਝੁਕਣਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਤੇ ਜ਼ਿਦ ਅਗੇ ਝੁਕਣਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਤੇ ਜ਼ਿਦ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦੇਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਸਜਣ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਅਗੇ ਝੁਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ, ਆਪੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਜ਼ਿਦ ਤੋਂ ਟਲ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ

ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਅਗੇ ਝੁਕ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਗੇ ਤੁਸੀਂ ਝੁਕਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧੇਗੀ ਨਾ ਕਿ ਹਟ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਜਣ, ਸਖਤ ਗਲਤੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਲਾਲਚ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ।'

ਨਹਿਰੂ ਰੀਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਿਖ ਮੰਗਾਂ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਦਾ ਇਕੋ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ੨ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੮ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :

“ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਸਵਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੀ ਇਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਨਾ ਕਿ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਇਛਾ ਵਾਲੇ । ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛਾ ਕਰੇ । ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਇਛਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮਗਰੂਰ, ਕਾਇਰ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਨਣਾ ਸਖਤ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ, ਕਮੀਨਗੀ ਤੇ ਅਸਿਖੀ ਹੈ ।”

ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਸੀ ਅਸਥਿਤੀ ਦਸਣ ਲਈ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ੮ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੭ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਛਪੇ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਅੰਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :

“ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਤੋਂ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੌਮ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਇਹ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਪਾਟਕ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ।

“ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਖਬਾਰ 'ਮਾਨਚੇਸਟਰ-ਗਾਰਡੀਅਨ' ਦਾ ਨਾਮਾ ਨਿਗਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਇਹ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਅਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ । ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਪਿਛੇ-ਖਿਚੂ ਧੜੇ ਦਾ ਨਹੀਂ,

ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲੀਆਂ ਦਾ ਵਡਾ ਅਖਬਾਰ ਹੈ, ਜਦ ਆਜ਼ਾਦ-ਖਿਆਲੀਆਂ ਦੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਾਮਰਾਜੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਹੋਣੀ ਹੈ? ਸੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪਾੜ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਏ। ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਚਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਬਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਸੋਚੀ, ਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਦੌੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਖ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਦੌੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਸਿਖ ਭੀ ਇਸ ਦੇਸ ਘਾਤਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸ ਜਾਣ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਝੰਬੇਲਿਆ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਲਾ ਕੇ ਸਿਖੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਘਾ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਦੋ-ਰੁਖੀ ਚਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਸਿਧੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਤੁਰੇ ਚੱਲਣਗੇ।”

* * * * *

ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਅੰਦਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਫ਼ਸਾਦ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਕੌਝੀ ਤੇ ਗੰਦੀ ਕਿਤਾਬ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜਜ ਜਸਟਸ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਖਾਮੀ ਤੋਂ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਸਟਸ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੀ ਗੁੱਸਾ ਉਭਰ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਅਸਥਿਰਤੀ, ੧੬ ਜੂਨ, ੧੯੨੭ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਜ ਲਿਖੀ :

“ਸਿੱਖ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਮੇਲ ਵੀ ਹੁਣ ਡੂੰਘਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

“ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ.....ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲਣਾ, ਪੌਲਿਟੀਕਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛ-ਲਗ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਡਾਢੇ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲੀ ਪਾਣੀ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਡਾਢੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰੀਏ।

“ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਤਫ਼ਾਕ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਰਲ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਲ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਸਵਾਲ ਛਿੜੇ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਧਾਰਮਕ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਹਨ।

“ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭੀ ਕਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਭੀ ਇਸ ਕਥਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਣ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤਅੱਲਕਾਤ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਤਅੱਲਕਾਤ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਕਰ ਕੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਇਤਨਾ ਵੀ ਜਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਪਾਲਸੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦੇਣ।.....

“ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ‘ਪਰਤਾਪ’ ਵਰਗੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਉਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਤਾਪ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਇਕ ਕਾਰਟੂਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ : ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਸਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਵਾਮੀ ਦਿਆ ਨੰਦ ਝੰਡਾ ਲਈ ਖੜਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ(ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ) ਚੱਪੂ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਤੇ ਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹਨ। ਇਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਣਾਣ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਜਤਨ ਹੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਵਾਮੀ ਦਿਆ ਨੰਦ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਠਾਣਾ ਸਖ਼ਤ ਹੱਤਕ ਕਰਨਾ ਹੈ।

“ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਦਿਆ ਨੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ ਤੇ ਸਵਾਮੀ

ਦਿਆ ਨੰਦ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਧਰੇ ਰਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਣਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬੁਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ।

“ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਭੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕੀਏ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਮੂੰਹ ਟੱਡ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਉਧਰੋਂ ‘ਬੰਦੇ-ਮਾਤਰਮ’ ਵੱਲ ਵੇਖੋ । ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫ਼ਸਾਦ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ ਮਾਰੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਡੀਰ-ਜਾਨਬਦਾਰੀ ਦੀ ਚੌਧਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੈ ।”

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ

ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਲੀਡਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਜੀ ਦਾ ੨੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੨੮ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮੌਤ ਨੂੰ, ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੭ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਲਾਠੀ-ਚਾਰਜ ਨਾਲ ਹੋਈ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਾਠੀ-ਚਾਰਜ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੰਟਰ ਪਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਜੋ ਉਦੋਂ ‘ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ’ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ :

੩੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੨੮ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਿਆ । ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਖਾਵਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ੧੪੪ ਦਫ਼ਾ ਲਾ ਕੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਉਲਟ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਚੱਲਿਆ । ਜਦ ਜਲੂਸ ਨੌਲਖੇ ਥਾਣੇ ਕੋਲ ਪੁਜਿਆ, ਪੁਲਸ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਕਟਹਿਰਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਜਲੂਸ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ‘ਸਾਈਮਨ ਗੋ ਬੈਕ’ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਇਕ ਹੰਟਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਦੋਬਾਰਾ ਹੰਟਰ ਚੁਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਰ ਡਾਕਟਰ ਸਤਿਆਪਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਮਗਰੋਂ ਜਲੂਸ ਉਤੇ ਪੁਲਸ ਟੁਟ ਪਈ । ਰਾਇਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਡਾਕਟਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ, ਡਾ: ਸਤਿਆਪਾਲ, ਮੌਲਾਨਾ ਦਊਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾ

ਪਈਆਂ। ਜਲੂਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਘੁਮਦਾ ਹੋਇਆ ਮੋਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਾਪਸ ਪੁਜਿਆ। ਇਥੇ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ।

ਉਤਲੀ ਰੀਪੋਰਟ ਛਪਣ ਦੇ ਕਈ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ੨੭ ਨਵੰਬਰ, ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਹਰਕਤ ਬੰਦ ਹੋਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੁਖ ਨਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਛਾਪੀ। ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹਾਦਰ ਲੀਡਰ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜਕਾ ਦੜਕਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦਸਣ ਲਈ ੩੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੮ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਛਪੇ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ :

“ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਪੀਪਲਜ਼ ਸਰਵੈਂਟਸ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਰਵਾਦਾਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਛੂਤ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਤੱਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਆਰੀਆਂ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਰਤੀ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਬਲਕ ਸਕੂਲ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਥਲੇ ਫਿਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਰੁਧ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਈਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਅਜ ਆਰੀਆ ਗਜ਼ਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੀਪਲਜ਼ ਸਰਵੈਂਟਸ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਜੋ ਇਕ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਜਮਾਤ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ਸਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ੧੯੧੪-੧੫ ਦੇ ਕੈਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਰੁਪਿਆ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਰੁਪਿਆ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਕਨੈਡਾ ਨਵਾਸੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਪੁਛਣ, ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਫ਼ੈਰਿਸਤ ਘਲ ਦੇਣ ਤੇ ਠੀਕ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਿਖ ਘਲਣ ਕਿ ਉਹ ਰੁਪਿਆ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪਰਯੋਜਨ ਲਈ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹ ਲਾਲਾ ਜੀ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਭੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਅਸਤੀਫ਼ਾ

੧੯੩੦ ਵਾਲੀ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫ਼ੁਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਦੋਂ ੧੫ ਮਈ, ੧੯੩੦ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਾ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਲੇਖ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ।

— ਸੰਪਾਦਕ)

‘ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੁਖ ਤੇ ਫ਼ਿਕਰ ਪਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਜਾਏਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਅਣਮੁਲੇ ਲਾਲ, ਸੁਚੇ ਬੇਗਰਜ਼ ਸੇਵਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਦੀਆਂ ਖ਼ਿਦਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ, ਐਸੇ ਸਮੇਂ, ਅਚਾਨਕ ਹੀ, ਵਾਂਝਿਆ ਜਾਣਾ ਵਾਕਈ ਕਮੇਟੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਘਾਟਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚੇ ਸੁਚੇ ਸੇਵਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਆਦਮੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਪਬਲਿਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਤਕ ਐਸਿਆਂ ਅਸਤੀਫ਼ਿਆਂ ਬਾਬਤ ਤਾਂ ਸੁਣਦੇ ਆਏ ਸਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਲੀਡਰ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਐਸ ਸਮੇਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਜਦ ਪੰਥ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਚ ਮੁਚ ਇਕ ਐਸੀ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸਧਾਰਨ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : “ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਤੇ, ਇਤਫ਼ਾਕ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧੇ”। ਕੈਸੇ ਸੋਹਣੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਤੇ ਕੈਸਾ ਉਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੈਸੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਕੈਸਾ ਉਚਾ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਮਤੀ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਭੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ, ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਸਭ ਸੁਭ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਆਪ ਕਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਨੀਯਤ ਉਤੇ ਰਤਾ ਭਰ ਭੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

'ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਚੰਦ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਤੇ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਬਜਾ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕਿਸੇ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਇਜ਼ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦੀਆਂ। ਪਰ ਚੂੰ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੈਸੇ ਕੌਮ ਤੋਂ ਵਿਕ ਚੁਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਤੇ ਜੇਹਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਦੂਰ ਦੇ ਢੋਲ ਸੌਹਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰਾ ਨੇੜੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਜੋ ਸਜਣ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਇਕ ਵੇਰ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਜਾਂ ਫਾਂਸੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਗਰੀਬੀ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧਾਰ ਤੇ ਚਲਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇ।

'ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਡਾ ਸਰਕਾਰੀ ਔਹਦਾ ਲੈ ਲਵਾਂ ਜਾਂ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਵਕੀਲ, ਜਾਂ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਕੇ ਧਨ ਕਮਾਵਾਂ ਪਰ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗ਼ਰੀਬ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

'ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਧਨ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਉਹ ਵੀ ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਠੀਕਰੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਗ਼ਰੀਬ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧਾਰ ਤੇ ਚਲਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ਕ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬ ਰਹੇ ਪਰ ਕੌਮ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਉਸ ਦਾ ਧਨ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਚੀਆਂ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਟੱਲ ਦੌਲਤ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਸੁਚੇ ਲਾਲ ਹਨ ਜੋ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

'ਉਸ ਵਕਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਲਕੌਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਬਲਕਿ ਪਹਿਲੇ ਬਣਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੂਰਕੀ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।'

ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ

— ਮੇਰੀ ਯਾਦ

੧੯੩੦ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਈ। ੧੯੩੩ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਲੱਗਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ (ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ) ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲੀ। ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਆਖਰ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਿਸ ਇਕ ਅੱਧ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਪਸ ਹੋਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਭੀ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿੱਖੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ੧੯੩੦ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ੁਰਮਾਨੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ; ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਪੈਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪੱਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲਣ ਦੀ ਐਜੰਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਭੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਦੋ ਭਤੀਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਸੇਵਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਇਸ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਦੇਣ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਂ ਜੁਲਮ

ਉੱਤੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੋਂ ਭੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡੇ ਸਮਝੋਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਭਤੀਜੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ।

੧੯੩੦ ਵਾਲੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ

੧੯੩੦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਜੋਸ਼ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਪਠਾਣਾਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਪੈਦਲ ਤੁਰਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਬਾਕੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਜਿਹਲਮ ਸ਼ਹਿਰ ਲੰਘ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਤਿਆਰ ਸਾਂ ਤਦ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਉਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲਾਠੀ ਚੱਲੀ ਤੇ ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਟ ਵੱਟਾ ਪੁਲਸ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੇ-ਤਹਾਸ਼ਾ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਜਖਮੀਂ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਧਸ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਹੱਤਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਖਬਰ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪਵਾਂ, ਪਰ ਆਖਰੀ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਖਿਲਰਨ ਦਾ ਡਰ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਟੁਰ ਪਿਆ।

ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉੱਤੇ ਇਤਫਾਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਖਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਹ ਬਣਿਆ ਕਿ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉਤੇ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਾਲ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਪਰ ਨਿਰੇ ਉਹ ਅਸਹਿਮਤ ਹੀ ਨਾਂ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੈਕਚਰ ਭੀ ਕੀਤੇ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਿਹਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਜਥਾ ਟੁਰਨ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ*

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਧੁੰਮਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਖਰ ਅਜ (੧੦ ਮਈ, ੧੯੩੦) ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਦਿਹਾੜਾ, ਉਸ ਦੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਆਣ ਪੁਜਾ।

ਜਥੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜੋਧੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮੀਂ ਦਫਤਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਲਾਗੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਸਿਰਲੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੋਧਾ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਮਸਾਂ ਰਾਜੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਘਲਿਆ ਜਾਊ। ਜਥੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕਮਾਂਡਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਜ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਥੇ ਦੇ ਤਿਆਰੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਦਰਸ਼ਨ ਅਭਲਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰੰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਵੀ ਦਿਨ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸਾਰਾ ਬਾਗ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਲੀਡਰ ਜਥੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੂਹੀਆ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਸੋਘੇ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਥੇ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਸਜਾ ਕੇ ਲਾਇਨ ਵਿਚ ਖਲਿਆਰਿਆ ਗਿਆ। ਗਿਣਤੀ ਕਰਕੇ ਜਥਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਫੌਜੀ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਜਥਾ ਵਾਜੇ ਗਾਜੇ ਨਾਲ, ਪੰਜ ਕੌਮੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਟੁਰਿਆ। ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਥਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਹਰੀਮੰਦਰ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ, ਜਥੇਦਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਜਥੇ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਾਰਾ ਚੌਗਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਾਹਮੇ ਬੁੰਗੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਲਦੇ ਪਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸੇਹਰੇ ਪਹਿਨਾਏ ਗਏ, ਤੇ ਛੋਟੇ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਏਥੋਂ ਜਥਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ

---

*੧੩ ਮਈ, ੧੯੩੦ ਵਾਲੇ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਤੇ ਆਧਾਰਤ।

ਪੁੱਜਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਅੰਦਰ ਏਨੀ ਭੀੜ ਸੀ ਕਿ ਤਿਲ ਧਰਨ ਨੂੰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਏਥੇ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਸਜਣ ਨੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ਮਈ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਫੇਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਦਾਇਗੀ ਸੁਨੇਹਾ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਇਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ, ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ, ਮਾਨ ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ : “ਕੌਮੀ ਬਹਾਦਰੋ ! ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਮੂਨਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਦੁਰੇਡੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭੜਕ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਖੁਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰੇ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ, ਕਿ ਆਪ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਓ, ਤੇ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਆਖੇ ਆਪ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੰਗ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਤਸੱਦਦ, ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੋ। ਆਪ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸਪਿਰਟ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੇਹੀ ਜਥੇਬੰਦ ਜਮਾਤ (ਜੇਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਆਈ ਸੀ) ਫਤਹ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗੀ। ਆਪ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਔਕੜਾਂ ਆਉਣਗੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਖ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਅੱਲਾ ਤਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਚਤਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖੇ ਤੇ ਆਪ ਜਿਸ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਵੇ।”

ਜਥੇ ਨੂੰ ਵਾਰ ਕੌਂਸਲ ਵਲੋਂ ਏਥੇ ਵੀ ਹਾਰ ਪਹਿਨਾਏ ਗਏ। ਟੁਰਨ ਸਮੇਂ ਜਥੇ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਬਿੱਲੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਨੰਬਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਸਮੇਂ ਨਿਮਕ ਮੰਡੀ ਦੇ ਦਲਾਲਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਬਤ ਛਕਾਯਾ, ਜਦੋਂ ਜਥਾ ਅਗਾਹਾਂ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਫੁਲ ਵਰਸਾਏ, ਜਥਾ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਬਜ਼ਾਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਪੁਰ ਬੇਸੁਮਾਰ ਖਲਕਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਜਥਾ ਕੁਤਵਾਲੀ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਖਲਕਤ ਦਾ ਇਕ ਸਮੁੰਦਰ ਉਛਾਲਾ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲੀ ਰਖਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਾਹਮੇ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਹਾਲ ਬਜ਼ਾਰ ਝੰਡੀਆਂ ਤੇ ਬੰਧਨਵਾਰਾਂ ਨਾਲ

ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਜਥੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੰਤਰੇ ਆਦਿਕ ਫਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ.....।

ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਥਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪੁੱਜਾ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੁਵੱਲੀ ਪਾਲਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਖੜੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਜਥੇ ਪੁਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਜਥੇ ਦੀ ਮਿਠਾਈ ਤੇ ਸ਼ਰਬਤ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਫੋਟੋ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ :

“ਪਿਆਰੇ ਸਜਣੋਂ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਉ ! ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਤੇ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕੀਂ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਐਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਮਸ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਉਤੇ ਜਿੰਦ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਉਤੇ ਜਾਨ ਵਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਘੜੀਆਂ ! ਸਾਡਾ ਓਹਨਾਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ) ਦਾ ਨਾਤਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਤੇ ਮਾਲਕ ਜੇਹਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰਖਣਗੇ, ਜਲੀਲ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਕੇਹੜਾ ਧਰਮ ਹੈ ? ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਨਾਲ ਤਨ ਮਨ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਉਤੇ ਮਾਣ ਹੈ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪੁਰ ਫ਼ਖਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਦੁਖੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾਂ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਪੂਰਨਿਆਂ ਪੁਰ ਚਲੀਏ ! ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿਖੀ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇ। ਲੋਕੀਂ ਗਾਲੜ੍ਹਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਸਿਖ ਸ਼ਕਲ, ਕੇਸ ਤੇ ਦਾਹੜੇ ਵਾਲਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਪੁੰਜ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਖੰਡੀ ਵੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਧਾਰਮਕ ਆਦਮੀ ਹਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਕਿਧਰ ਗਿਆ ? ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਪੁਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘੋਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਇਕੇਰਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਾਂ ਤੇ

ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ, ਜਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਤੋਂ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਗੁਰੂ) ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ । ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਾਲਜ ਨਾਂਹ ਛੱਡੋ, ਪਕੇ ਹੋ ਕੇ ਛੱਡੋ । ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਨਿਕਲੋ ! ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਹੈ । ਤੁਸਾਂ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਅਮਰ ਸਿਖ ਹਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਿਧ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਓ, ਤਾਂ ਕਰਨੀ ਕਰਕੇ ਦਸੋ, ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੇਵੇ ।

ਇਹ ਜਥਾ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹਾਲ ਬਜ਼ਾਰ ਖੇਰੇ ਦੀਨ ਦੀ ਮਸਜਦ ਵਿਚ ਆਏ । ਜੰਮੇ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਖਿਆਨ ਕੀਤੇ । ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦਸਦਿਆਂ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਬਿਆਨ 'ਅਕਾਲੀ-ਤੇ-ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ੭ ਮਈ, ੧੯੩੦ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

“ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣ ਇਲਾਕਾ ਫਤਹਿ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਦੋ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮਾਂ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਤਫਾਕ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕਾ ਸੀ । ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਖੂਨ ਵਹਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸਵਰਾਜ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਮੌਕਾ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਉਠਾਉਣ ਲਗੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿਟਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਪੁਰ ਅਸਰ ਪਵੇ ਅਰ, ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਬਾਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਰ ਭੀ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਪੁਰ ਇਹ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

“ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੇ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ

ਕਾਇਮ ਰਹਿਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਧ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ ਜਾਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ਭੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਨੰਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਕਰੇਗੀ। ਅਜੇਹੇ ਮੌਕੇ ਪੁਰ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਪਰ ਖਰਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਫਤਹਿ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਫਤਹਿ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧੋਣ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਪਿਸ਼ਾਵਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'

ਬੰਬਈ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ :

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਲੂਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਖੰਡ ਦਿਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਸ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹਫ ਗਈ, ਪਰ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਹਿਲਿਆ ਤਕ ਨਾਹ। ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਬੰਬਈ ਦੀ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗੇ। ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸ: ਥਮਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸੀ।

ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

— ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ੧੯੩੦ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਉਤੇ ਜਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਉਸ ਵਿਚ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸੱਕਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਉੱਠਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਰਈਸਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕਿਆ, ਜੋ ਸਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕਰੜਾ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਉੱਤੇ ਸਭ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਉੱਤੇ ਡਟਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉੱਧਰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਰਈਸਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ। ਉੱਥੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਪਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਈਸ ਤਕੜਾ ਬਿਆਨ ਕਢ ਤਾਂ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਖਿਸਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੱਕ ਇਹ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਲੈਤੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪ ਗਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਉਸਤਾਦੀ ਮੁਸਲਮ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਰਈਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਰ ਕੇ ਈਹੋ ਜੇਹੀ ਖਬਰ ਛਪੀ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਈਸ ਪਹਿਲੀ ਭਬਕੀ ਮਗਰੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਝੱਗ ਵਾਂਗੂੰ ਬਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਠੰਢਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ।

ਇਸ ਥਾਂ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਭੀ ਰੋਸ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ । ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਅਫਸਰ ਮੰਨਦੇ ਭੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਫਿਰ ਇੱਥੇ ਪੱਕੀ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਸਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ? ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਐਂਥੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗਲ ਮੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਸਰ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਓ ਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਲਵੋ । ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜ਼ਮੇਵਾਰ ਸਰ ਜਾਨ ਮੇਨਾਰਡ ਨੇ ਸਰ ਫ਼ਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਈਹੋ ਜਿਹਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਹੋਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਸੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਹਾਲਤ ਅਜੇਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਗੇ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਗੱਲ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਪੁੱਜੀ । ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਰਵੱਯਾ ਬਦਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਝਣ ਲਈ ਕੁਝ ਲੱਲੋ ਪੱਤੋ ਕੀਤੀ ਭੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿਮਾਗ਼ੀ ਦਸ਼ਾ ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਹੈ ਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ

ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜੇਹੇ ਕਲਕੱਤੇ, ਕਾਨਪੁਰ, ਨਾਗਪੁਰ, ਕਰਾਚੀ ਆਦਿਕ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਤੇ ਗੋਰਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਈਹੋ ਜੇਹੀ ਅਫਵਾਹ ਫਿਰ ਮੇਰਠ ਸੰਬੰਧੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਮੇਰਠ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖਿੱਲਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਪਾਇਆ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੇ ਕੁਝ ਚਲਾਂਕ ਅਫਸਰ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੇਰਠ ਆਦਮੀ ਘੱਲ ਕੇ ਪਤਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਭੀ ਦੂਜੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠੀ ਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਰਦੀਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੁੜ ਕੋਈ ਅਫਵਾਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਖਿੱਲਰੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਵੈਰੀ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਉਡਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਕਿਧਰੇ ਲੜਾਈ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਕਿ ਸਿੱਖ-ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਵੈਰ ਵਧੇ।

ਖੈਰ ਜੇ ਸ਼ੱਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਖਾਸ ਉੱਦਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੋਸਤ ਨੇ (ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਹਮਦਰਦ ਹੈ) ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਢਵਾ ਤਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਉਧਰੋਂ ਬਖ਼ੇਰੇ ਸਿੱਖ ਸੱਜਣ ਰੋਜ਼ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਦਿਵਾਂਦੇ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਈਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਮਫ਼ਾਦ ਸਾਝੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰਵੱਯੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਹੋਣ। ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਫੌਜੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ੱਕ ਕੇਹੇ ! ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਧੱਕ ਭੀ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਭੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਬਣਾ ਲਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਭੀ ਔਖਾ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਖੋ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਤੇ ਨਾ ਡਰ। ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਾਨਣਾ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ, ਪਾਵਾਂਗਾ।

ਜਦ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ (ਦੂਜੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਂ) ਦੋਹਾਂ ਨੇ

ਰਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਲੱਕ ਬੱਧਾ । ਪਰ
 ਇਹ ਮੇਲ ਬਾਹਲਾ ਚਿਰ ਨਾ ਨਿਭਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅੱਡੇ ਅੱਡਰੇ ਜਲਸੇ ਹੀ
 ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਸਰਿਆ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ । ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ।
 ਕੁਝ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ
 ਪਬਲਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ ਹੋ ਜਾਈਏ । ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ
 ਨਾ ਸਮਝੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਡਰਾ ਰਹਿਣ ਦਾ
 ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਬਰਮਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ
 ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਡਰਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ । ਬਰਮਾ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ
 ਇਕ ਦਿਨ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਰਿਹਾ, ਉੱਥੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਹ
 ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਇਕ ਰਾਤ ਮੈਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ ਹੀ ਕੱਟੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਰਾਤ
 ਮੈਂ ਤਾਜੇ ਵਾਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ । ਤਾਜੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਨਹਿਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ।
 ਪਾਣੀ ਖੂਬ ਠੰਢਾ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਖੂਬ ਅਨੰਦ ਆਇਆ । ਹੁਣ ਮੈਂ
 ਤਾਜੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਮਹੀਨਾ ਜੁਲਾਈ ਦਾ ਸੀ । ਰਾਹ
 ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ । ਰਾਹ ਵਿਚ ਬਾਰਸ਼ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਜੰਗਲ ਦੇ
 ਅਫਸਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਠੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਹ ਕੋਠੀ ਕੁਲੈਸਰ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੀ ।
 ਬਾਰਸ਼ ਲੱਗਣ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ।
 ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੰਗਲ ਦਾ ਅਫਸਰ ਉੱਥੇ ਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਅਫਸਰ
 ਇਕ ਰਾਜਪੂਤ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀ । ਮੀਆਂ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ
 ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭੀ ਛਕਾਇਆ । ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਦਾ ਅਖਬਾਰ ਮਿਲਾਪ ਪਿਆ
 ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਛਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਬਲਕ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ
 ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਮੀਆਂ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਆ
 ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ
 ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਸੀ । ਰੋਟੀ ਬਣਨ ਤੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਵਕਤ ਲੱਗ ਗਿਆ ।
 ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਆਪਣੀ ਗੁੱਥੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ । ਧੁੱਪ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ । ਹਵਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਤੇ
 ਡਾਢਾ ਵੱਟ ਲੱਗਾ । ਕੁਲੈਸਰ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਤੋਂ ਅਜੇ ਮੈਂ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਹੀ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ
 ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਗਿਆ । ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੀ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਇਕ ਧਾਰਾ
 ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਧਾਰਾ ਟੱਪ ਕੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਛਾਵੇਂ ਲੇਟ ਗਿਆ । ਉੱਥੇ
 ਦੋ ਮੁੰਡੇ, ਜੋ ਭਰਾ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ
 ਵਲ ਫੇਰ ਨਾਲ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਲਈ

ਕਹਿਣ। ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਉੱਧਰੋਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਆਉਂਦੇ ਮਿਲ ਪਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇੱਧਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਣ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਟੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਬ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਲੱਕੜਾਂ ਗੱਡ ਕੇ ਤੇ ਉੱਤੇ ਫੱਟੇ ਜੋੜ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਿਹਾਇਆ ਭੀ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਲਾਗੇ ਹੀ ਇਕ ਛੱਪਰੀ ਜਿਹੀ ਸੀ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਖੇਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੜਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਦੇਹ। ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਗੜਵੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਲਿਆਇਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ। ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਛੱਪਰੀ ਦੱਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਉਥੋਂ ਪੁੱਛ। ਮੈਂ ਉਸ ਛੱਪਰੀ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਉਸ ਛੱਪਰੀ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੰਤ ਬੰਠਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ, ਉਸ ਸੰਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੋ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਭਾਲਦਾ ਹੀ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਥੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਉੱਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰ ਗਿਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਜਾਣੋਂ ਝੱਕ ਆਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹੰਤ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਬਹਿ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਕ ਬੰਦਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੁੱਜੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦਾਣੇ ਸਨ ਜੋ ਮੈਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਪੁਰ ਤੋਂ ਲਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਦਾਣੇ ਉਸ ਬੰਦਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

ਆਖਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕੰਧ ਸੀ ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਹ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਰਾਹ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਬ ਹੇਠਾਂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਏ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਣ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਿਆ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਮੈਂ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ। ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਭਜਨ ਪਾਠ ਬਿਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਰੋਟੀ ਨਾ ਖਾਧੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਨਾ ਤੇ ਮੰਗ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪਿੰਡ

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿੱਠੇ ਚਾਵਲ ਆਦਿ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਆਈਆਂ। ਇਤਨੀ ਕੁਝ ਗੱਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਘਬਰਾਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹਨੇਰੇ ਹੀ ਉੱਥੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਮੈਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹਰਪਟ ਬਾਜ਼ਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਠਹਿਰਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਕ ਬਰਸਾਤੀ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੱਪ ਡਿੱਗਾ ਜੋ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨ ਗਰਮੀ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਕਿਰਪਾਨ ਮੇਰੇ ਗੋਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਨਾਲ ਦੀ ਛੱਪੜੀ ਵਿਚੋਂ ਮਹੀਆਂ ਮੋੜਨ ਆਇਆ। ਉਹ ਮਹੀਆਂ ਮੋੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ, ਅੱਗੇ ਉਸ ਨਾਲੇ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਦੇਉ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਘਰ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਉ ਵੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵੱਡੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਲਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਿਉ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਡਰ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਚਲੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੱਲ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਦੇਵੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਉ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਕਦਮ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮੁੰਡਾ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਨਾ ਘਬਰਾ ਜਾਏ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾ ਡਰ ਜਾਏ ਕਿ ਦੇਉ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਘਰ ਭੀ ਆ ਪੁੱਜਾ ਹੈ। ਜਾਓ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿਓ ਤੇ ਪੁੱਛੋ, ਜੇ ਉਹ ਕਹੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਲਾਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਆਇਆ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲੇ ਵੱਲ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਕੱਚੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਉੱਥੋਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਆ ਲੰਘੇ। ਸਿੰਘ ਪੈਦਲ ਸੀ, ਸਿੰਘਣੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਪਰੇ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਚਲੋ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਚਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਿੰਘਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ "ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ" ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਲੱਗਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਭੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ

ਉੱਤੇ "ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ" ਨੇ ਹਰ ਸਾਲ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਉਸ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਘਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀ ਕੋਈ ਫਰੇਬ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੀ ਧਰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਆਵਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਸਿੰਘਣੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਜੰਤਰ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਵਹਿਮੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਵਹਿਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰਨਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਗਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉੱਥੋਂ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰਦਿਆਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਕੱਢੇ। ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ।* ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਭੀ ਹਾਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਭੀ ਇਹ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਜੀ ਦਿਲੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਦ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਪੁਲਸ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਹੁੰ ਖਾ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਹੇ ਗਏ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਜਦ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਹ ਟਾਲ-ਮਟੋਲਾ ਕਰ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਹਨ। ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਜਾਤੀ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ

*ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ : 'ਮੇਰਾ ਸਫਰਨਾਮਾ'। — ਸੰਪਾਦਕ

ਗੱਲਾਂ ਅਸੂਲੀ ਬਨਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਸਰ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਰਹੇ, ਪਰ ਆਖਰ ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਡਸਕਾ ਮੌਰਚਾ

ਡਸਕੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦਾ ਦਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਦਾਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰੋਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਰੋਲੇ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਣ ਦੀ ਠਾਨ ਲਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਨਾ ਸਲਾਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਆਖਰ ਮੌਰਚਾ ਲਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਅਦਾਲਤੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹਿੰਦੂ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਫ਼ੈਸਲਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ ਤਾਂ ਮੌਰਚਾ ਲਾਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ, ਅਥਵਾ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੇ-ਰੁਹਬੀ ਹੋਣੀ ਸੀ; ਸਗੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਬੇ-ਰੁਹਬੀ ਹੋਣੀ ਸੀ ਤੇ ਕੰਮ ਉੱਖੜ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪੇਚੀਦਾ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਸਦਾ ਵਾਂਗੂੰ ਚਾਲਾਕ ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ, ਪੂਰ ਕੇ ਤੇ ਹਰ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਡਸਕੇ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਜ਼ਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਕੱਟ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵੇਰਾਂ ਉਹ ਦੂਜਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਜੱਥੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ।

ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਝਟਕਾ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਖਰ ਸਾਡੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕਰਾਰ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਦੁਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਸਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਮੈਂ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਂਗਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇਹੋ ਬਚਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਣਨਗੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਟੁਰਨ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪਿਛਲਾ ਬਚਨ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਮੁੜ ਪੱਕੇ ਇਕਰਾਰ ਹੋਏ। ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡਸਕਾ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਕਦੇ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਨੀਯਤੀ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੁੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪਾਲਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦੇਵਾਂ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੂਆਂ-ਧਾਰ ਮੇਰੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਖੁਲ੍ਹ-ਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸਾਂ ਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝੀ। ਬੱਸ ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਚੁਗਲਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ

ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਚੁਗਲਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਜਾਂ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਪਰ ਕੋਈ ਮਾਮਲਾ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਹੀ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਬੱਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਲਵੋ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਮਿਟੇਗੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਕੋਈ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਤਨੇ ਚਾਲਾਕ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਹਨ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਦੀ ਧਮਕੀ ਝੱਲ ਕੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕੀ ਔਹਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਡਾਢਾ ਪੇਚ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਧਮਕੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉੱਠ ਪੈਣਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਧਮਕੀ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਮਕੀ ਅਗੇ ਸਾਰੇ ਪੰਚੈਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨਾ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਔਖੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਜੇਹਾ ਮੇਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਛਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰੀਏ। ਗਿਲੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਭੀ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਾਣ ਨਾਲ ਭੀ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਸਕਦਾ। ਛੱਡੋ ਗਿਲੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਛੱਡੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਰਤਾਂ, ਆਓ ਰਲ ਮਿਲ ਬਹੀਏ ਤੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਥ ਦਾ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਕਰੀਏ, ਨਿਰਾ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਣੀ ਹੀ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਨੋਟ

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਦਾ ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਧੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਂਦਾ। ਪੱਕਾ ਧੜਾ ਤਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਧੜੇ ਦੇ ਝੂਠ ਦਾ ਵੀ ਪੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਹ ਕਦਾ ਚਿਤ ਇੰਜ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹਕੀਕਤ ਕਹਿਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਥੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਬਾਰੇ ਸੱਚ ਕਹਿਣੋਂ ਹੀ ਟਲੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਜੰਗ ਅੰਦਰ ਅਗਲੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ, ਫਿਰ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵਾਕਿਆਤ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ।

੧੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੬ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ'

ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਫਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਹੀ ਰਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚਾਹ ਕੇਵਲ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਫਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੀ ਚਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਾਂਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਹਨ । ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਹੀ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਹਨ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਡਰਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ।”

੨੭ ਜੂਨ, ੧੯੩੧ ਵਾਲੇ ਇਸੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ :

“ਪਿਛਲੀ ਸੁਧਾਰ ਸਕੀਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਦੋਹਾਂ ਪੁਰ ਗਲਬਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ । ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ, ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੁਰ ਗਲਬਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪਾਲਸੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਜਸੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਕਦਾਚਿਤ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਸਿੱਖ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੌਰ ਤੇ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਇਤਫਾਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਆਰਜ਼ੀ ਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਰਖਿਆ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਪੁਰ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣ ।”

੨੮ ਮਈ, ੧੯੩੪ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ

ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਛਪਿਆ ਸੀ :

“ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਕਦੀ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ

ਸੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣੇ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਥਕ ਬਾਗ਼ੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ੁਰਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੱਥਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

“ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸੀਟਾਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਯਕੀਨਨ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੇ ਗ਼ਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਖ਼ਿਆਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਕੌਮ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਪੁਰ ਦੁਖ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਚੋਣ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜੇਗਾ।”

ਫਿਰ ਇਸੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ :—

“ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੈ, ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹੋ।”

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮੋਰਚਾ

— ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

੧੯੩੪—੧੯੩੫

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚ ਉਸ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕੱਟੇ ਜਾਣ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੇ ਫਤਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਮਾਰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਢਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਮਿਸਤਰੀ ਇਮਾਰਤ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਕਿਹਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਸੁਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵੇਖੇ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਨ ਲਈ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਲੂਸ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਬਦਲ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਧਮਕੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੂਏ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੀ ਡਟ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ। ਉੱਧਰੋਂ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਅੰਦਰ ਤੇ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪੁਲਸ ਅੱਗੋਂ ਰੋਕ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ। ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ

ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚਨ ਲਿਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਹੋਰ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਹੀਂ ਗਿਰਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਧਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਔਕੜ ਬਣ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣੇ ਤੇ ਚੁੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਮਾਰਤ ਝੱਟ ਪੱਟ ਗਿਰਾਈ ਜਾਵੇ। ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਖਰ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਮਿਆਦ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਗਿਰਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੈ ਨੁਕਸ ਬੇ-ਜ਼ਬਤਗੀ ਦਾ। ਜ਼ਬਤ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਬਚਨ ਤੋੜਿਆ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵੱਲ ਗਏ ਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ। ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾ ਦੇਣ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਜੰਗਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਵੇ। ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਧਮਕੀ ਅਗੇ ਝੁਕਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਖਰ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੌਰਚਾ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੌਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਲਸਾ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਬਿਨਾ ਮੌਰਚਾ ਲਾਏ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਦਿਖਲਾਵੇ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਲਵਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੋਕੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਯਰਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਯਰਕ ਗਏ।

ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸਜਿਦ ਸ਼ਾਹ ਚਰਾਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਆਦਿ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਕਿ ਸਿੱਖ ਜੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਵਾਧੂ ਲਾਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰਹਿ

ਜਾਵੇ। ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਹਿਰਾਰੀ ਆਗੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਇਹ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਨਾ ਗਿਰਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕਬਰ ਸੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਰਾਹ ਅੱਡਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਰਲ ਕੇ ਇਸ ਮੰਗ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦ ਅਹਿਰਾਰੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮੁੜ ਆ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸਜਿਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੋਰਚਾ ਮਖੌਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹੁਕਮ ਦੀ ਮਿਆਦ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ, ੧੯੩੬ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਈ। ੧੯੩੭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਨਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਨ : ਇਕ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ, ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ, ਇਕ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ। ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਗਏ; ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਐਨ ਅਖੀਰ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਿੱਤ ਭੀ ਗਏ। ਉਂਵ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਮਿਆਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਮੁੜ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਈਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਲਈ ਬਣੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਸਮੇਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੰਨ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਨ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਉੱਤੇ ਤੋਂ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਤੇ ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਣਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਪਕੜ ਲਏ ਗਏ । ਪਰ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਤਾਣ ਲਾਣ ਉੱਤੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣਾਨ ਜੋਗੀ ਨਾ ਲੱਭੀ । ਜੋ ਮੁਕੱਦਮੇ ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਏ । ਇਕ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਖਤਿਆਰ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਇਕ ਪਾਈ ਭੀ ਅਜੇਹੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਖਰਚ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਐਵੇਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੱਢੇ ਗਏ ਸਨ । ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ । ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਭੀ ਉਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਪਰ੍ਹੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਤੇ ਜਦ ਝਗੜਾ ਵਧਿਆ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਉਠਾ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਲੈ ਗਏ । ਮੈਂ ਝਗੜਾ ਵੇਖਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਲਲਕਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਨੋ ਮਾਰ ਦੇਵੋ । ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਵਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕੜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਔਖਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦਬਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਫਿਰਕੂ ਦਿਮਾਗੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਉਸ ਦੀ ਕੌਮ ਪੂਜਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ੧੯੩੯ ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀਆਂ ਸਨ । ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ, ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰਟੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰੁੱਸੇ ਹੋਏ

ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਟੇ ਹੋਏ ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਸੈਂਬਰ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਸਨ। ਚੋਣ ਜੰਗ ਬੜੇ ਘਮਸਾਣ ਨਾਲ ਤੇ ਖੂਬ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਭ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਿਆਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਅਸੂਲ ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਅੱਡਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲ ਅੱਡਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਡਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਇਹ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨੋਂ ਭੀ ਹਟ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਪੰਥ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਦਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਭੀ "ਸਿਖ ਲੀਡਰ ਸ਼ਿਪ" ਉੱਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੇ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਸਿਖ ਲੀਡਰ ਸ਼ਿਪ" ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਚੋਣ ਸੰਨ ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਚੋਣ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਕਾਰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇ-ਤਹਾਸ਼ਾ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਾਰ ਜਾਣਾ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰਾ ਸੀ।

ਸਕੰਦਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ* ਹੋਣ, ਪਰ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਰਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਹੋਵੇ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਫ਼ੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਭੀ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੜ ਬੜ ਕਰੇ। ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ

*ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋਇਆ, ਪਾਠਕ, ਉਹ ਅਗੇ ਵਖਰੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। — ਸੰਪਾਦਕ)

ਸੈਂਟਰਲ ਇੰਡੀਅਨ ਹਾਰਸ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੁਲ੍ਹਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਨ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰੀਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਹਟ ਗਏ। ਪਰ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਤਅੱਲੁਕਾਤ ਵਿਗੜੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਚਲਾਣ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬ ਹੋ ਕੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹੋਰ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਅੱਲੁਕਾਤ ਸੁਧਾਰਨ ਨਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਕੁਝ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਡੀਫੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਲੀਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖਿਆਲ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਕਢੇ ਜਾਣ। ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਇਸ ਲੀਗ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉੱਧਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਡੀਫੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ ਭੀ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਗੋਧੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਣ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ। ਵਧੀਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਸਿੱਖ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਗੋਧੇ ਵੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਭੀ ਇੱਧਰ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਵਧੀਕੀ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਚੁੱਕ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਫਿਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਇਹ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਚਾਲ ਬਦਲੀ (ਪਰ ਨੀਯਤ ਨਾ ਬਦਲੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਸਦੇ ਹਨ), ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ, ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜ਼ਹਾ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਤੇ ਆਪਣਾ ਰੁਹਬ

ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਦਦਗਾਰ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਹੀ ਸੀ । ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿੱਚਰ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉੱਠਣ ਲਗ ਪਈਆਂ । ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਲਈ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਉੱਥੇ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਲਤੀਫੇ ਹੀ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ । ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਨੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭੀ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ । ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਤਾਂ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਪਬਲਿਕ ਮੈਨ ਭੀ ਸਨ, ਪਰ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਦਨਾਮੀ ਸੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਭੀ ਸ: ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸੀ ਤੇ ਉੱਧਰੋਂ ਫੌਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੀ ਔਖੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਸਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਭੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਣਾਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਿਆਬ ਹੋ ਕੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ । ਇਕ ਤਾਂ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਮੱਤ ਭੇਦ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜਾ । ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਮੱਤ ਭੇਦ ਤਾਂ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ । ਫਿਰ ਉਹ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀ ਰਹਿਣਗੇ, ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਹੁਣ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਪਾਲਿਸੀ ਹੀ ਹੈ । ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਹੋਏ :—

(੧) ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਮਾਮਲੇ ਉੱਤੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਗੇ ।

(੨) ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ Institutions ਵਿਚ ਝਟਕੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ।

(੩) ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

(੪) ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

(੫) ਸਿੱਖ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗੀ ।

ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਭੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵਜ਼ੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਟਿਕਟ ਭੀ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸ: ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਟ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਦਿਲੋਂ ਇਹ ਭੀ ਚਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਤਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਬ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਉਸ ਦੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਈ । ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਪਾਲਿਸੀ ਉੱਤੇ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖਬਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਮਝੋਤੇ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਗੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਭ ਅਕਾਲੀਆਂ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦੀਆਂ । ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਦੇ ਭਰਾ ਸਰ ਲਿਆਕਤ ਹਯਾਤ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਇਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਦੋ ਸ਼ਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸ ਠਾਣੀ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਢਵਾਈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਭੀ ਅਖਵਾਈ ਗਈ ਜੋ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਛਪੀ ਸੀ । ਇਸ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡੇ ਵਿਚ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਸੀ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਹੁਣ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ

ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗ਼ਲਤ ਗੱਲਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਉਡਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ; ਹਲਾਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਿਖਣਾ ਜਾਂ ਫੈਲਾਣਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਰੀ ਹੋਏ ਆਰਡੀਨੈਂਸਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ—“ਨਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਫੈਲਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੂਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਜ਼ਾਲੰਧਰ ਆਇਆ ਤੇ ਉੱਥੇ ਭੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਗੱਲ ਕਹੀ।” ਇਹ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ। ਮੈਂ ਭੀ ਸ਼ਿਮਲੇ ਹੀ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਝੱਟ ਤਾੜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਉਸਤਾਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਦਾ ਵਤੀਰਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਛਡਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਛਡਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਚਾਲ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਓ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਵੇ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਤੇ ਬਦ ਅਮਨੀ ਫੈਲਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਖਿਲਾਰਦੇ ਹਨ। ਭਲਾ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਾਹਦਾ ਚਲਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਕੀ ਦੱਸਣੇ ਸਨ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਸਤਾਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਵਰਗਾ ਚਲਾਕ ਘੱਟ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੰਮਦਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵੱਲ ਤੇ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਵੱਲ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਲਿਖੇ, ਪਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਡੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੱਕੀ। ਪਰ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲਕਾ ਤੋਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵੱਲ ਮੋਟਰ ਰੇਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਜੇਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਮੈਨੇਜਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਤਲ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸਨ। ਕਾਲਕਾ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਸੁਰਾਗ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਮੁਖ਼ਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਦਾ ਮਾਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣਾਨ ਦਾ ਇਕ ਰਾਹ ਪੁਲਸ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੁਖ਼ਬਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਾਈ ਗਈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ

ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ; ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਅਜੇਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਨਿਸਚਾ ਭੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਝੂਠ ਘੜਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਇਕ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਰੀਪੋਰਟ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਪੁੱਛ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਬੱਸ, ਗੱਲ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਫਸਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਸਰਹਦ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲ ਪਵਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਰਾਹ ਵਿਚ ਡਾਕ ਵਿਚੋਂ ਕਢਵਾ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਇਟੇ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉੱਧਰੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪਛਾਣੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾਏ ਗਏ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੁਲਸ ਸਵਾਲ ਭੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼੍ਰਾਦਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਕ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੇ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤਕ ਪੁਚਾਈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਪਿਸਤੌਲ ਆਦਿਕ ਹਥਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਤੁਸੀਂ ਆਪੇ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੋ ਤਾਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਸੌਂਹ ਖਾਣ ਜੋਗਾ ਰਹਾਂ।" ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਫਿਕਰਾ ਉਸਤਾਦ ਰੀਪੋਰਟਰ ਨੇ ਅਜੇਹਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਲਾਇਕ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਭੀ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਉਸਤਾਦੀ ਭਰੇ ਫਿਕਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾ ਕੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤਰਦੀਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਆਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਰੀਪੋਰਟਰ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਬੁਰੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਫ਼ਤਿਹ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਇੱਥੇ ਬੜੀ ਘਬਰਾਹਟ ਖਿੱਲਰ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ

ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਕਈ ਲੋਕੀ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਭੀ ਬਥੇਰੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਬਥੇਰੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪ ਮੰਗਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਭੀ ਮੰਗਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਯਤ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਖੱਪ ਪਵੇ ਤਾਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰੀਏ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਵਾਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਵਾਣ ਲਈ ਰੁਪੈ ਭੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਗਲਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ ਕਿ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਸਤੀ ਤੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਮਦਦ ਭੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਨੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਰੁਪੈ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਬਤ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਖੱਪ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਢਾਣੀ ਪੰਥ ਦੇ ਹੀ ਕੰਮ ਆਵੇਗੀ।

ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਭੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਕਾਰਤੂਸਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਜੇ ਪੂਰੇ ਰੱਖੋ। ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਲਾਹ ਭੀ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਖਾਸ ਮਹੱਲੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਰੱਖੋ ਜਿੱਥੇ ਖਤਰੇ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਵੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੌਰਚਾ-ਬੰਦੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਭੀ ਤਿਆਰ ਰੱਖੋ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ਤਾਨ ਫ਼ਤਿਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਖੱਪ ਪੈ ਜਾਇਗੀ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੁੱਟਣ ਮਾਰਨਗੇ। ਸੈਂਟਰਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਟਰੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਚਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਫਿਰ ਮਦਦ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੋ ਸਾਂ ਤੇ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਬਣਾਂਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕੜੇ, ਲੜਾਕੇ ਸਿੰਘ, ਛੇਤੀ ਨਾਲ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਲਬਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀ।

ਅਮਲੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਤਨਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਰਲਾ ਕੇ ਪਹਾੜ ਬਣਾਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਘੜ ਕੇ ਮੜ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੂਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਇਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਹਫਤੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਅਫਵਾਹ ਉਡਦੀ ਸੀ। ਕਦੀ ਅਫਵਾਹ ਉਡੇ ਕਿ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਫੌਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਫੌਜੀ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੱਲੀ ਚੱਲ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਦੀ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਅਫਵਾਹ ਕਾਹਨਪੁਰ ਸੰਬੰਧੀ ਉਡੇ, ਕਦੀ ਕਰਾਚੀ ਸੰਬੰਧੀ, ਕਦੀ ਜੱਬਲਪੁਰ ਸੰਬੰਧੀ। ਇਤਿਆਦਕ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਉਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੁਮਨਾਮ ਚਿੱਠੀ ਫੜਾ ਗਿਆ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਫਵਾਹਾਂ ਕੁਝ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੇ ਅਫਸਰ ਭੀ ਹਨ; ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗਲਬਾ ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਮੇਰਠ ਸੰਬੰਧੀ ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਅਫਵਾਹ ਖਿੱਲਰੀ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀ। ਮੈਂ ਆਦਮੀ ਘੱਲ ਕੇ ਪਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਗੱਲ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਨਿਕਲੀ। ਕੋਈ ਜ਼ਰਾ ਭਰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਭੀ ਅਫਵਾਹ ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਨਾ ਉਡੀ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਉਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਸੀ।

ਇਸ ਥਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਜਾਂ ਗੱਦਾਰੀ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਗੱਦਾਰੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਿਚ ਫੁਰਾ ਘੋਪਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਕਿ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਈਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜੱਥੇਬੰਦ ਹਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਕਿਤਨਾ ਭੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਝਟ ਸਰਕਾਰ ਰਗੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਜੱਥੇਬੰਦ

ਹੋਵੀਏ, ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁੱਪ ਕਰ ਲਵੀਏ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਾਨੂੰ
 ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਰੁਪਇਆ ਦੇਵੇ। ਅਸੀਂ ਜੱਥੇਬੰਦ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਫਰਜ਼ੀ ਜੇਹੇ ਹੀ ਹਾਂ। ਇਕ
 ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਮੱਤਭੇਦ ਜਾਂ ਚੌਧਰ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਟੁੱਟ
 ਢੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਹੋ ਸਕਿਆ ਅਸਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਅਖਵਾ ਭੋਜਿਆ
 ਕਿ ਪੰਥ ਦਾ ਭਲਾ ਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਭਲਾ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਿਮਕ-ਹਲਾਲੀ ਨਾਲ ਕੰਮ
 ਕਰੋ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾਓ। ਕਿਸੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ
 ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ, ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ
 ਸੱਕ ਭੀ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਭੀ ਕਥਾ ਸੁਣ ਲਵੋ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ
 ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ
 ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ
 ਉੱਤੇ ਡਟਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੁਪਿਆ ਬਹੁਤ ਖਰਚ
 ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਘਮਸਾਣ ਪਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਭੀ ਰੁਪਇਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰ
 ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਮੈਂ ਕਲਕੱਤੇ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਭੀ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਝਗੜਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ
 ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਝਗੜਾ ਮੁਕਾਣ ਲਈ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ
 ਸੂਤ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਬੋਸ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ
 ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਬੀਮਾਰ ਪੁੱਛੇ ਹਨ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਭਾਸ਼
 ਜੀ ਦਾ ਝਗੜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਝਗੜੇ
 ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਡਟ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ
 ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ
 ਹੋ ਜਾਵੇ। ਨਾਲੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੋ ਸੱਜਣ ਇਹ ਭੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਭਾਸ਼
 ਜੀ ਨੂੰ ਹਰਾਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਾਂਧੀ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਰਤ ਲਿਆ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਡੀ ਵਾਤ
 ਹੀ ਨਾ ਪੁੱਛੀ। ਅਸੀਂ ਭੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ, ਇਸ ਲਈ
 ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੇਟੇ
 ਹੋਏ ਸਨ। ਸ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੋਈ ਘੰਟਾ ਭਰ ਸੁਭਾਸ਼
 ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਗਾਂਧੀ
 ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੀ
 ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਭੀ
 ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਅਸਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ
 ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਉੱਤੇ ਭੀ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਉੱਕੀ

ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਕਲਕੱਤਿਓ ਮੁੜ ਆਵਣ ਦੇ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਪਾਨ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰੂਸ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। (ਇਹ ਕਥਾ ਭੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਦਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਧਰੋਂ ਉੱਧਰੋਂ ਹੀ ਸੁਣੀ ਹੈ; ਜੇਕਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਛਪਣ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਵਸੀਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਵਾਦ ਲਈ ਇਹ ਭੀ ਦਰਜ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ।)

ਸਾਡੇ ਇਸ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਜਾਣਾ ਭੀ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਸਾਡੇ ਇਲਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੋਈ : ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਤਫ਼ਸੀਲ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਕੱਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪੈਕਟ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਖ਼ਰਾਬੀ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਡੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਗਲਤ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਾਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਸੁਭਾਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਲਕੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰ ਭੀ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਆਦਮੀ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਦਖ਼ਲ ਹੀ ਘਟ ਦੋਂਦੇ ਹਨ।

ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਤਾਂ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਸਾਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਸੌ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਸਕੰਦਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਸੰਬੰਧੀ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਜਮਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਗਾਈ ਰਹੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਇਕ ਹਮਦਰਦ ਚੌਧਰੀ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨੀਯਤ ਸਾਡੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਪਾਸੇ ਸਾਡੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਰਹੇ। ਪਰ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਗਰਮੀ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁਲਸ ਈਹੋ ਜੇਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁਛਦੀ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਿਉਂ ਦਿਮਾਗ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ? ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਆਂ, ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਤੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਗ਼ਲਤ ਖਬਰਾਂ ਘੜ ਘੜ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਮੱਤ ਮਾਰ ਛੱਡੀ ਹੈ । ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੁਖਬਰ ਹੈ ਜੋ ਬੜੀਆਂ ਰੰਗਦਾਰ ਤੇ ਲੱਛੇਦਾਰ ਝੂਠੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਘੜ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁਚਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਸਦੀ ਰੰਗੀਨ ਲਿਆਕਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਲਈ ਨਿਮਕ-ਹਰਾਮੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਨਿਮਕ-ਹਰਾਮ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਗ਼ਲ ਹੈ । ਹਰ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਇਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣ ਜੋ ਪੰਚੈਤੀ ਰਾਜ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ਪਰ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਰਾਜ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਜਾਂ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਇਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰੇ । ਇਹੋ ਗੱਲ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਝੋ । ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਹਰਗਿਜ਼ ਅਜੇਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਚਾਹਵਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਹੀ ਰਹੇ ।

ਅਜੇਹਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਝੇ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਭੀ ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਾਂਝੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝੇ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਵੇ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਮੂਰਖ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ “ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਗ਼ੱਦਾਰ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਮਕ-ਹਲਾਲੀ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।” ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸੂਰਾਜ ਅਥਵਾ ਸਾਂਝੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵੀ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਂ । ਪਰ ਮੈਂ ਅਜੇਹਾ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਨਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸੂਰਾਜ ਦੀ ਜਾਂ ਸਾਂਝੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਰਨੀ ਭੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਭੀ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਮੀ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਝੈਲ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਡਾਕੂਆਂ ਨਾਲ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਟਹਿਲਾ ਅਥਵਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਡਾਕੂ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਝੱਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਡਾਕੂ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਲਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਇਹ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਟਹਿਲਾ ਅਥਵਾ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਕੁੰਢਾ ਸਿੰਘ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਟਹਿਲੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਸੋ ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਘੱਲੀ, ਮਗਰੋਂ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੋਗਾ ਰਿਹਾ ਹੋਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਸ: ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੂਪੀਆ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਪੁਲਸ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟਹਿਲੇ ਤੋਂ ਪੁਛਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਟਹਿਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਉਂਜ ਭੀ ਉਹ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਭੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਟਹਿਲਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਲ ਮੁੱਕੀ।

ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਚ ਫਸਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਰ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਮੌਟੀ ਜਿਹੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਤਨੇ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਸਭ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਅਸਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਅੱਡਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ

ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਸਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹ ਮੱਚੀ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੈਰ ਜੰਮ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਅਜੇਹਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੰਗ ਲੰਗੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦਾ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਆ ਕੇ ਅਸਾਂ ਆਪਣੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੀ ਸਕੀਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਝਨਾਓਂ ਪਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਡਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਝਨਾਂ ਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਇਕੱਠਾ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਵਧਾਣ ਘਟਾਣ ਲਈ ਅਸਾਂ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰੱਖੀ। ਅਸਾਂ ਆਪਣਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਅਜਿਹਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਆਬਾਦੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ 'ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜੋ ਫਿਰਕੂ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗੀ ਸਕੀਮ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਭੈੜਾ ਨਤੀਜਾ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਰਾਜਾ ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਮੌਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਸਿੱਖ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਲਾ-ਜਵਾਬ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕਸੂਰ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਸਾਂਝੀ ਬਣਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਅੱਡਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਸੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮਝ ਦੇ ਘਾਟੇ ਜਾਂ ਨੀਯਤ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਦਾ ਫਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਕਮਾਣਾ ਹੀ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਾਭ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮ ਪੂਜਾ ਅਜੇਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਹੀ ਖੋ ਬੈਠੇ ਹਨ। 'ਕੌਮ ਪੂਜਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧੋਖਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਮਤਾਂ 'ਕੌਮ ਪੂਜਾ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਚਲਾਕ ਆਦਮੀ ਦੀ 'ਫਿਰਕਾ ਪੂਜਾ' ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚਾਲ ਹੀ ਲੁਕੀ ਹੋਵੇ। ਅਜੇਹੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਭੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਭੀ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ ਤੇ ਆਖਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਰਹਿ ਹੀ ਗਈ। ਸਰ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਨੇ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਕਰੀਬਨ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਇਹ ਦੋ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ : ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਕੱਟ ਕੇ ਅੱਡਰਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੀ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਭੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਕਾਂਗਰਸ-ਅਕਾਲੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲੋਕੀ ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਪੁੱਟਣ, ਰੇਲਾਂ ਉਖਾੜਨ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਣ ਨੂੰ ਉੱਠ ਬੈਠੇ। ਬਿਹਾਰ, ਯੂ. ਪੀ. ਆਦਿਕ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਲਹਿਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੱਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਣ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਘਰੋਂ ਘਰੀ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੋਰ ਥਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁੰਡੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਤਾਕਤ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਜੋ ਸੱਜਣ ਮੁੜੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਹੋ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਉਖੇੜਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਇਕ ਖੁਫੀਆ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਭੀ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਭੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜੱਦਦ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਉੱਤੇ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਇਸ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟਿਆਂ ਮੋਟਿਆਂ ਨੇ ਉਧਮ ਮਚਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹਾਂ ਪਕਾਈਆਂ ਤੇ ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੋਰੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਦ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਲਾਈਨ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਤੇ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਝੱਟ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ; ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਗੱਡੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਜਾਂ ਇਲਮ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਡੇਗੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਂਜ ਸਲਾਹ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ ਤੇ ਰੇਲਾਂ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਣ ਵਾਲੀ ਸਕੀਮ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਂਜ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਕਰਕੇ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਕੀਮ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਇਲਮ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਗੱਡੀ ਡੇਗਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਅਕਾਲੀ ਫੜੇ ਗਏ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਭੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਜੁਰਮ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਹੀ ਨਾ ਪੈ ਜਾਣ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਫੜੇ ਗਏ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਏ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਤਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ ਜਦ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਬੰਬਈ ਵਲੋਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਖਿੱਲਰੀ ਸੀ, ਤਦ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੀ ਡੌਲ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਕੋਈ ਘੰਟਾ ਕੁ ਸੋਚਣ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਸਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਗਿਆਨੀ ਨੇ ਤਾਂ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਾਲਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਾਹ ਪਾਵੇ, ਕਾਹਲੇ ਨਾ ਪਵੇ। ਮੇਰੇ ਉੱਥੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਉਹਨਾਂ (ਗਿਆਨੀ ਜੀ) ਨਾਲ

ਝਗੜ ਪਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਕਹਿਣ ਕਿ ਰੇਲਾਂ ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਹੇ। ਦੋਵੇਂ ਝਗੜਦੇ ਝਗੜਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਕਿ ਤੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈਂ ਜੋ ਡਰ ਕੇ ਇਹ ਰਾਏ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਬੀ.ਏ. ਅੱਗੋਂ ਕਹੇ ਤੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈਂ ਜੋ ਇਹ ਰਾਏ ਰਖਦਾ ਭੀ ਰੇਲ ਦੀ ਲਾਈਨ ਪੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਹਣਿਆਂ ਤਾਹਨਿਆਂ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਲਾਈਨ ਪੁੱਟਣ ਜਾਣ। ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਦੋਵੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਲਾਈਨ ਤੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਇਹ ਲਾਈਨ ਪੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਥੋਂ ਹਥਿਆਰ ਲੱਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਤੇਲ ਤੇ ਦੀਆ-ਸਲਾਈ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਕਿ ਰੇਲ ਹੇਠਾਂ ਧਰੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾੜ ਸੁਟੀਏ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਹੋ ਸੱਕਿਆ ਤੇ ਉੱਧਰੋਂ ਗੱਡੀ ਆ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਵੱਟੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਵੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮੁੜ ਆਏ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਥੀ ਬੀ. ਏ. ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਉੱਤੇ ਖੂਬ ਖਿੱਲੀ ਪਈ। ਲੋਕੀ ਹੱਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਮਾਲ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਵੱਟੇ ਮਾਰ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਬਹਾਦਰ ਸੱਜਣ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮਨਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਵੱਟੇ ਮਾਰੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਧਾਨਗੀਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਅਸਤੀਫਾ

ਮਾਰਚ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਡਰਾ ਹੀ ਹੋ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਨ। ਇਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫੁੱਟ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਰ ਸਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਟ ਢੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਕੁਝ ਝਟ ਲੰਘਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਾਸਦੀ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਚੋਧਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਿੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅਸਤੀਫਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਰੋਧੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ, ਝਗੜਾ ਪਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ

ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਖਿਲਰਨ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਾਂ ਚੌਧਰ ਲਈ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਖਿਲਰਿਆ ਖਿਆਲ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਲਈ ਸਖਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਪੰਥ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਚੌਧਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਔਹਦਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਸੱਜਣ ਔਹਦਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜੇਹੇ ਚਿਮਟਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਬਤ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲਹਿੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੋਕੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਖਰੋਚ ਕੇ ਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਔਹਦਾ ਮਿਲਣਾ ਇਕ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਅਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਔਹਦੇ ਜਾਂ ਇਜ਼ਤ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਖੂਬ ਨੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਣਵਾਨ ਤਾਂ ਔਹਦਾ ਲੈ ਕੇ ਮਾਣ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣ ਹੀਣ ਔਹਦਾ ਲੈ ਕੇ ਭੰਡੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਹਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਸੇਵਕ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਔਹਦਾ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਵੱਡਾ ਔਹਦਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਉਹ ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਅਗੇ ਹਾਲੋਂ ਭੀ ਗਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਪੱਕੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਔਹਦੇ ਨੂੰ ਚਿਮਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਅਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਕੇ ਗਲੋਂ ਲਹੇਗਾ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਅਜੇਹੇ ਸੱਜਣ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਣ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਔਗੁਣ ਭੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਔਹਦੇ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯੋਗ ਆਦਮੀ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਘਟੇਗੀ ਜੇ ਉਹ ਔਹਦਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਤੇ ਅਯੋਗ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਵਧੇਰੇ ਨੰਗੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਉਹ ਔਹਦੇ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਔਹਦੇ ਛੱਡਣੇ ਹੀ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ; ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਯੋਗ ਸਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਯੋਗ।

ਜਦ ਮੈਂ ਅੱਡਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਧੜੇ ਚਮਕ ਪਏ, ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਦਾ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਖਿਚੌਤਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੜਾਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਨਾ ਸੁਭਾ ਨੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਜ਼ਿੱਠ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਲਤਵੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਬਣਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਂ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੌਗਾ ਪੁੱਜੇ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਉਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਵਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਗੋਪਾਲਾਚਾਰੀਆ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਕੀਮ ਇੱਥੇ ਤਕ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ, ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਜਾਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਹੋਵੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣਾਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਧੇ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅੱਧੇ ਪੱਕੀ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਮੁੜ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸੌ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਉੱਤੇ ਲੱਕ ਬੱਧਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੁੜ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਵਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਨੇ ਰਾਜਾ ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਖਿਲਾਰਿਆ।

ਇਸ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ।
—ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ :

“ਅੱਜ ਦਾ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਕੇਵਲ ਰਾਜਾ ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਪੰਥ ਦੀ ਰਾਏ ਲੈਣ, ਮਦਦ ਲੈਣ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਣ ਲਈ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਜਾ

ਗਾਂਧੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ੩੭ ਲੱਖ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੭ ਲੱਖ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ੨੦ ਲੱਖ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਉਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਤਾਂ ਹੋਣਗੇ ਹੀ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਹਿੱਸਾ ਵਡੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ ਜਾਣੇ।

“ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਤੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਣ ਦੀ ਇਕੋ ਦਲੀਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੱਡਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਹਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਿਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੇਵਲ ਮੁਸਲਮ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਕੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ੋਰ ਵਰਤਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਹੈ? ਡਾਢੇ ਅਗੇ ਹਥ ਜੋੜ ਦੇਣੇ ਤੇ ਲਿਸੇ ਦੇ ਮੌਢਿਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾ।.....

“ਜਦ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਜੰਗ ਹਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮਿਲੇ ਤੇ, ਜੇ ਜਿਤ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸੋਚ ਲੈਣ ਦਿਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਹੜਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕਟ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਭੀ ਸਿਖ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਸੋ ਦਸੋ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਗਲ ਪਸੰਦ ਕਰੀਏ? ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਪੰਥ ਭੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਛੱਡਣ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਹ ਸੁਫਨੇ ਲੈਣੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦੀ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੰਡਾ ਕੱਢ ਦੇਣਗੇ।

“ਕਈਂ ਸਜਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਾਂਧੀ-ਜਿਨਾਹ ਸਸੜੋਤਾ ਤੌੜ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦਾ ਮਨ ਭੀ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤਾਂ ਉਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਹੀ ਗਏ ਹਨ। ਬਬੇਰੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਨ ਜੋ ਢਿਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ

ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਨਾਹ-ਗਾਂਧੀ ਸਮਝੌਤਾ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯੧੬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁਛਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿਖ ਚੀਕਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਨਾਂਹ ਭੀ ਚਾਹੁਣ ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਟਲਣਾ ਭੀ ਔਖਾ ਹੈ।

“ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਬਚਨ ਦਾ ਫਲ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਪੁਛੇ ਬਿਨਾਂ, ਆਪ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਲਕ ਤੋੜ ਕੇ, ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉਤੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਲ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਚਨ ਦੇ ਕੇ ਭੀ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਾਂਗ ਹਟ ਜਾਣ। ਜੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਹਟ ਭੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਨ ਜਾਣ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਪਿਛਲਾ ਤਜਰਬਾ ਚੇਤਾ ਕਰੋ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ੩੩ ਫੀ ਸਦੀ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ੩੩ ਫੀ ਸਦੀ ਦੇਣਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਵਿਚੇ ਤੁੜਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਹੁਣ ਇਹ ਆਸ ਨਾ ਰਖਣ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਨ ਦੇ ਕੇ ਹਟਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਸੌਖਾ ਹੈ।.....

“ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬਦਨੀਯਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਨੇਕ-ਨੀਯਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਪਰ ਵਕਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਫ਼ਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਖਿੱਚ ਤੇ ਫ਼ਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਪਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਭ ਥਾਂ ਸਾਂਝੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਜੇਹੀ ਬਣੇ ?”

ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਾਜਾ-ਗਾਂਧੀ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਲੋਕ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਲਸੇ ਤੇ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ੨੪ ਮਾਰਚ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਬਹਾਉਦੀਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਖੇ ਇਕ ਵਡੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੈਸ* ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਜੰਗ ਮੁੱਕਦਾ ਨੇੜੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸਵਾਲ ਉਠਣਗੇ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ.....।

“ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਭੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਏ ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਰਹੇਗੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਵੇਗੀ ਨਹੀਂ।.....

“ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵੜਾਨ ਤੇ ਫਿਰ ਇਥੋਂ ਟੁਰਨ। ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਸਾਂ ਬਣਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੇ। ਜੇਕਰ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ ਹੋਣਗੇ, ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

---

*ਇਹ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੈਸ ੨੮ ਤੇ ੨੯ ਮਾਰਚ ੧੯੪੫ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

“ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ, ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ..... ।

“ਆਪੋ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੌਮ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ। ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਰਹੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਸਵਿਟਰਜ਼ਲੈਂਡ ਦੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਵੇ।.....

“ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨੀਯਤ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਦਲੀਲਾਂ ਹੋਣ ਭੀ, ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਮੰਗਣਾ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਜੇ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹਿੰਦੂ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਭੀ ਦੇ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਹਾਰਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਣ ਤਾਂ ਕਿਤਨੀ ਧਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਗਟ ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਦਲੀਲ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਉਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਜੇਹੀ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜਦ ਪਛਤਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

“ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ, ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਹਾਰਨੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਅਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਫਿਰਕਾਦਰਾਨਾ ਹਕੂਮਤ ਨਾ ਠੱਸੇ।.....

“ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਾ ਘੱਟ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਲਈ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ

ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ । ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਹੈ ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਇਕ ਹੋਰ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਟਵਾਰਾ ਨਾਹ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਫ਼ਿਰਕਾ ਦੂਸਰੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਹ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ਮਾਸਕ ਪਤਰ ‘ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ’ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੪੫ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਇੰਝ ਛਪਿਆ ਸੀ :

“ਅਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਝਗੜਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਬਣੇ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਬਾਲਗ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ਤਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਲਿਆ । ਉਥੇ ਭੀ ਹਰ ਬਾਲਗ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ । ਪਰ ਉਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੂਤ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਇਥੇ ਪੱਕਾ ਤੇ ਪੂਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ । ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ । ਉਹ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇਣ ਤੇ ਹੋਰ ਰਖਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ । ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀਰ ਸਵਰਕਰ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਅਪੂਰੀ ਕੌਮ ਪੂਜ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤੇ ਅਸਲ ਕੌਮ ਪੂਜ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਪਕੇ ਕੌਮ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਸਵਰਕਰ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ

ਸਭਾ ਪੂਰੇ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਜੋ ਰਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਂਗਰਸ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਵਖਰਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਔਕੜਾਂ, ਨੁਕਸ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਛੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਜੇ ਚਾਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਡਰ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਦਲੀਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਅਡਰਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਕੰਮਾ ਜਿਹਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਫਿਰਕੇਦਰਾਨਾ ਝੰਬੇਲਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਉਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿਖ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਫਿਰ ਬਣੇ ਕੀ ?

“ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਇਥੇ ਹਾਲਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਸਣੀ ਡੂੰਘੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਾਲਾਂ ਤਾਂ ਅਜੇਹੀ ਹਕੂਮਤ ਹੀ ਇਥੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੌਮ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਕੌਮਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਜੇਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕੌਮ ਦੂਜੀ ਉਤੇ ਗਲਬਾ ਪਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ੭੦ ਫੀ ਸਦੀ ਜਰਮਨ, ੧੫ ਫੀ ਸਦੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਇਟੈਲੀਅਨ, ਤੇ ੧੫ ਫੀ ਸਦੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਜੇਹੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਏ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਬਣਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਲ ਕੇ ਟੁਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਰਲ ਕੇ ਨਾ ਟੁਰ ਸਕਣ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦੇਣ ਤਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਚੁਣਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੌਮ ਨਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾ ਚੁਣੇ ਤਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹੀ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਯਤਨ ਕਰਦੇ

ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਰਲ ਕੇ ਚਲਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਔਖਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਚਲਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਇਕੱਠੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾ ਚੁਣ ਸਕੀ ਤਾਂ ਸਭ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਦਾ ਟੋਟਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੋ ਵਡੇ ਜੰਗ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਇਕੋ ਹੀ ਦੇਸ ਹੈ, ਜੋ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਦੋਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ-ਜਾਨਬਦਾਰ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਹੈ।

“ਇਹ ਹੈ ਤਰੀਕਾ ਜੋ ਸਭ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜੋ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਕੌਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਬਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਣ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਭੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਇਕ ਕੌਮ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਦਲੀਲ ਉਤੇ ਭੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਛਾ ਭੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਭਲਾ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਮੰਗੇ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿਉਂ ਮੰਗੇ? ਜੋ ਇਹ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਦਲੀਲ ਉਸਦੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ। ਸਿਖ ਜੋ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰੀਏ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਬਚੀਏ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਢੰਗ ਦਾ ਪੰਚੈਤੀ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗਾ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੇ ਢੰਗ ਜਾਂ ਖ਼ਾਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਢੰਗ ਦਾ ਪੰਚੈਤੀ ਰਾਜ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

੧੯੪੬ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ

੧੯੪੬ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਣਾ ਮੰਨ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਚੋਣ ਲੜੀ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਮੰਗ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਣ ਦੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਵਾਲਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੀ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤਕ

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਵਣ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਵਲ ਝਗੜਾ ਬਾਕੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਕਿਸ ਥਾਂ ਤਕ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਚੋਣਾਂ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮੁਕਣਗੀਆਂ ਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਗਲ ਬਾਤ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਉਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ਼ੀਨਾਮਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾਡੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ.....।”

ਹਾਲਾਤ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ।

ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸਿਖ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਖਾਸੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੁਣ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਉਤਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ੨੩ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੪੬ ਨੂੰ ਬਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੇਸ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਖੀਆਂ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੇਸ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਾਪੀਆਂ ਛਾਪ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਐਡਰੇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ।

— ਸੰਪਾਦਕ]

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਐਡਰੇਸ :

“ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਾ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਲੀਗੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਜਾਂ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਦਾ ਫਰਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਹੀ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਰੁਪੈ ਨਾਲ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਸਿਖ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਸਵਾਏ ਸਿੱਖ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਕਿਉਂ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ ? .....

ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਿਹਨੀਅਤ ਹੇਠਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਕਰ ਕੇ

ਆਪਣੇ ਮਤਹਿਤ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਕੌਮੀ ਜਮਾਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਨਿਰੋਲ ਹਿੰਦੂ ਜਮਾਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਤੌਰ ਅਡਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਗਟ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਉਹਨਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਸਿਖ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਸਿਖ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਅਜਿਹਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕ ਹੀ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਗੋਂ ਭੀ, ਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਤਾਂ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਕਰਨਗੇ।.....

“ਜ਼ਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਕਟਾਰ ਸਿੰਘ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਗਟ ਤੌਰ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਪਰ ਉਹ ਚੋਣ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦੇ ਉਸ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ੮੦ ਤੋਂ ਵਧ ਪਿੰਡ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਵੇਗਾ?.....

“ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਪੁਛ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ? ਅਗੇ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਜੇਹਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।.....

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕੋ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਨਹੀਂ ਬਨਾਉਣਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਡੇ ਧੜੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਡਿਆਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਬਿਨਾਅ ਇਸ ਉਤੇ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਸ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਚੋਣਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਸਲਾਹ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਢਿਡੀਂ ਪੀੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬਉਲ ਕਲਾਮ ਅਜਾਦ ਨੇ

ਬਥੇਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਹੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ। ਪਰ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਏ। ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਕਿਤਨੀ ਡੂੰਘੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਕੇ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਕਢਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਮੈਂ' ਖੁਦ ਸਰਦਾਰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਏਜੰਟ ਬਣਿਆ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੁਰੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਲੈਣੀ ਭੀ ਸਮਝੋਤੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਪੇਚ ਸਮਝਕੇ ਇਸਦਾ ਫਸਤਾ ਵੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਗਈ।.....

“ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੀ ਹੈ? ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮਤਿਆਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਗਾਂਧੀ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਸ ਗਲ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਮੇਰੀ ਇਹ ਰਾਇ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਜੋ ਪੂਨਾ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਕਹਿਣ ਮਗਰੋਂ, ਫਿਰ ਇਹੋ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਅਡਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇਗੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੈ ਰਾਜਾ ਗਾਂਧੀ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ, ਇਹ ਹੈ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਤੇ ਇਹੋ ਕਥਨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ। ਐਵੇਂ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸਜਣ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੱਖਾ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਬੇਸ਼ਕ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਮੰਗ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਣ ਦੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਵਾਲਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਮੰਨਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਨਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੂਰੇ ਦੋ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਭੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਰਹਿੰਦੇ ਭੀ ਗੁਲਾਮ ਹਨ।.....

“ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ.....ਹੁਣ ਤਾਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ

ਤੇ ਫੈਸਲੇ ਮਗਰੋਂ ਜਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ।.....

“ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮੁਕਣਗੀਆਂ ਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਉਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫਾਡੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਸਮਝ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਹੱਦ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮੰਨਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹੱਦ ਭੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੈਠੇਗੀ।.....

“ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਭੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਬਿਨਾਅ ਉਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾ ਮਾਰੇਗਾ। ਐ ਭੁਲੜ ਵੀਰੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭਾਪੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਓ।”

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਮੰਗ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੋਂ ਵਧ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਦਾ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨੇ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਮੰਗ ਵਾਲਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਲੰਗੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕੌਮੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਅੱਧਾ ਬੰਗਾਲ ਜੋ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਹੋਰ ਵਧ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹੋਂਦ ਉਸ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਭਰਤੀ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਭਰਤੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਦੋਂਦੇ ਹਾਂ —ਸੰਪਾਦਕ]

੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੬੦ ਵਾਲੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਦਾ ਬਿਆਨ ਛਪਿਆ :—

“ਮੈਂ ਫੌਜ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਰਵਈਏ ਬਾਰੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬਉਲ ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਬਾਬੂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੇ ਮਿ: ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰਵਈਆ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਉਲਟ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਉਸ ਗਲ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਮਸ਼ਵਰਾ ਮੰਗਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਜੋ ਅਸਲ ਕੋਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਆ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ, ਸਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ, ਜੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ :

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ੯ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੦ ਨੂੰ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਬਾਬੂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤੇ ਮਿ: ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ।

“ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੰਗ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਅੱਖੀਓਂ ਉਹਲੇ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਵਰਾਜ ਜਾਂ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਪੁਰ ਜਥੇਬੰਦ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਜਥੇਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਗੁਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜੰਗ ਨੇ, ਫੌਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਏਕਤਾ, ਕਮਾਂਡ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਦੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸਿਖਣ ਲਈ, ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੌਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਅਵੁਕਤੀ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ

ਕਿ ਆਪ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਵਿਖਤ ਬਨਾਣ ਵਾਲਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਦਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੇਵਲ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੀਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕੀਏ ।

ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਨੂੰ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਭਰਤੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਸਗੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਾਮਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੋਣ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਪੁਰ ਛੋੜਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ।

ਮੌਜੂਦਾ ਵਕਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਡੀਫੈਂਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰੇ । ਇੰਗਲੈਂਡ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਫੌਜ ਦੇ ਸਕੇ । ਇਹ ਅਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁੰਦਰ ਮੌਕਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਗ਼ਫਲਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਉਠਾ ਕੇ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕੀਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਆਪ ਕਰ ਸਕੇ । ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ, ਜਿਥੇ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ,—ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਸਕੇ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਭਲਾ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ ਹਾਲਤ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇ ।

ਮੇਰੀ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਪੁਰ ਇਖਲਾਕੀ ਦਬਾਓ ਪਾਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਹ ਅਸਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਹੌਜਲਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਜਾਂ ਸਾਡੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ।

ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਤਾਕਤ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੇ ਬੇਰੂਨੀ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮੀਟ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ । ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਫੌਰੀ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਉਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਸੂਰਤ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੋਏ ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਕੌਮ ਦੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਆਪ ਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੀ ਇਹ ਪੱਕੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਇਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਗੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ । ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ । ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੇ ਫੌਜੀ ਭਰਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਲੇ ਰੋੜੇ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਮਸ਼ਰੂਤ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਲੱਖ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਿਆਂਗਾ । ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਕਿ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਭਰਤੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਾਂ । ਸੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪਬਲਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਨਾ ਦੇਣ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹੋਰ ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਆਪ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਪਰ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਫੈਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਈ ਫੌਜ ਤੋਂ ਨੱਠ ਆਏ ਹਨ, ਕਈ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕ ਗ਼ਲਤ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਨੱਠ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਭੈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਕੋਈ ਕਦਮ ਉਠਾਣਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ, ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਦੇ ਫੌਜੀ-ਹੁਕਮ-ਅਦੂਲੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ,

ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—“ਖੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਤੇ ਗਦਰ”। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਫੈਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਬਦ-ਅਮਨੀ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਸਖਤ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਦਬਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਉਲਟ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਕਲ ਘੱਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮਸ਼ਵਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਦਮ-ਤਸੱਦਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀਮਤੀ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦਾ —
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ

ਸੇਵਾ ਗਰਾਮ (ਵਾਰਧਾ),
੧੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੦

ਪਿਆਰੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ,

ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੋ ਚਿੱਠੀ ਘੱਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਮੈਨੂੰ ਭੇਜੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਆਪ ਨਾਲ। ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ‘ਮੇਰਾ ਫਿਰਕਾ’ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਭ ਕੌਮ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਕੋਈ ਫਿਰਕਾ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਪਰ ਤਸੱਦਦ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸਾਫ਼ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ‘ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ’ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤੀ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਆਪ ਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਿਦਮਾਤ ਸਰਕਾਰ ਅਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਣਾ ਹੈ। ਆਪ ਇਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਭੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪ ਦੇ ਰੰਗਰੂਟ, ਆਪ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰ ਲੈ ਲੈਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਪਰ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਜਾਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਪੂਰ ਫਿਰਕਾਦਾਰ ਬਣਨਾ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਲਕੀ ਤਾਕਤ ਪੂਰ ਨਿਰਭਰ

ਰੱਖਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਇਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟ ਰਾਏ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਰਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਆਪ ਦਾ —

ਐਮ. ਕੇ. ਗਾਂਧੀ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,

੧੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੪੦

ਪਿਆਰੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ,

ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਸ਼ਾਇਦ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਪੁਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਸਲਾਹ ਦੇਵੋ, ਜੋ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛੀ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

੧. ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ 'ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੀ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਤਜਲੀਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਅਤੇ ਕੇਵਲ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੌਮ' ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ ਪੁਰ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮ' ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਫਿਰਕੇ ਭੀ ਹਨ । ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ, ਸਾਲ ੧੯੨੯ ਵਾਲੇ, ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਫਿਰਕੂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੀ

ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਡਰਾਫਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਆਪ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਤਕ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਆਪ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਫਿਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਫਿਰਕੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤੇ ਸਿਖ ਫਿਰਕਾ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਿਖ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋਵੋ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੋਗੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਯਾਦ ਕਰਾਵਾਂ ਕਿ ਜਦ ਬਰਤਾਨੀਆ ਨੇ ਅਫ਼ੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਟੁਕੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸ ਵਕਤ ਤਕ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕੇ ਤੋਂ ਇਹ ਹਮਲਾ ਵਾਪਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਜੇ ਮੈਂ ਭੀ "ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ" ਦੇ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ) ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ, ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਆਂ। ਮੈਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਯਾ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਫਿਰਕਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਡਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਤਸੱਦਦ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਅਦਮ-ਤਸੱਦਦ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਅਦਮ-ਤਸੱਦਦ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਤਸੱਦਦ ਪੁਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਖੁਦ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੈ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਮਾਰਸ਼ਲ (ਫੌਜੀ) ਤੋਂ ਗੈਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦੇਣ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਾਰੀ (ਸੁਤੰਤਰਤਾ) ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੇਗ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਮਾਰਸ਼ਲ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮਾਰਸ਼ਲ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨੂੰ ਉਡਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਂ

ਨੇ ਵੋਟ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਮਤਾ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਬੰਗਾਲੀ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨਾਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਮੈਂ ਫੌਜ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪ ਦੇ 'ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ' ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਰਹੇਗੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪੂਰਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ, ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਨਹੀਂ। ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ (ਸ਼ਾਂਤਮਈ) ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜੋ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਪੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਆਪ ਰਖਦੇ ਹੋ। ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਬਾਝੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਖਿਆਲੀ ਥਿਊਰੀਆਂ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਵਲ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਪੁਰ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਪਰ ਮਾਣ ਹੈ, ਜੋ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜਦ ਹੋਰ ਸਭ ਸਾਧਨ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਜਾਣ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਕਢਣਾ ਯੋਗ ਹੈ।' ਹਰ ਵਕਤ ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਦਮ-ਤਸ਼ਦਦ ਪੁਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਆਪਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੋਗੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਚੰਗੇ ਕਾਂਗਰਸਮੈਨ ਨਹੀਂ ਹੋ।

ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਪੁਰ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ।' ਆਪ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੋ ਚਾਹੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੋ, ਮੈਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਪੁਰ ਉਹੀ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ — ਜੋ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਦਲ ਲੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਾਫ਼ ਬਿਆਨੀ ਪੁਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਤਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕੌਮ-ਪੂਜ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਾਂ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ੧੯੨੯

ਵਿਚ ਸਾਂ ।

ਆਪ ਦਾ—

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਨੋਟ—ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਯਾਦ ਭੀ ਕਰਾ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਸ ਭੀ ਨਹੀਂ ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ :

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਛਪੀ :

“ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੯ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੪੦ —

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਅਹਿਮ ਇਜਲਾਸ ਕਲ੍ਹ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੬ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਟਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਇਆ । ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਮਾ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਧਨਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੱਜਣ ਉਚੇਚੇ ਸੱਦਾ-ਪਤਰ ਪੁਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ—

ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ, ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਸ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ, ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਿਵਾਨਾ ਤੇ ਸ: ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ । ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ —

(੧) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਹ ਇਜਲਾਸ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਪੁਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਸਬੰਧੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਪੁਰ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾ-ਮੁਨਾਸਬ ਰੀਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਜ਼ੇ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਵਾਬ :

— ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚੋਂ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧ ਅਕਤੂਬਰ—ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹਰੀਜਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਇਕ ਨੋਟ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਅਹਿਮ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ :—

“ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਰੀਜਨ’ ਵਿਚ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੱਲੀ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ‘ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।’ ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਲਭਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦੇ ਹੋਣ। ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੌਖਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਭੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਬੇ-ਮਹਿਨੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਹੈ।

“ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫਰਮਾਨੀ ਖਾਲਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ਼ ਹੈ।’ ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਪੁਰ ਕੇਵਲ ਬਤੌਰ ਇਕ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹਾਂ, ਬਤੌਰ ਅਸੂਲ ਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਸਭ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਸਾਬਕਾ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਦਾ ਪਲੈਜ (ਪ੍ਰਣ) ਲੈ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਸ ਪਾਲਿਸੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਹੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਇਸ ਦੀ ਤੋਸੀਹ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਗਾਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜੀ ਭਰਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਅੱਗੇ ਦਸਾਂਗੇ ਕਿ ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਦਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਇਕ ਹੋਰ ਗ਼ਲਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਦਲਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਦਖਣ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਦਰਿਆਵੜ ਕਾਜ਼ਗਾਮ ਲਹਿਰ ਹੈ। ਦਰਿਆਵੜ ਕਾਜ਼ਗਾਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਗੁਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਸਖ਼ਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ।

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਦਖਣ ਵਿਚ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਨੀਚ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਟੁਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਭੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਭੀ ਭਿਟ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਨੀਚ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ, ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਦੇਰ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ੨੪ ਮਾਰਚ, ੧੯੨੪ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੧੨ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ੨੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਪੁਜਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਵੇਕਮ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਥੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਫਤ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਗੁੱਸਾ ਵਧਦਾ ਗਿਆ । ਆਖਰ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਸੱਦਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਥੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਆਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ।*

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ :

“ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਬਿਨਾਅ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਨਾਜ਼ਕ ਹੈ, ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਅਸੂਆ ਕੌਮ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਇਕ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਤੇ ਸੱਚੇ ਆਗੂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ 'ਨੀਚ' ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਣ । ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ । ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਆਦਮੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਮੇਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖੁਦਗਰਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਕੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਘਿਰਣਾ ਜੋ ਬਦਲੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ।

---

*ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਈ ੧੯੩੬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੇ ਪੜ੍ਹੇ ਐਡਰੇਸ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ੪ ਜੂਨ ਤੋਂ ੧੧ ਜੂਨ, ੧੯੩੬ ਤਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਅਖਬਾਰ ਛਪਿਆ ਸੀ; ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਉਸੇ ਤਰਜਮੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

“ਇਕ ਥੀਆ ਲੀਡਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਐਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ੍ਰੀ ਨਰਾਇਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ’, ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ‘ਯਕੀਨਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੀਡਰ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ ਬਸ਼ਰਤਿ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਪੰਜ ਆਦਮੀ ਦੁਖੀ ਦੀਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਸਨ।’ ਇਹ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਲਈ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਅਧੋਗਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਵੇਗਾ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਾਰਥ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੀਨ, ਦੁੱਖੀ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਕਬੂਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਸੱਲੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਾਭ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੁਰੇਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਝੁਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

‘ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਵੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਨਾਂਹ ਵੀ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੋ ਭੀ ਸੇਵਾ ਅਸੀਂ ਹਾਲਾਤ ਮੁਤਾਬਕ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਵੇਕਮ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਉ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਉਚ, ਨੀਚ, ਅਮੀਰ, ਗਰੀਬ, ਗੱਭਰੂ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਉਸ ਸਪਿਰਟ ਵਿਚ ਆਏ ਹਾਂ।

“‘ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਨਾਲ ਕੀ ਲਾਭ ਪੁਜ ਸਕਦਾ ਹੈ?’ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਕਈ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ; ਜੋ ਅਜਿਹੀ ਸਪਿਰਟ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪੁਰ ਲਾਹਨਤ ਪਾਂਵਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਦੇਵਾਂ : ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ, ‘ਜੇ ਤਉ ਪਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ, ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੋਰੀ ਆਉ।’ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ

ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ, ਕਿਸੇ ਸਵਾਰਥ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਵਾਹਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਏ ਹਨ ਕਿ, “ਰਾਜ ਨਾ ਚਾਹੋਂ, ਮੁਕਤ ਨਾ ਚਾਹੋਂ, ਮਨ ਪ੍ਰੀਤ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਰੇ।” ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਮਿਰਤੂ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਚਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਚਾਹ ਦੀ ਵੀ ਦੂਜੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਬੋਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭੈੜੇ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨਹੀਂ ਵੇਚੀ।

“ਸਵਾਰਥ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਫਿਰਕੂ ਸਵਾਰਥ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਹੈ। ਸਵਾਰਥ ਖੁਦ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ।

“ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਰੱਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਾਇਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ, ਉਹ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੋ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਵੇਗੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।

“ਸਿੱਖ ਬਹੁਤ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਖੱਤਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਜ਼ਦੂਰ, ਤਰਖਾਣ ਆਦਿ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿਤਨੇ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੇ ਜਾਤੀਏ।

“ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਕਲਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਤਰਖਾਣ ਘਰਾਣਾ, ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਲਈ ਬਤੌਰ ਪੁਜਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

“ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਟ, ਤਰਖਾਣ ਤੇ ਕਲਾਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ੧੨ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਮੌਜੂਦਾ ਸਿੱਖ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੌਢੀ ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦੇ ਚੁਮਾਰ ਸਨ।

“ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਸ਼ਖਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੇ-ਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਉਹ ਕਲਾਲ ਹੈ।

“ਨਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਵਡੇ ਵਡੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਚੂਹੜੇ ਤੇ ਚੁਮਾਰ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਫੌਜੀ ਮੁਰਾਤਬੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਹਨ ਤੇ ਹੈਡ ਗਰੰਥੀ ਹਨ।

“ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਚਲੀ ਸੀ ਕਿ ਚੂਹੜੇ ਤੇ ਚੁਮਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

“ਫੌਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥੀ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਜਾਉਣ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਨਾ ਰਖੋ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਇਹੋ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦੀ ਹੈ।.....ਦਲਤ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ, ਤੇ ਕੇਵਲ ਤੁਸੀਂ, ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਨੀਚਤਾ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨੇ ਹੀ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਵੋਗੇ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ। ਇਸ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਤੌਰ ਸਿੱਖ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਾਂ।”*

ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤੇ

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ

ਸਪਤਾਹਕ ‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਵਿਚ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਛਪੀ :

ਸ਼ਿਮਲਾ ੬ ਅਗਸਤ ੧੯੩੬—ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨ

---

*ਨੋਟ—ਇਹ ਪੂਰਾ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ, ੪ ਜੂਨ ਤੇ ੧੧ ਜੂਨ, ੧੯੩੬ ਦੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ।

ਸੰਬੰਧੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਦਮ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਮੁੰਜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ, ਮਿ: ਐਮ. ਸੀ. ਰਾਜਾ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਜੀ ਮਾਲਵੀਆ ਤੇ ਮਿ: ਸੀ. ਆਰ. ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਜੋ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਰੈਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਮੁੰਜੇ ਨੇ ੩੦ ਜੂਨ, ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਰਾਓ ਬਹਾਦਰ ਐਮ. ਸੀ. ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ :

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀਓ !

ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੇਠ ਜੁਗਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਬਿਰਲਾ ਦੇ ਸੱਦੇ ਪੁਰ ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ੧੮ ਜੂਨ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਥੇ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਵਿਉਂਤੀ। ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਵਿਉਂਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਜੇ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਦਿਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਜਤਾ ਤੇ ਸਭਜਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ, ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :

(੧) ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰਨ।

(੨) ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਸਿੱਖ ਸਭੂਲਭ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿਣ।

(੩) ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ।

ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ

ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਇਹ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ਕ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਪਰਗਟ ਕਰੋ। ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਲਈਏ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਗੁਪਤ ਰਹੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਉਤਰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਇਥੇ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਾਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕੋ। ਮੈਨੂੰ ਉਤਰ ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪਤੇ ਤੇ ਦੇਣਾ।

ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਹਿੰਦੂ, ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੋਰ ਕੀ ਗਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਇਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਦਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਪੁਟਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਛੂਤ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਔਖੀ ਹੈ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਚਲਾ ਲੈਣ। ਵੀਹ ਵਿਸ਼ਵੇ ਉਹ ਮੌਜੂਦਾ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ? ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਤਿੰਨ ਮਜ਼ਹਬ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। (੧) ਇਸਲਾਮ, (੨) ਈਸਾਈ ਮਤ, (੩) ਸਿੱਖ ਮਤ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਛੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਪਾਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੇਗਿਣਤ ਵਸੀਲੇ ਹਨ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਤੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ

ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਈਸਾਈ ਮਤ : ਈਸਾਈ ਮਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਟ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਤਨੀ ਥੋੜੀ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਰੁਪਿਆ ਭੇਜਣਗੇ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅਛੂਤ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਤਨੀ ਥੋੜੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਪਰ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇਵੇਗਾ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗੂ, ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕੌਂਸਲਾਂ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਹੱਕ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ : ਈਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਖਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ੪੦ ਲੱਖ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੌਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਲਈ ਸਹਾਇਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘਾਟੇ ਪੁਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੌਂਸਲ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ, ਈਸਾਈ ਮਤ, ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਮਤ। ਇਹ ਗਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਛੂਤ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਬਲਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣਗੇ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਲਾਭ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਜੋ ਅਸਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਤ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਜੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੂਣੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਤਾਕਤ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੱਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਉਹ ਈਸਾਈ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ ਤੋਂ ਛੇ ਕਰੋੜ ਤੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਗਲ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਕਿਆਂ ਕਰੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ

ਉਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਬਲਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੌਮੀਅਤ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਲੇ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਜੇ ਅਛੂਤ ਕੋਈ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਣ।

ਰਾਜਸੀ ਔਕੜਾਂ : ਤੀਜਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਨਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ?

ਕੀ ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਤ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਮਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਜੇ ਉਤਰ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਜੋ ਔਕੜਾਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਘਾਟਾ ਮਾਲੀ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਪਰੰਤੂ ਮਾਲੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ।

ਇਹ ਰਾਜਸੀ ਔਕੜ ਦਾ ਹੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਧਾਰਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਛੱਟ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਅਛੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਹੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵੰਚਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਵੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀਟਾਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਕੇਵਲ ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਜੇ ਹੋਏ ਅਛੂਤ ਤੇ ਦੂਜੇ ਅਛੂਤ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਸਜੇ ਅਛੂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਉਣੀ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਸਵਾਲ : ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

(੧) ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਸੀਟਾਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਹ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲ ਤੇ

ਜਾਂ ਈਸਾਈਆਂ ਕੋਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਬਣ ਜਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੌਂਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਗੇ, ਜੇ ਇਹ ਸੀਟਾਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਣ ?

(੨) ਜੇ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕ ਲੈਣ ਪਰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਪੁਰ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਵੰਚਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਇਹ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਬਣਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈਆਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ । ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹਿੰਦੂ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ?

(੩) ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਪੁਰ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵੰਚਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕੌਂਸਲਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੋਣ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਤਾਂ ਖਾਸ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਰਖਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਗੰਦਾ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ?

(੪) ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਿ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਣੀ ਅਜੀਬ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੱਕ ਕਿਉਂ ਖੋਹਿਆ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅਛੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਸਕਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਵੰਚਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ?

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ :—

ਮਿਸਟਰ ਐਨ. ਸੀ. ਰਾਜਾ ਨੇ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ :

ਮੈਂ ਡਾ: ਅਬੋਦਕਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤੇ ਇਕ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਆਰਥਕ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਫਰਕ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ।

“ਪਿਆਰੇ ਡਾਕਟਰ ਮੁੰਜੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਬਦੀਲੀ। ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਸਵਾਲ ਸਮਝੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝੇ। ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਥੋਂ ਇਹ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਟਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰੋ। ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਹਰੀਜਨ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਰਖ ਰਹੇ ਹੋ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਤਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਭੇਡਾਂ ਜਾਂ ਡੰਗਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੌਮ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੀ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਰਹੀਏ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅਜੇਹਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂਕਿ ਜੀਵਨ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਈਏ ਬਲਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਝਗੜੇ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਪਿਆਦਿਆਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈਏ। ਤੁਹਾਡੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸਮਤ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਫਿਰਕੂ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਜੇਹੜਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁਲ ਦੇਵੇਗਾ ਉਧਰ ਜਾਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਗੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਹੋਈਏ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਾ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਅਛੂਤ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਦਖਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਅਸੀਂ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਪੁਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ। ਕੁਝ

ਸੀਟਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਰੀਜ਼ਰਵ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜਸੀ ਸੋਦਿਆਂ ਦਾ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਅਛੂਤ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ।”

ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਅਤੇ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨਾਲ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਅਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਿ: ਰਾਜਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਰਵਈਏ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼

ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ

੧੩ ਅਗਸਤ, ੧੯੩੬ ਵਾਲੇ ‘ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੇਵਕ’ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਰੀਪੋਰਟ :

ਬੰਬਈ ੧੦ ਅਗਸਤ—ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਏ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੂੰ ਡਾ: ਮੂੰਜੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਵਲੋਂ ਡਾ: ਮੂੰਜੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਡਾਕਟਰ ਮੂੰਜੇ ਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰਖਣ ਦੀ ਚਾਹਨਾ ਸੀ।

ਡਾ: ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਦੀ ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਕੁਝ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਮੇਰਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਵਿਚ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁਛਿਆ ਭੀ ਨਾ। ਜੇ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਜੇਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਹ ਹਰੀਜਨਾਂ ਲਈ ਕੌਂਸਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਕਿਉਂ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਮਾਲਵੀਆ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਮਿਸਟਰ ਗਾਂਧੀ ਪੂਨਾ ਸਮਝੌਤੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਵਾਇਦੇ ਨੂੰ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ,

ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਗਾਂਧੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਪਰ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਖੁਦ ਉਸਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ ਜਦ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤ ਉਧਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਆਰਫ਼ ਹੀ ਦੂਜੇ ਆਰਫ਼ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿ ਅਮਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਲਾਂਭੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ : ਜਦ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਦ ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਇਹ ਦਲੀਲ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਪੂਨਾ ਸਮਝੌਤੇ ਵੇਲੇ ਉਸ (ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ) ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਹੀ ਸੌਦੇ ਤਤ ਨਜਿਠਿਆ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ (ਅਛੂਤਾਂ) ਦੀ ਰੋਟੀ, ਤੇ ਮੁਢਲੇ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੱਕ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ, ਬਹੁਤ ਪਛੇਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਕੋਈ ਭੀ (ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰ) ਅਛੂਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਭੀ ਅਸਲ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਮਿਸਟਰ ਗਾਂਧੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਛੂਤਪਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਛਾ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਤਕ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਆਤਮਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਜੋ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਕੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਅਜੇਹਾ ਹੋਣ ਤਕ (ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ) ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਇਤਨਾ ਸਿਆਣਪ ਭਰਿਆ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਕਿ ਪਲੇਗ ਪਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਲੋਕੋ ਸਬਰ ਕਰੋ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਨਾ ਕਰੋ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਪਣੀ ਗਫ਼ਲਤ ਪਰ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਕੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਾ ਨਾ ਕਰਨ।

ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਸ਼ਰਾਰਤ-ਭਰਿਆ', ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਦਾ ਡਾਕਟਰ ਮੂੰਜੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ

‘ਸਰਾਰਤ’ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਿਆਨ ਇਸ ਐਲਾਨ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇਹਾ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੌਮ ਖੁਦ ਦੇਖੇਗੀ ਕਿ (ਹਿੰਦੂ) ਕੌਮ ਦਾ ਦੋਸਤ ਮੈਂ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ।

ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਅਚਾਰੀਆ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਅਚਾਰੀਆ ਡਾਕਟਰ ਕਰਤ ਕੋਟੀ ਐਮ. ਏ., ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਨੇ ਐਸੋਸੀਏਟਿਡ ਪਰੈਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ :

‘ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਹਨ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਹਬ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਬੇਦਕਰ ਮੁੰਜੇ ਦਾ ਅਸੂਲ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਧੜਿਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ।

‘ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਅੰਬੇਦਕਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਫਤੇਵਾਰ ਅਖਬਾਰ ‘ਹਿੰਦੂ ਹੈਰਲਡ’ (੩੦ ਜੁਲਾਈ) ਜੋ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਛਪਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਬੜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਸਾਫ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਨਾ-ਪਸੰਦੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ‘ਹਿੰਦੂ ਹੈਰਲਡ’ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।’*

ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਗ਼ਲਤੀ !

ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਨ ਤੋਂ

ਰੋਕ ਕੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕੀਤੀ

ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਤ੍ਰੂਲ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਣ।

ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਧੜੇ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜੇ ਸਾਰੇ ਅਛੂਤ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ

* ੨੭ ਅਗਸਤ, ੧੯੩੬ ਵਾਲੇ ਸਪਤਾਹਿਕ ਅਖਬਾਰ ‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ' ਆਦਿ । ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਛੂਤ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ 'ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੇ' ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਲੇ ਤੇ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਜੇ ਅਛੂਤ ਕੋਈ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਣ।'

ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਹੇਠ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਸਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹੋਵਨ । ਇਹ ਕੌਮ ਦੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੋਹਣੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ । ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਮੁਤਫਿਕ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਧੀਕਾਰ ਦੇਣੇ ਨਾਂਹ ਮੰਨੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਸਨ । ਇੰਜ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਫਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅੱਗ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘੱਟ ਨਾਂਹ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਫਰਤ ਤੇ ਗੁਸੇ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਦਰਾਵੜ ਕਾਜ਼ਗਾਮ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਵਈਏ ਤੋਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਾਸ਼ ! ਜੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ (ਮੌਜੂਦਾ ਦਰਾਵੜ ਕਾਜ਼ਗਾਮ) ਆਪ ਭੀ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੀ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ । ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੇ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ।

ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਅਨਭਵ ਕਰਕੇ ਦੱਖਣ ਦੀਆਂ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਕੋਚੀਨ ਦਲਤ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ :

“ਤੁਹਾਡੇ ਇਕ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਤੇ ਸੱਚੇ ਆਗੂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨੀਚ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਣ । ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ । ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਆਦਮੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਘਿਰਨਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ,

ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਮੇਲ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖੁਦਗਰਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਕੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ : “ਇਹ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਪੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਲਈ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਅਧੋਗਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਵੇਗਾ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਰਖਣ ਯੋਗ ਹਨ :

“ਜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਬੋਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਾਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭੈੜੇ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨਹੀਂ ਵੇਚੀ।”

“ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪੂਰ ਨਿਰਭਰ ਨਾ ਰਖੋ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਇਹੋ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦੀ ਹੈ.....। ਦਲਤ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਨੀਚਤਾ ਭਾਵ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉੱਨਾ ਹੀ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਵੋਗੇ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਇਸ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਤੌਰ ਸਿੱਖ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਾਂ।”

ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦਲਤ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।

○

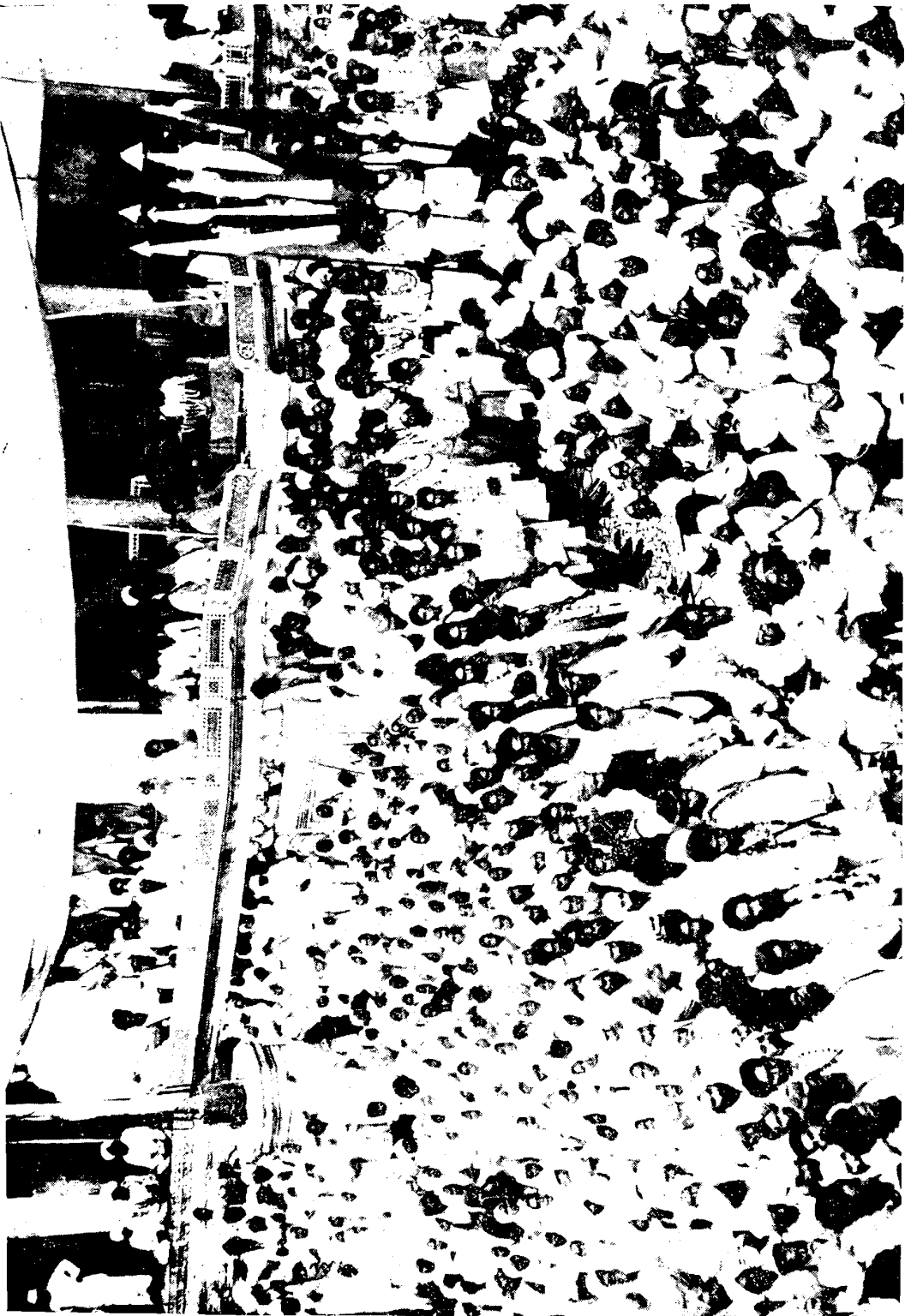

ਕਾਲਜ ਸੰਮੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਧੀਆ ਖਿਡਾਰੀ ਸਨ; ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਪਟਨ ਰਹੇ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ ।
ਸਫ਼ਾ ੨੮

ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਖਲਾਫ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ੨੨ ਲੀਡਰ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ੧੬ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਲਾਫ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਸਰਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਚਲਾਨਾ ਕਰ ਗਏ। ੨੭ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਖਲਾਫ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਫਾ ੮੯

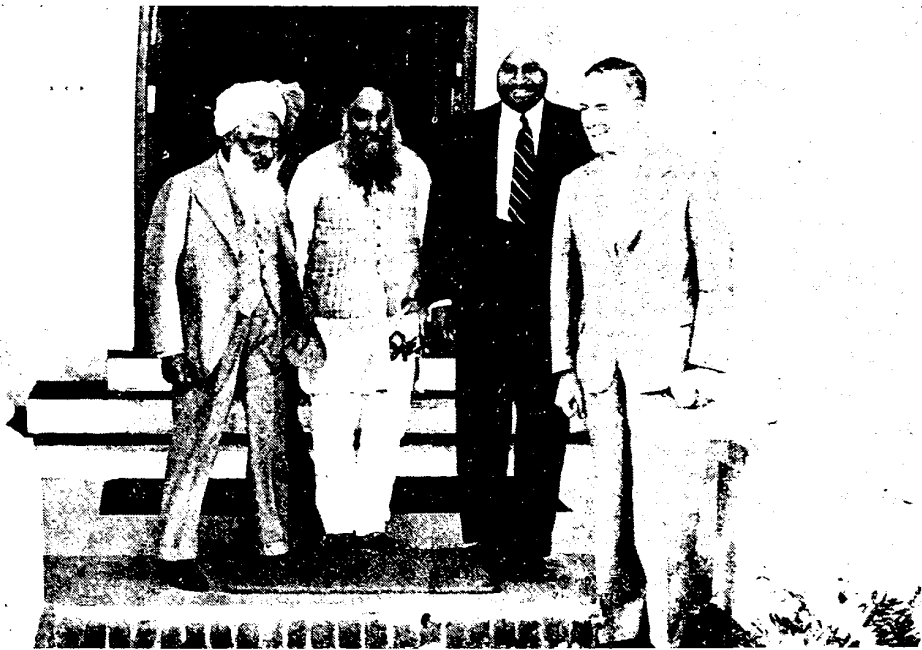
ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਪੁਲਸ ਨੇ ਪਠਾਨਾਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ੫੦ ਪਠਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਪਠਾਨਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਕ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਪੈਦਲ ਚਲੇ । ਉਹ ਜਥਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ।
ਸਫਾ ੧੧੩ ਤੋਂ ੧੧੭

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ-ਵਾਲਾ-ਬਾਗ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਗਾਜ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਜੀ
ਜਥੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕੋਲ ਪੁਜਣ ਤੇ ਫੋਟੋ ਲਿਤੀ ਗਈ ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਨ ਨੇ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਬਨਾਵਨ
ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਸੀ ।

ਸਫਾ ੧੫੨

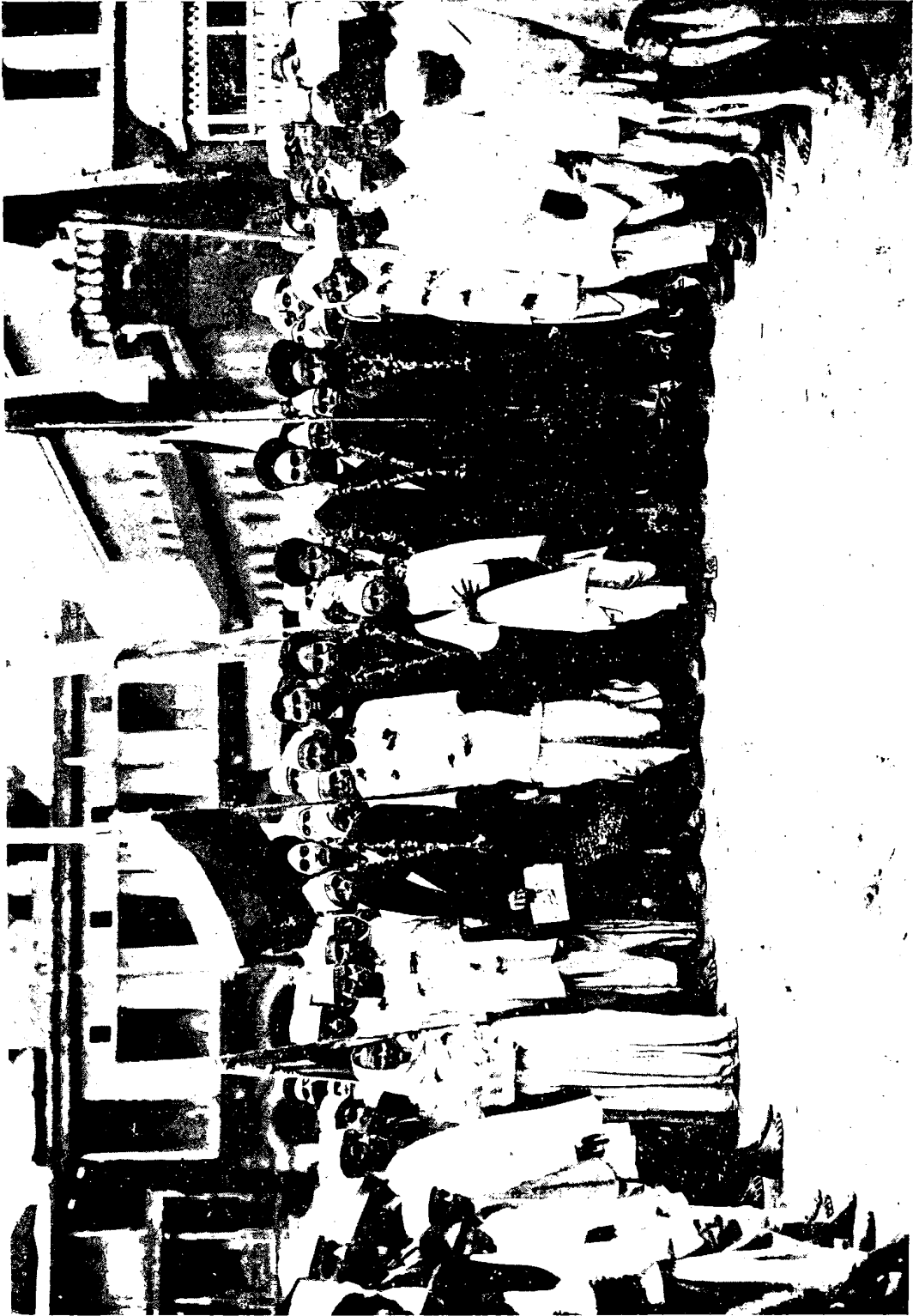

ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਮਗਰੋਂ ਪਾਰਟੀ ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ
ਤੇਜ ਕੌਰ ਜੀ ।

ਸਫਾ ੪੩

੧੪ ਅਗਸਤ ੧੯੨੩ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਨਾਰਾਪੁਰ ਪੁੱਜ ਕੇ, ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ ਜਿਤਿਆ ਸੀ।

ਸਫਾ ੬੭

ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ, ੨੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੨੬ ਨੂੰ ਇਹ ਛੇ ਅਕਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਜੇਹਲ ਵਿਚ
 ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ । ੧. ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੨. ਭੁਜੰਗੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੩. ਭਾਈ
 ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੪. ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੫. ਬਾਬੂ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੬. ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਸਫਾ ੭੧ ਤੋਂ ੭੫

ਭਾਰਾ ਦੂਜਾ

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਜੀਵਨੀ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਪੁਸਤਕ
ਸੰਨ ੧੯੪੫ ਤਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ
ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹ
ਬੁਣ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਕਹਿ ਕੇ
ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਕਾਛ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਲੋਂ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਭਾਗ
ਦੂਜਾ ਦੇ ਹੋਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਸੰਕੇਤ ਲਈ 'ਮੇਰੀ ਯਾਦ' ਬਰੀਕ
ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਲਿਖੇ ਹੋਣਗੇ
ਉਹਨਾਂ ਹੇਠ ਸੰਕੇਤ ਲਈ ਬਰੀਕ ਟਾਈਪ ਵਿਚ 'ਸੰਪਾਦਕ'
ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਵਲੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ

— ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਹੌਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਦੇ ਚੋਖੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਇੱਧਰ ਭਾਰਤ ਵਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਰਾਏ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਸਕੀਮ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇੰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇੰਜ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਸਕੀਮ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਦਲੀਲ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਸੰਨ ੧੯੪੨ ਦੀ 'ਹਿੰਦ ਛੱਡ ਜਾਓ' ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੇਬਰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ ਜੋ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨਾਲੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸੀ।

ਰਾਜਾ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਤਜਵੀਜ਼ ਬਣਾਈ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੀਡਰ ਸੱਦ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ ਸੀ। ਵੀਹ ਪੰਝੀਹ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਬਿਰਲਾ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ

ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਆਪਣੀ ਕੌਠੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਰਾਜਾ ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਇਧਰ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਗਲ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਦਸਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਨਾਲ ਆਖਰ ਅਸੀਂ ਸਮਝੋਤੇ ਉਤੇ ਅੱਪੜ ਗਏ । ਸਮਝੋਤਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਅਬਾਦੀ ੬੫ ਫੀ ਸਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮ ਕੇਵਲ ੩੫ ਫੀ ਸਦੀ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ । ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀ ਹੱਦ ਰਾਵੀਉਂ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਚਨਾਬ ਤਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਹੌਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਦੇ ਚੌਖੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਇਧਰ ਸਾਡੀ ਵਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸੀ । ਪਰ ਨਾਲ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਸੂਹ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗੇ ਜਦ ਇਹ ਮਸਲਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ । ਜਿਨਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੇ ਖ਼ਬਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ।

ਜਦ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਸਮਝੋਤਾ ਲਿਖ ਲੈਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੀ ਸੱਦ ਲਵੋ ਤੇ ਕੋਈ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮੀ ਸਦੋ । ਉਤਲੀ ਲਿਖੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਕੇਵਲ ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਂ । ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਾਮੀ ਗਣੇਸ਼-ਦਤ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਉਹ ਆਏ ਤੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸਜਣ ਲੈ ਆਏ । ਇਹਨਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਰਹੀ, ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ।

ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਮੌਕਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝੋਤਾ ਵਿਚੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਧਰੇ ਵਧ ਫ਼ਾਇਦੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ । ਨਾ ਕਤਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜਤਣ ਹੁੰਦੀ । ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ । ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰ ਹੁਣ ਭੀ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵਲ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ । ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਜਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਅਜੇਹੀ ਵੰਡ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵੀ ਕੁਝ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਅਸਾਂ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਸਕੀਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਝਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਇਕੋ ਸੂਬਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਵਸਨੀਕ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਜੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਲੁਕਾਤ ਇਤਨੇ ਵਿਗੜਦੇ ਨਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਇਸਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਖਿਲਾਰੀ ਕਿ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰਾ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗਲ ਕਰਕੇ ਮਤਭੇਦ ਸੀ, ਵੀ ਇਸਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਸਕੀਮ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ।

ਇਸ ਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਕ ਅਖਵਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਹੀ ਗਰਜ਼ ਜਾਂ ਜ਼ਿੱਦ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਸਕੀਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਹ ਸਜਣ ਸਨ ਜੋ ਉਦੋਂ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਭੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੀ ਪੁਜਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਹ ਲੱਕ-ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੋਹੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 'ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਸਕੀਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾ ਦੇਣਗੇ। ਇਹ ਹੈ ਹਾਲਾਤ ਸਾਡੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ!

ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਸਕੀਮ ਤੋੜ ਤਦ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੇ ਸਿੱਖ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਉਤੇ ਡੱਟਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭੀ ਘਟੇ ਘਟੇ ਇਸਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਸਕੀਮ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਟਨੀਅਤ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ

ਆਈ। ਕੀ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰ ਕੇਵਲ ਈਰਖਾ ਤੇ ਕੀਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ? ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਗਲ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ? ਦਲੀਲ ਐਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਸਕੀਮ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਦਲੀਲ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਜੇਹੇ ਪੇਚੀਦਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਸਦੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਹਕੂਮਤ ਸਾਂਝੀ ਬਣਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੇ ਅਗੇ ਦੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਫਰਕ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਸਾਂਝੀ ਸੈਂਟਰਲ ਕੈਬਨਿਟ ਹੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜੋ ਵਾਹ ਸਰ ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਨਾਲ ਪਿਆ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਕਦਰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਗਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਲ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਸਮੇਂ ਅਸਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਮੰਗੀ। ਇਸ ਮੰਗ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਾਡਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਮਾਡਰੇਟ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਬਣਾਣ ਲਈ ਸਰ ਸਪਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠਾਂ ਬਣੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਮਾਡਰੇਟ ਕਮੇਟੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛੋਂ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਭੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਮੰਗ ਉਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ

ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਭੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਸ ਮੰਗ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਪਰੋੜ੍ਹਤਾ ਹਿੰਦੂ ਸਭਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਜਮਾਤਾਂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ ਸੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ 'ਨਾ ਇਧਰ ਨਾ ਉਧਰ'। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਟੇਟ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਲਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਮਾਡਰੇਟ ਕਮੇਟੀ (ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਜੋ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਸੱਤਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਉੱਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸਜਣ ਸਨ :

੧. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ੨. ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ੩. ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ੪. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ੫. ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ੬. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ੭. ਸ:ਬ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ੮. ਸ: ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ੯. ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ, ੧੦. ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਧਵਾਂ, ੧੧. ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ੧੨. ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ੧੩. ਸ: ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ, ੧੪. ਸ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ੧੫. ਸਰਦਾਰ ਉਜਲ ਸਿੰਘ, ੧੬. ਸ: ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ੧੭. ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੧੮. ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੧੯. ਸੋਢੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੦. ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੧. ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੨. ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੩. ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੪. ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੫. ਸ: ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ੨੬. ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ੨੭. ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ੨੮. ਭਾਈ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.।

ਸਾਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਹਨ ? ਜੇਕਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਾਡੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਵਲੋਂ ਠੱਸ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਤਾਕਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵੀ, ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਲਵੀਂ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ। ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਐਸੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਮੰਗ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦੀਆਂ

ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਨਾਲ ਇਸ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ।

(ਅਪੈਨਡਿਕਸ ਨੰ: ੭ ਆਰਟੀਕਲ ੨੬, ਸਪਰੂ ਰੀਪੋਰਟ)

ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਰਦਾ । ਇਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਜਮਾਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤ੍ਰੁਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਰੋਕ ਖੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਦੂਜੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਵੀ ਬਣੇ ।' ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਭੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਨਾ ਕਰੇ । ਤੀਸਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ੩੩ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੩ ਮੈਂਬਰ ਪੰਥਕ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ੧੦ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਉਤੇ । ਜੇ ੩੩ ਦੇ ੩੩ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਪੰਥਕ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਬਾਦੀ 'ਚ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ ਮੋਗਾ, ਦੋ ਤਹਸੀਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਦੋ ਤਹਸੀਲਾਂ ਭੀ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ 'ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ' ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ਨਾ ਅਸੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਾਂ । ਜੇ ਅੱਜ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ, ਅਥਵਾ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਕਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਬਨਣ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਰੋਕ ਨਾ ਪੈਂਦੀ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਸਟੇਟ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ । ਕਾਂਗਰਸ ਭੀ ਇਸੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਹਿੰਦੂ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬੜੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ । ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

ਸਿੱਖ-ਸਟੇਟ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਪਾਣ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਕ ਨਾਵਾਕਫ਼ੀ ਸੀ । ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਬਾਦੀ ਵਿਚ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਟੇਟ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ

ਯਹੂਦੀ ਸਟੇਟ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜਦ ੧੯੪੯ ਵਿਚ ਅਲਮੋੜੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਰੂਸ ਦੇ ਵਡੇ ਅਖਬਾਰ 'ਪ੍ਰਾਵਦਾ' ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਕ ਹਨ ਯਹੂਦੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹਨ ਸਿੱਖ। ਯਹੂਦੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਘਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਬਿਨਾਂ ਘਰ ਹੀ ਹਨ।' ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਯਹੂਦੀ ਅਖਬਾਰ (ਇਜ਼ਰਾਈਲ) ਨੂੰ ਮੰਗਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਸਟੇਟ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਥੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ੪੬,੦੦੦ (ਛਿਆਲੀ ਹਜ਼ਾਰ), ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ੮੬,੦੦੦ (ਛਿਆਸੀ ਹਜ਼ਾਰ) ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ੬,੦੦,੦੦੦ (ਛੇ ਲੱਖ) ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਬੀਤਣ ਉਪਰੰਤ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਉਥੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਛੇ ਲੱਖ ਵਸੋਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਦਸ ਲੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਈਸਾਈਆਂ ਦੀ ਅਗੇ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਸਟੇਟ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਚਲੀ ਪਰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਇਥੇ ਆਬਾਦ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬਾਹਰ ਦੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਰੁਪੈ ਨਾਲ ਇਹ ਸਟੇਟ ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।.....ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਅਸਲਾ ਜੋ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਜੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਖੂਬ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਵਾਕਫ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੇ, ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੀ ਹਮਦਰਦੀ ਭੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕੁ ਲਾਭ ਹੀ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਾਰ ਥਾਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ ਕਟ ਕੇ, ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਕਰਕੇ, ਬਾਕੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਜੇ ਅੱਜ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੀ ਆਪੇ ਝੁੰਗੇ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਰਾਹ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਦਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਦਿਮਾਗੀ ਦਸ਼ਾ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਰਿਹਾ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂ ਵਿਰੁਧ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਅਸਲ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਫ਼ਾਦ ਦੀ ਟੱਕਰ ਮੁਸਲਮ ਮੁਫ਼ਾਦ ਨਾਲ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਗ਼ਲਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਿਲਕੁਲ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਇਹੋ ਹੀ ਰਹੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚੀਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਗ਼ਲਬਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਪਲਟਾ ਖਾਧਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਹਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸ ਗਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਕੁਝ ਆਗੂ ਬੇਸ਼ਕ ਦਿਲ ਹਾਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਡੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਵਿਚ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਗ਼ਲਬਾ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਧਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ, ਟੈਕਨੀਕਲ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਟੈਫੋਰਡ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿੱਖ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਇਥੇ ਘਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਪਿਛੋਂ ਲਾਰਡ ਪੈਥਕ ਲਾਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠਾਂ ਕੈਬਨਿਟ ਮਿਸ਼ਨ ਆਇਆ। ਇਸ ਕੈਬਨਿਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਮੰਨਿਆ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਲਈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਬਣਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ

ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ, ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਔਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਵਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਦੀ। ਲਾਰਡ ਮਾਉਂਟਬੈਟਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗਲੋਂ ਲਾਹੁਣ ਵਿਚ ਕਾਹਲਾ ਸੀ। ਇਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੁੰਡਲੀ ਸੀ ਜੋ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਲਾਹ ਪਕਾਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ

ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਵੇ। ਇਸ ਜੁੱਡਲੀ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹਕੂਮਤ ਬਣ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿਛੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਧਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਫ਼ਿਕਰ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਤੇ ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸਰ ਖ਼ਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਮਨਿਸਟਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਮਨਿਸਟਰੀ ਬਣਨੀ ਹੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਤਾਅ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਠੋਕਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫ਼ਿਕਰ ਪਿਆ। ੨ ਮਾਰਚ ਦੀ ਰਾਤ ਸਰ ਖ਼ਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਲਿਖ ਕੇ ਘਲਿਆ। ੩ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਪੰਥਕ ਟਿਕਟ ਉੱਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਵਲੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਸੁਨੇਹੇ ਆਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸਾਂ? ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ੪ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਜਾਣ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀਆਂ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੇਣ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੀ ਵਿਰੁਧ ਸਾਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਉੱਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਘਲ ਦੇਂਦਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਡਰ ਭੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਭੀ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਅੱਧਾ ਪੰਜਾਬ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਅੱਧੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ? ਜਦ ਕਿ ਪੁਲਸ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਭੀ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਅਜੇਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਪਕਾ ਲਈ ਕਿ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਮਨਿਸਟਰੀ ਬਣਨ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਸਲਾਹ ਪਕਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਭ

ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਇਕ ਮੈਂ ਸਾਂ। ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮ ਹਜ਼ੂਮ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਮਲਾ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਮਨ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੌਕਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਹੀ ਹੈ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਛਾਈ ਉਦਾਸੀ ਉਠਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਉਠੋ ਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲੀਏ। ਸਭ ਉਠ ਬੈਠੇ ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਨਾਹਰੇ ਲਾਂਦੇ ਬਾਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਮੁਸਲਮ ਭੀੜ ਸਾਡੇ ਵਲ ਵਧੀ।

ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਟੱਕਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਲ ੨੪ ਸਾਂ ਤੇ ਇਤਨੇ ਕੁ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਸਾਡੇ ਨਾਹਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਮਿਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਤੇ ਹਜ਼ੂਮ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਆ ਪੁਜਾ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਧਰੋਂ ਮੀਆਂ ਇਫਤਖ਼ਾਰ ਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮ ਹਜ਼ੂਮ ਨੂੰ ਪਰੇ ਲੈ ਗਏ। ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਨਾਹਰੇ ਆਪੇ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋਣੇ ਸਨ, ਜਦ ਸੁਨਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਹਾਰ ਗਿਆ ਤੇ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਰਦਾਬਾਦ' ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਖਿਲਰ ਗਿਆ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਕੱਢ ਕੇ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਕੱਟ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਹੈ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ। ਨਾ ਮੈਂ ਕਿਰਪਾਨ ਮਿਆਨੋਂ ਕੱਢੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਕਤ ਅਵਸਰ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਖਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਸੀ। ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਲੱਖ ਤੋਂ ਭੀ ਉਤੇ ਹੋਵੇ।

ਚੂੰਕਿ ਸਰ ਖਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਬਹੁਤ ਖਿਲਰ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਡੇ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ (ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ

ਗਿਆ ਸੀ) ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵਿਖਾਈ। ਖਾਸ ਕਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਖਿਲਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੱਟ ਸੁੱਟਿਆ। ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਝੰਡਾ ਪਾੜਨ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੁਰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦਾ ਝੰਡਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਪਾੜਨਾ ਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤਰਦੀਦ ਭੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਇਤਨਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤਰਦੀਦ ਵਲ ਕਿਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਪੂਰਥਲਾ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੀ ਉਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸਾਂ। ਜੋਸ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਟਾਂਵੇਂ ਟਾਂਵੇਂ ਕਤਲ ਭੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਖਿਲਰ ਗਿਆ। ਵਿਸਥਾਰ ਬਹੁਤ ਹੈ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਲਸ ਫ਼ਸਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਰਿਹਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਸੀ। ਜਦ ਫ਼ਸਾਦ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਲਤ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਿਚਾਓ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੁਲਸ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਭੀ ਸਨ, ਉਹ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਂ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

ਮੁਸਲਮ ਪੁਲਸੀ ਫੌਜ ਤੁੜਾ ਦਿੱਤੀ

ਸਾਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜੰਗ ਮੁੱਕਣ ਉਤੇ ਕੋਈ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਪੁਲਸ ਭਰਤੀ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਲਸ ਵਿਚ

ਕੁਲ ਇਕ ਦੋ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਭਰਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ (ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਭੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਹੀ ਸੀ) ਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਨਾਣਾ। ਇਹ ਪੁਲਸ ਫ਼ੌਜ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੀ, ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ, ਆਰਮਰਡ ਮੋਟਰ ਕਾਰਾਂ ਆਦਿਕ ਇਸ ਕੋਲ ਸਨ। ਫ਼ਸਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਘਬਰਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪੁਲਸੀ-ਫ਼ੌਜ ਤਾਂ ਹਨੇਰ-ਗਰਦੀ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪੁਲਸੀ-ਫ਼ੌਜ ਤੁੜਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫ਼ਸਾਦ ਛੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾ ਬਣੀ ਤੇ ਗਵਰਨਰੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੇਕਰ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਵਜ਼ਾਰਤ ਭੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪੁਲਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਮੁਸਲਮ-ਲੀਗ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤ ਆਉਂਦੀ। ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਫ਼ਰਜ਼ ਕਰੋ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਚਾਰਜ ਭੀ ਕਿਸ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਖ਼ਬਰੇ ਕੀ ਕੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਮਰ ਤਾਂ ਗਏ, ਪਰ ਬਚ ਗਏ। ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਮਰ ਭੀ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁੱਕ ਭੀ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਉਸ ਅਗੰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਫ਼ਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਥ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਦੇਵੇਗੀ, 'ਰਾਖਾ ਆਪ ਹੈ ਅਕਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ।'

ਫ਼ਸਾਦ ਤਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਪੁਲਸ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜ ਦਿਤੀ। ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਘਟ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨੋਂ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਰਹੇ ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਵਧੇਰੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਿੰਡ ਬੀਰਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਿੰਡਾਂ ਨੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ। ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਧਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਖ਼ੂਬ

ਘਮਸਾਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁੱਸਾ ਅਗੇ ਭਰਿਆ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲਾਮ ਬੰਦ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ੧੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠਾ ਸਮਝਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਮਨ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਵਾਣੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਐਲਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਈ ਥਾਂ ਕਹਿਣ ਭੀ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਪਰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਤਲਾਮ ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਰਿਹਾ।

ਅਗਸਤ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲਾਮ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਬੰਦ ਕਰਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਉਧਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭੀ ਕਤਲਾਮ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ।

ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰਕੂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਯਤਨ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ

ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਨੀਯਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਥੇ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਤੇ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ਿਮਲੇ ਬੁਲਾਈ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਛੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਛੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਇਕ ਮੈਂ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਵਾਲਾ ਝੰਬੇਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਤੀਜੇ ਸਿਖ ਆ ਵੜੇ ਹਨ, ਇਹ ਹੋਰ ਹੀ ਪੇਚਾ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੂ-ਉਲ-ਕਲਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਭਾਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਸ ਵਕਤ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕਰ ਮੁਸਲੀਮ ਲੀਗ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫ ਖੜੇ ਹੋਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੇ ਤਾਕਤ ਮਿਲੇਗੀ ਔਰ ਕੋਈ ਅੱਡਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਆਪ ਸਿਖੋਂ ਕੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਪਰ ਛੋੜ ਦੇਂ, ਕਰੋਂਗੋਂ, ਤੋਂ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਕਰੋ, ਲੇਕਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇ ਅੱਡਾ ਅਸਰ ਪੜ੍ਹੇਗਾ।' ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ 'ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਖੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਮੈਂ ਆਪ ਕੋ ਹਰ ਬਾਤ ਮੈਂ ਸਪੋਰਟ ਕਰੂੰਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨੇ ਸੇ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਜਬ ਮੈਨੇ ਹਰ ਬਾਤ ਮੈਂ ਆਪ ਕੋ ਸਪੋਰਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੋਂ ਐਸੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਨੇ ਕਾ ਕਿਆ ਫਾਇਦਾ? ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਲ

ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ । ਉਹਨਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇ ਫਿਕਰੇ ਘੜ ਕੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿਤਾ ।

ਵੇਵਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਰੱਖਣਾ ਨਾ ਮੰਨੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨ ਘੜਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਸੂਲ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਫਿਰ ਇਕ ਵਡੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ (ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਲੀਡਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ) ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦ, ਇਸ ਸਕੀਮ ਘੜਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ, ਪੂਰਾ ਇਖਤਿਆਰ ਦੇ ਕੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਅਸੂਲ ਬਦਲ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਾ ਰਹੇਗੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਇਸ ਕਮੀਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਸਕੀਮ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਏ ।

ਫਿਰ ਆਇਆ ਲਾਰਡ ਪੈਥਕ ਲਾਰੰਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੈਬਨਿਟ ਮਿਸ਼ਨ । ਇਥੇ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣ ਕੇ ਆਏ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਸਾਹਿਬ । ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਸਾਹਿਬ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਇਤਨੇ ਛੇਤੀ ਹਕੂਮਤ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ।' ਉਸ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਦੇਸੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਸ਼ਾਹਨਵਾਜ਼ ਤੇ ਸਹਿਗਲ) ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਅਸੀਂ ਜਪਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਤੀਜੀ ਜੰਗ-ਦੁਨੀਆਂ, ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਅਚਣਚੇਤ ਹੀ ਇਥੇ ਦੀ ਗੌਰਾ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ । ਅਸਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡੋ ਤੇ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਬਚਾਓ । ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਤਅੱਲਕਾਤ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਾਂ ।'

ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਖਿਚਾਓ ਅਤੇ ਫਸਾਦ :

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਨੇੜੇ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਥੇ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਉਤੇ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਿਚਾਓ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਖਿਚਾਓ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਖਲੀ

ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਲੁਟੇ ਗਏ। ਇਸ ਫ਼ਸਾਦ ਨੇ ਖਿਚਾਓ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੁਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

ਇਧਰ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੈ ਗਏ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੜਕੀ ਤਾਂ ਮੁੜੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਆਬਾਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਹੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਾਰਨੇ ਹੋਣ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਪੁਲਸ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ, ਟੱਬਰਾਂ ਸਣੇ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਆਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਜਾ ਕੇ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ। ਉਥੇ ਪੁਲਸ ਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ, ਰਵੱਈਆ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਭਾਸਿਆ। ਜਿਥੇ ਭੀ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਵੇ, ਪੁਲਸ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਵੇ, ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕਰੇ। ਕੇਵਲ ਸਰਸਰੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਹੀ ਕਰੇ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫ਼ਸਾਦ ਦੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲਾਤ ਭੇਜ ਦੇਂਦੇ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਡਰ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਫ਼ਸਾਦ ਰੁਕਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਵੇ ਪੁਲਸ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਫ਼ਸਾਦ ਬਹੁਤ ਫੈਲਣਗੇ।

(ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਲੀਗ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਇਥੇ ਭੀ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਆਖੀ, ਜੋ ਸਟੇਟਸਮੈਨ (ਕਲਕੱਤਾ) ਦੇ ਮੰਗਲਵਾਰ, ਇੱਕ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੪੬ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ ਇਹ ਹੈ :—

“ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਤੇ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਝਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫ਼ਸਾਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਮਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ।”

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਮੈਂ ਪਸ਼ੋਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਆਵਣ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪੈਸਾ ਕੱਢ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ । ਫਿਰ ਮੈਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਜਰਖਾਨ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ । ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਥਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤਾ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਫਿਰ ਮੈਂ ਜੰਮੂ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਡਤ ਕਾਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਹਜ਼ਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਜੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉੱਜੜ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਨੌਲਛੀ (ਮੁਜ਼ਫ਼ਰਾਬਾਦ) ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ । ਮਹਾਰਾਣੀ ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਭੀ ਉੱਜੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਲ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੰਬਲ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ।

ਕਾਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੁਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰਾਬਾਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨੌਲਛੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲ ਲਾਗੇ ਬਣਿਆ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਪੁਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਬਚਣ ਤੇ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਬਚਾਣ । ਕਾਕ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਗਏ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਾਂ ਕਿ ਨਾਂਹ । ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਲੱੜ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਆਖਰ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ ਇਹ ਪੱਕੀ ਕਿ ਮੈਂ ਐਬਟਾਬਾਦ ਰਾਹੀਂ ਨੌਲਛੀ ਪੁਜਾਂ ਤੇ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਰਾਹੀਂ ਉਥੇ ਪੁਜਣਗੇ । ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਪੁਜੇ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ, ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲ ਗਏ । ਕਾਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਹਨ, ਉਹ ਇਥੇ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨੌਲਛੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਨੌਲਛੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਚੰਗੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਜੋ ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ, ਬੜਾ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਸੀ । ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ । ਪਰ ਕਾਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਾ ਬੰਦੂਕਾਂ । ਰਿਆਸਤ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਉਥੋਂ ਹੀ ਉਸੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤਕ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਕ ਸਾਹਿਬ ਰਿਆਸਤੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਥਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਅਕਤੂਬਰ ਜਾਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੬ ਦੀ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਸਭ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਵਡੇ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੋਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਫ਼ਸਾਦ ਨੂੰ ਨਾਹ ਰੋਕਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਵਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਭੀ ਬੁਰਾ ਕਿਉਂ ਬਣਾਂ।

ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਉਦਮ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕੇ। ਆਪ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਕੋਲ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੁਕੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਸੂਹ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਉਹ ਫ਼ਕੀਰ ਲੈ ਕੇ ਕੱਢਣ ਤੁਰਿਆ। ਅਗੇ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਦਰਿਆ ਟੱਪ ਨਾ ਸਕੇ, ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ।

ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਪੁਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਡੋਗਰੇ ਸਨ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਖ਼ਬਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਖ਼ੈਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਰੈਡਕਲਿਫ਼ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੁਕਰਰ ਕਰਕੇ, ਇਥੇ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖਿਆਲ ਆਂਦੇ ਹੀ ਦਿਲ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਝਮੇਲੇ ਨਿਕਲ ਪਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਸਨ। ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਰਿਆਸਤ ਵੱਡੀ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਦੌਲਤ-ਮੰਦ ਰਿਆਸਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤੰਗ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਚੋਹੀਂ ਪਾਸਿਉਂ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਭੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪੂਲਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੈਪਸੂ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਕਤ ਨਾ ਆਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਇਹ ਛੋਟਾ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਵੱਡਾ ਬਨਾਉਣ ਲਗੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਿਆਲ ਕਿ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਤਅਸੂਬ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਤਨਾ ਅੜੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਂ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਂਦੇ ਬਣਾਂਦੇ ਅਗਲਾ ਛੋਟਾ ਭੀ ਗਵਾ ਲਿਆ।

ਇਕ ਉਲਝਨ ਰਹੀ ਸੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ। ਉਥੇ ਰਾਜਾ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਤੇ ਆਬਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਪਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਸਰਹੱਦੀ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਜੰਗ ਦੇ ਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਵਰਦੀਆਂ ਪਵਾ ਕੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਹੱਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪਠਾਣ ਲੁਟਦੇ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਂਦੇ ਮੁਜ਼ਫਰਾਬਾਦ, ਉੜੀ, ਬਾਰਾ ਮੂਲਾ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਲੰਘ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਥੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜਮੈਂਟ (ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਬਾਲੇ ਸੀ) ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਪੁਜੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਭਰਤੀ ਕਰ ਕੇ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਪਠਾਣਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਠਾਣ ਜਿਉਂ ਭਜੇ ਤੇ ਬਾਰਾ ਮੂਲਾ ਉੜੀ ਆਦਿਕ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਪਠਾਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੂਰ ਭੀ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਪਟਰੋਲ ਦੀ ਕੰਮੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਪਿੱਛਾ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਵੀ ਘਬਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ-ਚੀਫ ਜਨਰਲ ਗਰੈਸੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਜੰਮੂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਸੰਬੰਧ ਕੱਟ ਕੇ ਘੇਰ ਲਵੇ। (ਇਹ ਗਲ ਜਨਰਲ ਗਰੈਸੀ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵਲੈਤ ਜਾ ਕੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ)। ਜਨਰਲ ਗਰੈਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕੋਲ ਤਾਂ

ਘੋਰਨ ਜੋਗੀ ਫੌਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿਉਂ ? ਗਰੈਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੋਟਰ ਕੰਪਨੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ, ਉਲਟੇ ਅਸੀਂ ਫਸਾਂਗੇ । (ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਫੌਜੀ ਵੰਡ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ) ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਨਾਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਟਲ ਗਿਆ ।

ਵੱਖਰੀਆਂ ਫਿਰਕਾਦਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪੁਜਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਜੇ ਕੁਝ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਲਿਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਅਫਸਰ ਆਦਿ ਜਲੰਧਰ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਹੀ ਸੀ । ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਈ ਕਈ ਵੇਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੱਜਣ 'ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ' ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਣਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਾਕਿਮ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਖਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਪਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ (ਬੁਲੇਟੀਨ) ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਤਾਰੀਫ਼ ਛੱਪ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿੱਖ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

੧੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡਿਸਟਰਿਕਟ ਮਜਿਸਟਰੇਟਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾਵੇ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਛੋਟੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਬਚਾਓ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ, ਵੱਖਰੀਆਂ ਫਿਰਕਾਦਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਸਨ । ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਹ ਹੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਫਿਰਕਾਦਰਾਨਾ ਚੁਨਾਓ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਹੱਕ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋਵੇ। ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਜੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਆਦਿ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਫਿਰਕਾਦਰਾਨਾ ਚੁਨਾਓ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਛੱਡਣ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਵਿਖਾ ਕੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੱਕ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਮੌਤ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਉਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ। ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਰਰ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ :

“(1) That the election to the Central and Provincial Legislatures will be held on the basis of the joint electorate with a reservation of seats for certain specific minorities in the provinces. The reservation will be for ten years, at the end of which the position will be considered. There shall be no weightage, but the members of minority community for whom seats are reserved shall have the right to contest general seats.(1)

(ਉਲਥਾ : ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਰਲਵੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਜਾਵਨ ਅਤੇ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ ਛੋਟੇ ਫਿਰਕੇ ਲਈ ਤੇ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੀਜ਼ਰਵ ਸੀਟਾਂ ਹੋਵਨ।

(1) Ajit Singh Sarhadi : ‘Punjabi Suba, the Story of the Struggle’, Page 162

ਇਹ ਸੀਟਾਂ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਬਾਹਦ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਉਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਾਧੂ ਪਾਸਕੂ ਜਾਂ ਵੇਟਿਜ (Weightage) ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜਿਸ ਫ਼ਿਰਕੇ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਹੋਵਨ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਾਧੂ ਆਮ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇ।)

ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਨਾਵਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ੨੫ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ :

✓ (A) It has become a fashion in politics of the day to condemn the separate electorate system. But in the composite State that India undoubtedly is, the right to choose one's own representative is the most effective and prized safeguard for a minority, seprate electorates are only the age-old demcoratic maxim. What touches us must be approved by us in practice. The apprehensions felt about the are chimerical. On the other hand, they are sine qua non of the Sikh satisfaction, and would promote confidence and concard between the communities by elimination causes and chances of friction. It would be open to the majority party and other political parties to set up other candidates to contest and win Sikh seats by winning the confidence and support of the Sikhs. The Sikhs are insistent on it, because the aggressive communal mentality brought into play particulary during the last 10 months by the majority community, has created an apprehension in their mind that the electorate system may be exploited to kill their entity. Besides, there is every possibility of Hindu-Sikh conflict if elections were held

under the joint electorate system. To add to this, it is in the fitness of things that separate electorate for the Sikhs be retained in the present East Punjab for 10 years, when conditions may be reviewed.”*

(ਉਲਥਾ : ਫਿਰਕੇਦਰਾਨਾ ਵੱਖਰਾ ਚਨਾਉ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਸੀ ਫੈਸਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਰਲਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀਆਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਛੋਟੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ, ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੁਰਾਣਾ ਵਧੀਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਰੀਕਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਤੋਖਲੇ ਗਲਤ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰੋਸਾ, ਏਕਤਾ ਤੇ ਮੇਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਤੱਲਖੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵਨਗੇ। ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਿੱਖ ਸੀਟਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਜਿਤਨ। ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਬਜ਼ਿਦ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਸਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫਿਰਕੂ ਧਕਿਆਂ ਨੇ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਲਵੀਆਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਲਵੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖਰਾ

---

*Ajit Singh Sarhadi : ‘Punjabi Suba, the Story of the Struggle’ Page 164-165.

ਫਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦਸ ਸਾਲ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹਾਲਾਤ ਉਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।)

ਇਸ ਉਤੇ ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵਿਧਾਨ, (ਕਨਸਟੀਚੀਊਟ) ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ :

“We have come to the conclusion that we cannot recommend either communal electorate or weightage in the legislature, which are the main demands of the Shiromani Akali Dal. In the first place, they are not necessary for the well-beings of the Sikhs themselves for the reasons stated above. Indeed, it seems that under the system of joint electorate with reserved seats and with right to contest additional seats, the Sikhs are likely to get greater representation than is strictly warranted on a population basis, which on the system of communal electorate their representation will be limited. The only way this representation basis could be increased beyond the population basis could be weightage which means trenching compulsorily on what other communities legitimately regard as their right. In the second place, communal electorate and weightage are definitely retrograde from the point of view of the general interest of the country .....

“We recommend accordingly that no special provision should be provided for the Sikhs other than the general provisions already approved by the Assembly for certain other minorities and services in para 2”.*

---

*Ajit Singh Sarhadi, ‘Punjabi Suba’, P. 180-181.

(ਉਲਥਾ : ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਖਰਾ ਫਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਕਰਾਵਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਾਧੂ ਹੱਕ ਦੇਵਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤੇ ਦੱਸੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਦਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਲਵੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਚੁਨਾਉ ਦੇ ਵਿਚ, ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਸੀਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਵਧ ਸੀਟਾਂ ਲੈ ਜਾਵਣਗੇ। ਪਰ ਫਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਅਬਾਦੀ ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ ਸੀਟਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਪਾਸਕੂ ਦੇਵਣ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਛਾਪਾ ਵਜਿਆ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਆਮ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੈ.....।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਾਸ ਰਿਆਇਤਾਂ ਨਾਂਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਵਣ ਜੋ ਆਮ ਰਿਆਇਤਾਂ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਅਸੰਬਲੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ।)

ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

—ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਭਜ ਕੇ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਨੇਕ-ਨਾਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਨੇਕ-ਨਾਮੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜੇ ਉਚਾਵੇਂ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਨਾ ਉਹ ਲੀਡਰੀ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਅਗੇ ਸਿਰ ਚੁਕਣ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਲੀਡਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਾਂਗੂ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਤੇ ਮਤਲਬੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਲੀਡਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਲੀਡਰੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੀਡਰ ਬਣੋ। ਜਦ ਕਦੀ ਗਲ ਪਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿਣ 'ਮੈਂ ਅਗੋਂ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।' ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਹੀ ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਕਥਨ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦੀ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕਹਿਣ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੇ ਹੋਛਾ-ਪਣ ਦਾ ਅਸਰ ਡੂੰਘਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇ।

ਆਖਰ ਅੱਕ ਕੇ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਉਤੇ

ਸਿੱਧਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੀ :

'ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਵਰਤਾਂ ਤਾਂ ਲੱਖ ਲਾਅਨਤ ਹੈ ਮੈਨੂੰ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਥ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰੋ ਤਾਂ....., ਅਸੀਂ ਸਭ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਏ ਹੀ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਹੀ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ?'

ਇਹ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਦਾ ਹੋਛਾਪਨ ਸਮਝ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਇਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲ ਭੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਕਹਿ ਤਾਂ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਲੀਡਰੀ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੀਡਰ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਲੀਡਰੀ ਗਵਾ ਲਈ। ਉਹ ਲੀਡਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਹ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਲੀਡਰ ਬਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਨਾਂ ਉਹ ਲੀਡਰੀ ਵਾਲੇ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਅਜੇਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪਲੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਤਲਬ ਕਢਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਤਲਬ ਕਢਣ ਵਾਲੇ ਮਿਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛੇ ਬਹਿ ਕੇ ਤਾਰ ਹਿਲਾਣ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰ ਬਣਨ ਤੇ ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਦੀ ਇਛਾ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਮੌਤੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹੋਈ ਕੁਝ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਲੈਣ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨ। ਇਸ ਛੋਟੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਬਦਨਾਮੀ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ। ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਰੋਕ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਧੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਛਾ ਦੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਬਣਾਣਾ ਜੇ, ਉਹ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਨਾਂ ਬਨਾਉਣਾ। ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬੋਰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਜਣ ਠੀਕ ਰਾਏ ਦੇਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਂ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਡਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਬਾਗ਼ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋਈ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਸਖਤ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਸਭ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠਾਂ ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਠ ਗਏ ਸਨ। ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਟ ਨਾ ਪਵੇ। ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਬਿਨਾਂ ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਹੋਰ ਕੰਮ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਖਰ ਮੈਂ ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਹਟ ਗਿਆ, ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਸਜਣ ਹਟ ਗਏ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਪੰਥਕ ਦਰਬਾਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਤੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਗਿਆ ਸੀ ਕੇਵਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਣ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਈ ਹੋਈ ਅਸਲ ਤੇ ਠੋਸ ਲੀਡਰੀ ਗਵਾ ਲਈ।

ਐ ਲੀਡਰ ਬਣਨ ਦੇ ਇਛਾਵਾਨੋ! ਚੇਤਾ ਰਖੋ, ਲੀਡਰੀ ਦੀ, ਅਥਵਾ ਚੌਧਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਲੀਡਰ ਅਖਵਾ ਲਵੋ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰੀ ਗੰਦਗੀ ਹੈ। 'ਚੌਧਰ' ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਮੌਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਲੀਡਰੀ ਹੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਵਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਡਬਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀਰੇ (ਗੁਣ) ਸਾਂਭੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਲੀਡਰ ਬਣੋ, ਲੀਡਰ ਅਖਵਾਣ ਦੀ ਇਛਾ ਵਿਚ ਗਵਾ ਨਾ ਪਵੋ। ਜਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਦਾ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਫੁਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟਟਿਆਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਦੋ ਚਮਤਕਾਰੇ ਦੇ ਕੇ ਮੁਕ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਵਾਲੀ ਨਾ ਪੱਕੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਉਹ ਗਰਮੀ ਹੈ।

ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ :

੩੧ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੀ ਸਾਂ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਬਿਮਾਰੀ ਮਗਰੋਂ ਸੇਹਤ ਠੀਕ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ । ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਥੋਂ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁੜ ਆਇਆ । ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੋਪੇਗੈਂਡਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜੋ ਹਿੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ । ਕਾਂਗਰਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਫੋਰੀ ਲਾਭ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪੁੱਜਾ । ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਿਲੀ ਬੈਠੇ ਹੀ ਦਮ ਛੱਡ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਇਕ ਸਿਖ ਆਗੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸਭ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪੰਥਕ ਪਾਰਟੀ ਤੋੜ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਗਲ ਕੀਤੀ । ਮੈਂ ਗਲ ਤਾਂ ਸੁਣ ਲਈ ਪਰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਾਰੂ ਪਾਲਿਸੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾਂ ਹੋਇਆ । ਮੇਰਾ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਤਾਂ ਪੰਥ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਹੀ ਹੈ । ਜੇ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੀ ਰੁਚੀ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵਲ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਹੈ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਖਾ । ਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤ, ਸਿਖੀ ਤੋਂ ਅਡਰੇ ਬਹਿ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਲ ਨਾਂ ਮੰਨੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਡਟ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਭੀ ਨਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕ ਹੀ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹੇਗੀ ਜਾਂ ਵਡੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਅਸਰ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਹਟ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਜਨ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਣਗੇ ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸਿਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਰ ਭੀ ਲਏ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਜਥੇਦਾਰ ਠੱਲਾ ਸਿੰਘ ਗੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰੀ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਉਤੇ ਦਸੀ । ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਐਡੀ ਵਡੀ ਗਲ, ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਿਆਰੀ ਮੈਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮਨਾਏ ਹੀ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁਕਣ ਦੀ ਹੈ । ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੰਘੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਲ ਕੀਤੀ । ਮੈਂ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹਾਲਾਂ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ

ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਚੋਣ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦ ਆਏਗੀ ਤਾਂ ਸੋਚਾਂਗੇ। ਦਲੀਲ ਉਹ ਇਕੋ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਂਝੀ ਚੋਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਟਿਕਟ ਬਿਨਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਗਲ ਮੈਂ ਟਾਲਣ ਲਈ ਕਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿਧੀ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਹ ਰੁਕੇ ਨਾਂਹ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਇਕੋ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹੀ ਪੋਲਿਟੀਕਲ ਲੀਡਰੀ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੈਮਫਲਿਟ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪੈਮਫਲਿਟ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਅਗਾਂਹ ਟੁਰੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਆਖਰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਅੜ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਿਮਲੇ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੀਟਿੰਗ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲੀ ਰਖੀ ਗਈ। ਦਿਲੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਇਹ ਪਕਾਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਇਸ ਝੰਬੇਲੇ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਮੁੜ ਗਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਨਾਗੋਕੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਮੈਂ ਫਿਰ ਝਗੜਾ ਨਿਪਟਾਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਸਕਾਂਗਾ। ਦਿਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗਲ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸੀ। ਫਿਰ ਇਹੋ ਗਲ ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਅਗੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੌਲ ਬੈਠੇ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਾਂਹ। ਮੇਰੀ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਝਟ ਪਟ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਫਿਰ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਉਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੇਰਾ

ਇਰਾਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਾਵਾ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੰਥਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਭ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਅਡਰਾ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਬਾਵਾ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਸਵੇਰੇ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਉਂ ਭਾਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਥੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਨ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਭੀ ਢਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਅਜਮਾ ਲਵੋ, ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਤਕ ਤੁਸਾਂ ਮੁੜ ਆਵਣਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਹੋਈਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਛੱਡ ਆਵਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਜਮਾਤ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਸਬੰਧੀ ਮਤਾ ਕੋਈ ਪਾਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਸਤ ਅਠ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੋਲਿਟੀਕਲ ਜਮਾਤ ਵੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਡਾਢੇ ਕਰੜੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਾਲਿਟੀਕਸ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂਪੁਣਾ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਲਈ ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਦ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਨਾਗੋਕੀ ਪਾਰਟੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ। ਜੇ ਇਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਭਰੇ ਦਿਵਾਨ ਵਿਚ ਦਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦਸੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੁਰਾ ਮਨਾਣ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੋਂ ਹੱਟ ਗਿਆ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੰਥਕ ਪੋਲਿਟੀਕਲ ਜਮਾਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸਜਣ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਜਮਾਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਝਗੜਾ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਧਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੰਗੂਰਨ ਲਗ ਪਏ । ਮੈਂ ਭੀ ਹਰ ਦਾਬੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਾਬੇ ਵਿਚ ਦਿਤਾ । ਹਾਂ ਸੱਚ, ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਭੀ ਹੋਈ ਆਮ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ-ਹਿੰਦੂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਸੂਖ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਵਰਤਿਆ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਸਨ । ਫਿਰ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਸਨ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਕਹੇ ਲਗਦੇ ਸਨ । ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਮੈਂਬਰ ਭੀ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ, ਉਹ ਭੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਦੇ ਸਨ । ਦੋ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਮਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਲਏ ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਤੇ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਨੂੰ ਅੱਡਰਾ ਰਖਣ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੌਲਿਟੀਕਲ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸਿੱਧਾ ਦਖਲ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦਖਲ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੇ ਆਖੇ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਇਹਨਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵਜ਼ੀਰ ਭੀ ਖੂਬ ਦਖਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਸੈਕੂਲਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੂਬ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਭਾਵ ਦਬਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ । ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਾਂ ਕਿ ਨਿਤਰੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ: ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਜੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਢੋ । ਪਰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕੰਜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਫਸ ਜਾਵੀਏ । ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਂਗੂ ਕਿਸੇ ਕੜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਤਾਂ ਕਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗੀ । ਖੈਰ ਮਵਾਦ ਪਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਨਿਕਲੇਗਾ ।

ਅਜੇ ਤਕ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ੧੨ ਸਿਖ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁਣ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹਨ ਤੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਆਪ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਰ ਚੁਕੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਲਏ ਹਨ । ਇਕ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਮੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਹੈ ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ

ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਵਿਚ ਹਨ। ਫਿਰ ਪਿਛਲੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਦਖਲ ਦੇਂਦੀ ਭੀ ਸੀ ਤਾਂ ਲੁਕ ਕੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਘਟ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੈਕੂਲਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਵੇਖੀਏ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦ ?

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਾਸਾ-ਪਲਟਾਉ ਕਾਨਫਰੰਸ

ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਧਰੋਂ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਗੂ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਧਰ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹਿਲੇ ਉਤੇ ਦਹਿਲਾ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਸਾਂ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਖਿਆਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਸਾਂ ਬਥੇਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੱਕਰ ਹਟ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਇਹਾਤੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਸਾਂ ਜਲੂਸ ਕਢਣਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਲਕ ਤੋੜਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾਮ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ੪੦-੫੦ ਮਿਤਰ, ਦੋਸਤ, ਸਾਥੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਘਲੇ। ਸਭ ਨੇ ਅਡਰੋ ਅਡਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਫਿਰ ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੀ ਲਿਖਾਂ? ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੰਦ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਂ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਇਸ ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰ ਅਗੇ ਅੱਖ ਦਬੀ ਤੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਜਿਆਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਇਹਨਾਂ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਛਾ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਟਾਕਰਾ ਭੀ ਤਾਂ ਬੜਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ, ਪਰ ਭਜ ਉਠਣਾ ਤਾਂ ਮੌਤ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਫਰਕ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਦ ਮੈਂ ਮੰਨਾਂ ਨਾਂਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਭੀ ਜ਼ੋਰ ਦਈ ਜਾਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਕਿ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਗੇ ਡਟਣਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਗੇ ਅੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ

ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਸ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਟਾਕਰੇ ਤੋਂ, ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਕਾਇਮ ਰਖਦੀ ਹੋਈ, ਟਲ ਜਾਏ, ਉਥੇ ਗਲ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਐਡਰੈਸ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਅਜ਼ਮਾਏ ਹੋਏ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਸੁਆਗਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਤੋੜ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਘਬਰਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਰਦੀਦ ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋ ਮੈਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਗੜਬੜ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵੇਖਿਆ।

ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਅੱਧਾ ਦਿਨ ਦੋਚਿਤੀ ਜਹੀ ਜਾਪੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਰਹੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਰੋਕਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਨੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਪੁਜ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਵਾਂ, ਪਰ ਜਦ ਰਾਹ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਡਰ ਹੀ ਹਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਿਧਾ ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਰੇਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਥੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਮੇਰਠ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।*

ਉਧਰ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿੰਘ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਮੈਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅੱਖੀਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੇਖੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੀਡਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਪਰ ਪਰੋਗਰਾਮ ਕੋਈ ਲਭਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਲਿਖ ਕੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸਾਂ ਜੋ ਕਈ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਗਲਤ ਹੀ ਸਮਝੀ। ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਜਣ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ

---

*੨੧ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੪੯ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਰੇਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ੧੮੧੮ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਹੇਠ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦੇਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਹਾਂ। ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਗਿਰਾਣ ਲਈ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲੈਣ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਅਖੀਰ ਤਕ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਹਾਂ, ਕੈਦ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਾਗ੍ਰਤ ਭਾਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਦ ਸਿਖ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਜਦ ਜਨਤਾ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲੈਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਹੈ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਗਲਤ ਹੈ। ਸੱਚ-ਪੁਛੇ, ਤਾਂ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਾ ਕਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਥੋਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੀਜੀ ਸੰਸਾਰ-ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਥੇ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗਲ ਸਮਝੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡੋ ਤੇ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਬਚਾਓ, ਦੋਵੇਂ ਨਾ ਗਵਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨੇ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਸ ਨਫਰਤ ਤੋਂ ਜੋ ਸਿਵਲ-ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰਚਾਰ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਖਰੀ ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਨੇ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਉਹ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਜੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬੱਚ ਸਕਣ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਫਿਰਨ, ਫੜਾਈ ਨਾ ਦੇਣ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਵਕਾਰ ਘਟ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਘਬਰਾ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਘਬਰਾ ਭੀ ਛੇਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤੇ ਘਬਰਾਏ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦੀ ਹੈ। ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਆਗੂ ਹੱਟ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬਾ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰੇ

ਜੋ 'ਛਿਨ ਮਹਿ ਰਾਓ ਰੰਕ ਕਉ ਕਰਹੀ ਰਾਓ ਰੰਕ ਕਰ ਡਾਰੇ'। ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਕੁਝ ਅਮਲ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ—ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਜੋ ਸਭ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ੨ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੯ ਦਾ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦਿਨ ਹਰ ਥਾਂ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਸਵਾਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ੨ ਮਾਰਚ ਦਾ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਝਗੜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਤੇ ਪੁਲਸ ਉਸ ਥਾਂ ਜੁਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਜਿਥੇ ਜੁਤੀਆਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਸਨ। ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਵਤੀਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਵਧਿਆ। ਹਰ ਥਾਂ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਵਧੀ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਖ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛ ਹੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਅਫਸਰ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।

ਦੋ ਮਾਰਚ ਦੇ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਪਿਠ ਠੱਕਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਚੇਲਿਆਣੇ ਸਾਹਿਬ ੧੨ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਹਿਕੀਕਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਚੁਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਉਤੇ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਛਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਪਿਰਟ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜੋ ਜਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕਾਮਯਾਬ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤਾਂ ਰਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਕਲ ਤੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਹੋਰ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਧਰ ਲੈ ਜਾਏਗਾ? ਸਿਖਾਂ ਟਲਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਨਿਕਲੇ, ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਵਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ?
ਇਹ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਦਸਦੇ ਹਾਂ :

ਪਿਛੇ ਸਫ਼ਾ ੨੧੪ ਤੇ ੨੧੫ ਉਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਹੋਵਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਮ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਚੁਨਾਓ ਲੜਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਦ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ, ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਭੀ ਮਨੁਕਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ੧੧ ਮਈ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਕੀਤੀ :

“The committee are fully alive to the fact, that a decision once reached should not be changed lightly, condition have, however, vastly ehanged since August, 1947 and the committee are satisfied that the minority themselves feel that in their own interest, no less than the interest of the country as a whole. that the statutory reservations for religious minorities shuuld be abolished. The committee accordingly recommend that provisions of para 14 of the draft constitution should be ammended

in the light of the decision now taken." (4)

ਉਲਥਾ : "ਕਮੇਟੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਬਦਲਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਤੋਂ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ; ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਧਾਨ ਖਰੜੇ ਦੀ ੧੪ਵੀਂ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

ਸਿੱਖਾਂ ਮੁਤੱਲਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੱਚੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਲਮੋੜਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਹਲਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਨ। ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਤਲਕ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਢਿਆ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਪੁਛਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਮੁਸਲਮ ਮੈਂਬਰ ਮਿਸਟਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਮੀਯਲ ਸਾਹਿਬ, ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਮਿਸਟਰ ਜੈੱਡ. ਐਲ. ਲਹਿਰੀ ਅਤੇ ਅਸਾਮ ਦੇ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਯਦ ਉਲਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸਦਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮਨਾਰਟੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ੨੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਘੜਨੀ ਕੌਂਸਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ। ਉਦੋਂ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਮੀਯਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖਿਆ : 'ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਹ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਮੈਂਨੂੰ ਇਤਲਾਹਵਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਨਵੇਸਿੰਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫਰੈਂਕ ਐਨਥਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

"There is a feeling particularly among the Journalist from other countries, that today the minorities in India are being oppressed, that

---

(4) Ajit Singh Sarhadi 'Punjabi Suba—P. 181

minority representatives either do not in fact represent the minorities or they are petrified by a sense of fear or regimentation and do not speak or express the fear which is in their hearts.”*

(ਉਲਥਾ : ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਬੁੱਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਡਰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।)

ਇਹ ਸਨ ਹਾਲਾਤ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ :

ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੪੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਵਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪਿਛੋਂ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਲੰਬਾ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਮਾਸਕ-ਪੱਤ੍ਰ 'ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ' ਦੇ ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੯ ਵਾਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

“ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ

---

*Ajit Singh Sarhadi : “Punjabi Suba” P. 182-183.

†Ajit Singh Sarhadi : “Punjabi Suba”, P. 179.

ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ — ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੂਬੇ ਦਾ ਤਅੱਲਕ ਹੈ — ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੀ ਇਕ ਬੇਹਤਰੀਨ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਮੰਗ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜਿਆ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੇਰਠ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਆਦਿ ਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਉਥੇ ਭੀ ਜਾ ਵਸੇ ਸਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਉਕਤ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਉਤੇ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਫਿਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ। ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਜਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਅਖਬਾਰੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਐਵੇਂ ਟਪਲਾ ਨਾਹ ਖਾਓ, ਜੇ ਕੋਈ ਫਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਫਰਕ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਦੀ ਬੇਹਸ ਤੋਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੈਂਟਰ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇ ਪਰ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਅਜੇਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਅਸਾਂ ਨਾਮ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ’ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ’ ਦਾ ਨਾਮ ਕਈਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਸਦਾ ਹੋਰ ਨਾਮ ਰਖ ਲਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਕੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੌਮ ਪੂਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਵਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ‘ਫਿਰਕੂ’ ਸੂਬਾ ਰਖ ਲੈਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ‘ਕੌਮੀ’ ਸੂਬਾ (ਜਿਸ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਖੰਡੀ ਫਿਰਕੂ ਪੁਣਾ ਹੈ।) ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਕੜ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਨਾਹ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਅਜੇਹਾ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਚੁੰਕਿ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਜੋ ਕਦੀ ਪੰਜਾਬੀ

ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਅੱਧੀ ਯੂ. ਪੀ. ਤਕ ਫੈਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਮੋਹਣੇ ਤਾਹਨੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚਲਾਕੀ ਜਾਂ ਵਿੰਗ-ਟੇਡ ਅਸਲ ਮੰਗ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕਟੜ ਫਿਰਕੂ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਐਸਾ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂ ਇਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਜੋ ਫਿਰਕੂ ਨਾਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਨਾਹ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੋਵੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਅਖਵਾਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਕੌਮੀ ਅਖਵਾਣ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂਪੁਣੇ ਨਾਲ ਪਖੰਡ ਰਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਪੱਕਾ ਫਿਰਕੂ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾ ਦੇਣ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲੈਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਜਿਸਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਵਤੀਰਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਹੈ, ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਥਨ ਉਤੇ ਕਈ ਸਜਨ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਗ਼ਲਬਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਭੀ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇ ਕੇ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਕਢਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਭੀ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਰਹਿਣ ਦੇਵੀਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗ਼ਲਬਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ, ਨਾ ਕਿ ਸੂਬੇ ਦੇ ਗ਼ਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਦੋ ਪੰਡਾਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਲਾਹ ਸੁਟਾਂ ਤਾਂ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਹੋਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਅਜੇ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਹੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਲਾਭ ਡੀਫੈਂਸ ਆਦਿ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਲਾਭ ਭੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਸਜਣ ਦੋਹਾਂ ਗ਼ਲਬਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਉਹ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਖੜੇ ਹੋਣ, ਤੇ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਾ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਦਲੀਲ ਵਰਤਣਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸਜਨ ਕਹੇ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਛੱਡਣੀ

ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਾ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਕਹੇ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ, ਜੇ ਨਾਲ ਚਾਹ ਹੀ ਨਾ ਛੱਡੀ ਜਾਵੇ ? ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਸਿੱਖ ਹਰਗਿਜ਼ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ਲਬੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਵੈਮਾਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਕਾਰ ਗਿਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧਰਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਆਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਸਿਖ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਤੇ ਤੁਲ ਗਏ ਹਨ। ਟਪਲੇ ਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਲਾਭੇ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦਾ ਭਲਾ ਭੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਧਮਕੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਤੇ ਮੇਹਣੇ ਜੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਪੁਜੇਗਾ।

“ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹੁਣ ਸਾਂਝੀ ਚੋਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਜ਼ਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇ (ਜਾਂ ਉਕਤ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਸੂਬੇ) ਵਿਚ ਭੀ ਤਾਂ ਸਾਂਝੀ ਚੋਣ ਨਾਲ ਕੌਮੀਅਤ ਆ ਜਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਨਾਲ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਕਿ ਸਿਖ, ਸੂਬੇ ਵਿਚ, ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮਹਿਕੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਇਕ ਗਲ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹੋ ਜਹੀ ਧਮਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਵਖਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੂਬਾ ਅਡਰਾ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਾਇਰ ਜਾਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਵੀ ਤਾਂ ਪੈਪਸੂ ਇਕ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ? ਐਵੇਂ ਫੋਕੀਆਂ ਤੇ ਅੰਜਾਣੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾ ਦਿਉ। ਕਦੀ ਇਹ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਉ ਤੇ ਪੂਰਾ ਅਡਰਾ ਕਰ ਦਿਉ। ਕੀ ਬਚਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਲਾਭ ਭੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਲਾਭ ਵੀ

ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਵਿਹਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਬਦਮਜ਼ਗੀ ਨਾ ਫੈਲਾਉ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਖਰਾਬੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਇਕ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾ ਮੰਨੋ ਫੇਰ ਹੋਰ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਭੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੰਗਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਹੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਤੰਗ ਹਨ। ਜੇ ਇਕ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਮੰਨੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੈਸ਼ਨਲਇਜ਼ਮ ਉਤੇ ਫਖਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਤੇ ਇਸੇ ਅਫਿਰਕੂਪੁਣੇ ਦੀ ਪਰੇਡ ਕਰਦੇ ਹੋ।

“ਠੀਕ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਨਵਾ ਲਿਆ। ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਨੇ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਰਾਖਵੇਂ ਹੱਕ ਮੰਗੇ ਸਨ ਉਹ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਾਖਵੇਂ ਹੱਕ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ ਬਣਨ ਤਕ ਕੋਈ ਹੱਕ ਮੰਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਅਫਿਰਕੂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਮੰਗਣ ਲਗ ਪੈਣ। ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਬਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਗਲਬੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਗਲਬੇ ਨੂੰ ਹਟਾਕੇ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬੇ ਦਾ ਡਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕੌਮ ਪੂਜਾ ਨੇ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਦਲ ਲਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਮੁਤਾਲਬਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਜਨ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਕਹਿਕੇ ਫਖਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਤਨੀ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੧੭—੧੮ ਲਖ ਸਿੱਖ ਆਬਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ੪੦—੪੫ ਲਖ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ੧੭—੧੮ ਲਖ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਤੇ ਫਖਰ ਹੈ ਤਾਂ ੪੦—੪੫ ਲਖ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਕਿਉਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕੋਈ ਉਤਰ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਜਨ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੱਖਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਇਕ ਗਲ ਇਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਉਥੇ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਫਜ਼ੂਲ ਢੰਕੋਸਲਾ ਹੈ। ਕੀ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ? ਇਸ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਇਕ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਕਟੜ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਈ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਭਲਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਜੇਹੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਜਿਥੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸਖਤ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਖਾਸ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਅਡੋ ਅਡਰਾ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੌਮੀਅਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੌਮੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਹਟਾਣੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਗਲਬਾ ਪਾਣ ਲਈ ਇਛਯਾ ਮਾਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਅਥਵਾ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗੂ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਢਾਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਢਾਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਮਨ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਤਲਵਾਰ ਛੁਡਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਢਾਲ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਢਾਲ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜ ਤਕ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਲਵੇ। ਅਜ ਕੇਵਲ ਇਸ ਨਕਲੀ ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ ਵਿਚ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਲਵੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ। ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਤਾਂ ਭਰੋਸਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਆਪਣੀ ਵਡ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਤੇ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਨਾਲ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰੇ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਸਿਖ ਕੌਮ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਆਸ ਛੱਡ ਦੇਣ।

“ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਖਤ ਖਤਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਜਣ ਖੂਬ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਕੂਕ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਥ ਤੋਂ

ਖਤਰਾ ਟਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥ ਨੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਤਾਂ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ ਜੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਿਚ ਸੁਲਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਜਦ ਪੰਥ ਜਾਗ ਉਠਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ। ਅਜੇ ਭੀ 'ਕੌਮਪੂਜ' ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੁਲਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਚਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ।

“ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਭੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਥਵਾ ਸਿੱਖ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਮੰਗਣ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੱਕ ਪੁਜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਇਹ ਭੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਭੀ ਕੁਝ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਗਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਲਾਭ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਸਿਖੀ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾਭ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਪੁਜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਜਾ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਚਾਹੇ ਕਰੇ।

“ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੰਦੂ ਡਾਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਵਾਲਾ ਤਰੀਕਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਕਢ ਲੈਣ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣਾ ਤਾਂ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਢੰਗ ਸੁਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਹਲ ਪੱਕਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਖਹਿ ਖਹਿ ਛੱਡੋ। ਰੂਸ ਵਲ ਤਕੋ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯੂਨਿਟਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਡਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਭੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਅੱਡਰਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਕਾਨਫ਼੍ਰੰਸ ਦਾ ਐਡਰੈਸ

ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਰੇਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ

ਦਿੱਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੁਜ ਸਕੇ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਐਡਰੈਸ ਜੋ ਛਪ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲਵਲੇ ਦਸਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਇਤਹਾਸਕ ਐਡਰੈਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ :

੧. "ਐ ਸਿੰਘੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਦੀ ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਆਸ ਉਤੇ ਸਭ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਛ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ । ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਨਿਤਰੋ ਤੇ ਵੇਖੋ ਫਿਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਲੰਡੀ-ਬੁਚੀ ਸੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

੨. "ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਬਿਨਾਂ, ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਤਾਕਤ ਦੀ ਬੁਝ ਕਰਕੇ ਕੁਮਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

੩. "ਬੁਧ ਧਰਮ ਇਥੋਂ ਮੁਕ ਗਿਆ ਜਦ ਬੋਧੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਏ । ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ । ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਸਭ ਈਸਾਈ ਹੋ ਗਏ ।

੪. "ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਖਤਰਾ ਘਟਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਪਾਲਿਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਕੰਡਾ ਕਢ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਦਾਸ ਜੀ ਟੰਡਨ ਨੇ ਜੈ-ਪੁਰ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲੈਕਚਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਿੰਦੂਵੈਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਇਕ ਕੌਮ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ।' ਇਹ ਹੈ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹਨਾਂ (ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ) ਬੇ-ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੌਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ।

੫. "ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਜੇ ਸਿੱਖ ਗੈਰ-ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । 'ਯਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪਰਜਾ' ਗੈਰ-ਸਿਖ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿਖ ਸਵੈਮਾਣ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਖ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।

"ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਖਤਰੇ ਇਹ ਹਨ—(੧) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਰਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹਾਰ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਥ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । (੨) ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਵਿਤਕਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਅਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਣਖਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। (੩) ਸਿੱਖ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਘਲੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। (੪) ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛੇ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਅਛੂਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਰਵਈਆ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਜੁਮੇਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢੇ ਭੀ ਹਨ।

“ਮੇਰੀ ਅੱਵਲ ਮੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ-ਅਜ਼ਾਦ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਅਣਖ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਸਭ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਇਹ ਅਸੂਲ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਭ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਮੁਢਲਾ ਅਸੂਲ ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ, ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

“ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ। ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਸਜਣ ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਜਣ ਹੈ।

“ਇਸ ਵੇਲੇ (ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ) ਸਾਡਾ ਵਿਰੋਧ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਹਸਤੀ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਇਹ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮੇਲ ਹੀ ਮੇਲ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਲੜਾਈ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹੈ।

“ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਦਾਸ, ਤੇ ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਾਂ।

“ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵਰਤੇ ਪੰਥ ਲਈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਝਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਰਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਲਈ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਪੰਥ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਲਈ, ਉਹ ਘ੍ਰਿਣਾ-ਯੋਗ ਨੀਚ ਹੈ।

(ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਭਾਵ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਹਕੂਮਤ ਬਾਰੇ ਆਖਿਆ)

“ਚੰਗੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਆਈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਸਿਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, “ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿਤੀ।” ਇਹ ਜ਼ਾਹਰਾ ਧਕਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਇਹ ਡਿਕਟੇਟਰੀ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ

ਆਪਣੇ ਏਜੰਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਯੂਨੀਅਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪਟੇਲ ਇਹ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਜ਼ਾਰਤ ਪਟੇਲ ਦੀ ਹੈ, ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਣ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ ਤੇ ਕੌਣ ਨਾ ਬਣੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤਾਂ ਪਟੇਲ ਦੇ ਕੇਵਲ ਹੱਥ-ਠੱਕੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਥ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਉਂ ਸਮਝੋ 'ਕਾਠ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਕਹਾਂ ਕਰੇ ਬਪੁਰੀ ਖਿਲਾਵਨ ਹਾਰੋ ਜਾਨੈ।' ਜੋ ਸਿਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਭੀ ਹਨ, ਉਹ ਪਟੇਲ ਹੀ ਹਨ, ਉਹ ਪਟੇਲ ਹੀ ਸਮਝੋ, ਜੋ ਅਸਲ ਤਾਰ ਹਿਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਪਟੇਲ ਹੀ ਸਮਝੋ। ਇਹ ਹੈ ਖ਼ਤਰਾ ਪਿਆ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੇ ਸਿਖੀ ਨੂੰ। ਅਜ ਅਸੀਂ ਪਟੇਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਖਰੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ, ਪੰਥ ਦੇ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰਾ ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੈ।

“ਸੁਣੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵੇ ! ਤੁਸੀਂ ਛੱਡੋ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ। ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਥ। ਇਹ ਟੇਡੀ ਜਿਹੀ ਖੀਰ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਢਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਬਦਮਜ਼ਗੀ ਤੁਸੀਂ ਵਾਧੂ ਨਾ ਖਿਲਾਰੋ। ਸਾਡਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕੋਗੇ। ਟਪਲਾ ਨਾ ਖਾਉ ਤੇ ਐਵੇਂ ਝਗੜਾ ਨਾ ਪਾਉ। ਜੋ ਜਜ਼ਬਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ-ਰਖਿਆ ਦਾ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਦੱਬ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਵਾਧੂ ਝਗੜਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਪਟੇਲ ਸਾਹਿਬ !

“ਸੁਣੋ ਉਏ, ਆਕੜ ਖਾਂ ਭਬਕੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਆਗੂਓ ! ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਕਈ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ। ਕਿਧਰ ਗਿਆ 'ਨੌਰੰਗਾ ਤੁਰਕੜਾ' 'ਜਿਨ ਖਿਚਉ ਅਹੰਕਾਰਾ' ਕਿਧਰ ਗਿਆ 'ਲਖੂ ਪੱਟਖੂ' ਸਾਡਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲਾ, ਕਿਧਰ ਗਿਆ 'ਕਾਬਲੀ ਕੁੱਤਾ' ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਟੰਗੀ ਪੈਣ ਵਾਲਾ। ਸਭ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਮਿਟ ਗਿਆ। ਸਭ ਨਰਕੀਂ ਜਾਇ ਪਏ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਭੀ ਇਉਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸਨੂੰ ਦੋਂਦੇ ਹੋ ਧਮਕੀਆਂ, ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਖ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਟੱਬਰ-ਫੋਰ,

ਸਭ ਘਰ-ਘਾਟ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਨਾਂ ਕਿ ਮੁਆਫੀਨਾਮਾ। ਲਾ ਲਓ ਜ਼ੋਰ। ਕੀ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹੋ? ਕਟ ਦਿਉ ਮੇਰਾ ਅੰਗ ਅੰਗ, ਸੁਟੋ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ, ਕਢੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਗਾਲ ਦੇਵੋ ਬਰਫ ਵਿਚ। ਹੋਰ ਕਰੋ ਜੁਲਮ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਝਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗੀ ਭਾਵੇਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ। ਬਸ ਉਸ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਆਸ ਉਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਖ ਚੈਲੰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਸਰ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਜਿਤਾਂਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਆਕੜ ਤੋੜ ਕੇ ਜਿਤਾਂਗਾ।.....”

ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਯਾਤਰਾ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

ਨਰੇਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਠ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਥੋਂ ਬਨਾਰਸ, ਉਥੋਂ ਅਲਮੌੜੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਸੀਤਾਪੁਰ। ਮੈਂ ਮੇਰਠ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਥੋਂ ਜਦ ਬਨਾਰਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰੀ ਵਧ ਗਈ। ਬਨਾਰਸ ਜੇਹਲ ਦਾ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਬੰਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਜੋ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸਲੂਕ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਸੀਆਂ ਹੀ ਨਾ, ਸਗੋਂ ਜਦ ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਖਾਸ ਹਦਾਇਤ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਕਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਪੁਛੋ, ਤਾਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਕਹੇ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੇ ਮੇਰੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਦਾਇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਤਾਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਇਹ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਮੇਂਵਾਰੀ ਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁਛਕੇ ਰੁਪਏ ਲਈ ਘਰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਮੰਗਾਇਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਖਰਚ ਲਈ ਅਲਾਊਂਸ ਮੁਕਰਰ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਬਦਲਕੇ ਅਲਮੌੜੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਲਖਨਊ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮੈਂ 'ਸਟੇਟਸਮੈਨ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਅਲਾਊਂਸ ਮੁਕਰਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਰਰ ਅਲਾਊਂਸ ਭੀ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾ-ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਲਮੌੜਾ ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਦਰੋਗਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਅਜੀਬ ਦਿਮਾਗੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਲਿਖਣੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਅਲਮੋੜਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਤੇ ਪੁਛਣ ਉਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਯੂ.ਪੀ. ਦੀਆਂ ਸਭ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਸਭ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ 'ਰਘੂਪਤੀ ਰਾਗਵ ਰਾਜਾ ਰਾਮ। ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਸੀਤਾ ਰਾਮ' ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਇਸ 'ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ' ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਗਿਰ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੋਜੀਸ਼ਨ ਖਰਾਬ ਕਰਨੀ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝੀ ਤੇ ਦਰੋਗਾ ਜੇਲ੍ਹ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰ-ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਭਜਨ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਜੇਲਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ, 'ਯੇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਸੇ ਪੜ੍ਹਤੇ ਹੈਂ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵੋ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਭਜਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਬੇਸ਼ਕ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਜੇਲਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਭ ਚਲੇ ਜਾਏਂਗੇ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਚੰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਹੀ ਪਰ ਇਸ ਸੈਕੂਲਰ ਸਟੇਟ ਦੇ ਜੁਮੇਵਾਰਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਰਾਜ ਖ਼ੂਬ ਚਮਤਕਾਰੇ ਵਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇਲਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮੀਨੇ ਰਵੱਈਏ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਥੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਥੋਂ ਤਬਦੀਲ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜੇਲਰ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਨਾ ਚੁਕਿਆ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਂ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੇਲਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਏ ਤਾਂ ਜਜ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਜੇਲਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ ਕੀਤੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਕ ਭੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਗੱਲ ਕੀ ਯੂ. ਪੀ. ਦੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੇਂ ਹਨ।

ਅਲਮੋੜਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆਖੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਹਰ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਭ ਇਕ ਰਾਏ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਭੀ 'ਕੌਮੀਅਤ' ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਅਸਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੁੜ ਇਹੋ

ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ 'ਕਾਂਗਰਸ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣੇ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਢਿਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਫਿਰ ਲੜਨ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੇ।' ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸੱਚਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਸੱਚੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਨ, ਉਹ ਹਟ ਗਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਤਨਾ ਵਧ ਕੋਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕਰੇ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਹ ਵਧ ਝੂਠਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕੇਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਕੌਮੀਅਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਹ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਤੇ ਵਾਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ !

ਅਲਮੋੜਾ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਮੈਂ ਸੀਤਾ ਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਭੀ ਸੁਪ੍ਰਿੰਟੈਂਡੈਂਟ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਤਕੜਾ ਸੀ ਤੇ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਬਵਾਸੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਪੇਟ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੀ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਪਖਾਨਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਸੀਤਾਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ। ਇਸ ਲੰਮੀ ਤਨਹਾਈ ਕੈਦ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਫਿਕਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਨਿਰੀ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਮੈਂ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਮੈਂ ਬਨਾਰਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹੋਰ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਤੋ

ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਨਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਲਵਾਂਗਾ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬੇ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਰਬੰਧ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਭੀ ਮੈਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਮਨਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੁਕ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਭੀ ਸਾਡੀ ਅਜੇਹੀ ਬਾਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਸਮਝ ਗਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਉਹ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ। ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਵਿਚ ਵਿੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੱਕਰੀ ਦੁਧ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਮੇਂਗਣਾ ਪਾ ਕੇ।

ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ :

ਮੈਂ ਸੀਤਾਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸੀ। ਲਖਨਊ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਾ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਮੈਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਤਕ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਭ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਉਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਇਕੱਠੀਆਂ ਸਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਾਂ ਤੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਉਤੇ ਆ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘਰ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਵਖਿਆਨ। ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਗੱਲ ਚਲਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ: ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਤੇ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਅਲਮੌੜਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨਗੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਮਗਰੋਂ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ ਹੀ ਨਾ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਮੁੜ ਲੜਨ ਜੋਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੇ।' ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਚਲੋ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਚਲੀਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਲਵੀਏ।' ਉਹਨਾਂ ਅਗੋਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਅੱਠ ਦਿਨ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵਾਂ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਅੱਛਾ, ਪਰ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਪਾਰਟੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਚਲੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬੇ-ਅਸੂਲੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਬੇਹੁਦਗੀ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਚੁਪ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਭੀ ਇਹ ਸੱਜਣ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਣ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਦਿਵਾਨਾਂ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਝੇ ਨਾਂਹ ਕਿ ਅਗੋਂ ਕੀ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਲਪੇਟ ਬੈਠੀ। ਮੈਨੂੰ ਭਾਸਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਬਣੀ, ਮੈਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਛਡਿਆ ਭੀ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਲ ਫਿਰ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਰਹੀ, ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਾ। ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਛ ਮਰੋੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਨਿਕਲਿਆ।

ਮੈਂ ਇਸ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਸਾਂ ਕਿ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਚੋਣ ਉਜ਼ਰਦਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ। ਬਸ ਇਹ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਚੋਣ ਨਿਯਤ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਧੀ ਤਾਂ ਚੋਣ ਵਿਚ ਆਈ ਨਾਂਹ ਪਰ ਲੋਕਲ

ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੁੜ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਚੋਣ ਲੜਨੀ ਵਾਧੂ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਵਜ਼ਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਰਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝਟ ਪਟ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਜ਼ੀਰੋ ਵਾਲੀ ਚੋਣ ਸਿੱਧੇ ਮੈਦਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਲੜੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਚੋਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਈ। ਅਸਾਂ ਇਹ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਅਸਾਂ ਇਹ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰਖ ਦਿੱਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ, ਆਪ ਬੜੇ ਵਿਗੜੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲਈ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੌਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਪਰ ਮੀਟਿੰਗ ਜਦ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਇਹੋ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਥਕ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਛੱਡ ਆਵਣ।

ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਉਲਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਪੰਥਕ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਰਗੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਣਦੇ ਸਨ, ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਉਲਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਨੋਟਸ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾ ਨਾ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਨੋਟਸ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀਆਂ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕਰਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤਕ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੰਥਕ ਬਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ: ਪਟੇਲ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਪੱਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ। ਮੈਂ ਇਹੋ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਝਾਂਸਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਝਾਂਸਾ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਲੱਭ ਪਵੇ, ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤਕ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹੀ ਝਾਂਸਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਦੁਪਾਸੀ ਝਾਂਸਾ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਫੈਸਲੇ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਲੋਈ ਹੀ ਲਾਹ ਲਈ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਵਾਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਰਗੇ ਕਈ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਝੋਲੀ-ਚੁਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਹੱਥ-ਠੋਕੇ ਮਿਲ ਗਏ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਬਿਨਾਅ ਉਤੇ ਝੂਠੇ ਸੁਗੰਧਨਾਮੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਸੇਫਟੀ ਐਕਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਕਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਹੇ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਪਕੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਡਾਢੀ ਬੇਹਯਾਈ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪਲੀਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਦੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਹੈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਗੂ ਆਕੜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੂਠ ਤੇ ਬੇਹਯਾਈ ਤੇ ਪੱਕੇ-ਸਾਹੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨੋਂ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਸ ਜੁਲਮੀ ਕਾਂਗਰਸ ਰਾਜ ਦਾ ਛੇਤੀ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੇਕਾਨੂੰਨੀ, ਠੱਗੀ, ਜੁਲਮ ਤੇ ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਖਿੱਲਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਚਲਨ ਦੀ ਉਤਮਤਾਈ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਹਾਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਰਾਏ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੜ ਆਵਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਬਥੇਰੇ ਲੋਕੀ ਸ਼ਰਮ-ਕੁਸ਼ਰਮੀ ਜਾਂ ਜਜ਼ਬੇ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਕਰਕੇ ਰਾਏ ਨਾ ਦੇਣ ਪਰ ਜੇ ਇਸ

ਗੱਲ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਰਾਏ ਲਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਵੀ ਜੇ ਸੱਚਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਏ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ । ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨੁਕਤੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ* ।

ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਬੀਮਾਰੀ ਜਾਂ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਜਿੱਥੇ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਅਫਸਰ ਤੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਬੁੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਫਿਰ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਛ ਮਰੋੜੀ ਜਾਏ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਏ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਨਾ ਹੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ, ਸਰਕਾਰ ਆਪੇ ਹੀ ਕੋਈ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ । ਪਿਛੋਂ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਖੋਖਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਵੇਖੋ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੀ ਪੈਂਤੜੇ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਟੁਟ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਰਹੀ । ਨਤੀਜਾ ਬਦਅਮਨੀ ਹੈ । ਇਸ ਬਦਅਮਨੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸਿੱਧੇ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਸੀਂ ਖੱਡ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਲਈ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਕੋਈ ਬਾਨ੍ਹਣੂੰ ਬਝ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ

---

*ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ, ੭ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੦, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ, ਕਰਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਮੁਕੱਦਮਾ ੧੨੪ (ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਫ਼ੈਲਾਨ ਦੇ ਦੋਸ਼) ਦਫ਼ਾ ਹੇਠ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਇਹ ਦਫ਼ਾ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ੨੮ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸੀ । —ਸੰਪਾਦਕ)

ਅਜਿਹਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹਕੀਮ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਹੋਵੇ ਕੀ? ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਘੱਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਫਿਰ ਲਿਖਾਂਗਾ।

ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ 'ਜਾਪਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ'

ਮੇਰੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ 'ਦਲ' ਅੱਡਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲੇ ਵਿਚ ਪਾਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਟਪਲਾ ਨਾ ਖਾਧਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 'ਜਾਪਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ' ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਦੂਜਾ ਢੰਗ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਬਾਰੀ ਦੀ ਚਿਟਕਣੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਵੜ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਵਾਲਾ ਰਜਿਸਟਰ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਝੰਮੇਲਾ ਪਾਣਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਸਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਹਿਰਸਤ ਪਟਿਆਲੇ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਭੀ ਗਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਤਾਲਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਕਰ ਲਈ। ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬਾਕੀ ਸਕੀਮ ਧਰੀ ਦੀ ਧਰੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 'ਗੁਰਮਤ ਮਹਾ ਸਮਾਗਮ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਹਲੂਣਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਥੇ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ

ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਚੰਗਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੋ ਆਗੂ, ਗਿਆਨੀ ਧਨਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਥੇ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵੇਰਾਂ ਗਏ । ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹੋ ਬਿਨਾ ਸ਼ਰਤ ਆਪਣਾ 'ਜਾਪਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ' ਤੋੜ ਕੇ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆਣ ਰਲਣ । ਇਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਛੱਡਣ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਅਸੀਂ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਕੋਈ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੇਣਾ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸਾਂ ਨਾ ਮੰਨੀ ।

ਅਗੋਂ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੰਮਰਤਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅਗੋਂ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁੜ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ । ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਨਿੰਮਰਤਾ ਤੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਜੇਹੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣਾ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਮੋਹਨਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਾ ਕਰਾ ਕੇ ਜ਼ਾਤੀ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬਲ ਬੋਤੇ ਆਪਣਾ ਧੜਾ ਵੀ ਬਣਾਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵਿਚ ਗੁਣ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੜੇ-ਬਾਜ਼ੀ ਬਨਾਣ ਦਾ ਔਗਣ ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਡੂੰਘਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਤਲਬ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤਾਂ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਤਬਾਰ ਗੁਆ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਤਾਕਤ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਔਗੁਣਾਂ ਉਤੇ ਕੀ ਬਹਿਸ ਕਰਾਂ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ । ਬਸ, ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਪਬਲਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਵਧਦਾ ਆਪਣੇ

ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਡਿਗਦਾ ਇਹ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਔਗਣਾਂ ਅਥਵਾ ਚਲਾਕੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏਗਾ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਉਹ ਡਿਗੇਗਾ। ਮੈਂ ਖੋਲ ਕੇ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਕਰਨੋਂ ਇਜ਼ਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਗੁਣ ਤੇ ਹਰੇਕ ਔਗਣ ਬੀਜ ਮਾਤਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਇਕ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਣ ਸਭ ਔਗਣਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਇਕ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਔਗਣ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਸੁਮੱਤ ਦਾਨ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਅਕਲ ਹੀ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਔਗਣਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਕਲ ਦੀ ਭੀ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ —

‘ਸਚੇ ਹਥ ਵਡਿਆਈਆ ਜਿਹ ਭਾਵੇ ਤਿਹ ਦੇਹਿ’

ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦਾ ਮਾਣ ਭੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ, ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚਲਾਕੀ ਜਾਂ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦੇਣ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਮੁੜ ਆ ਤਾਂ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਧੜੇਬਾਜ਼ੀ ਬਨਾਣ ਦੇ ਔਗੁਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਆਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮੁੜ ਘਮਸਾਨ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਲਿਖਾਂਗਾ।

ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚਾ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਨਾਰਸ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਛੂਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਤੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਨੂੰ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅਛੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਨਾ ਦਿਤੇ, ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਣਗੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨੁਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ੧੩ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਦੇਵਣ ਵਾਸਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾਹ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਉਡੀਕ ਕੇ ੧੩ ਜੁਲਾਈ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ ਰਾਸ਼ਟਰ ਪਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨੋਟਸ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾਹ ਆਇਆ। ਇਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪੂਰੇ ਹੋਵਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ੧ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ਨੂੰ, ਇਹ ਮੰਗ ਮਨਾਵਣ ਵਾਸਤੇ ੨੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਮ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ :

“ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸੈਕੂਲਰ’ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ

ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਚਲ ਰਹੀ ਇਕ ਮੱਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਦਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਕਈ ਮੰਗਾਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤੇ ਪੰਥ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾ ਅਸਹਿਮਤ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਵੀ (ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਤੇ ਤਅੱਸਬ ਦੀ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੀ ਹੋਵੇ) ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਹੀ ਮਾਫ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਈ ਰਿਆਇਤਾਂ ਰਖੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ ਖੋਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਨਾਹ ਹਟਾ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖਤਮ ਸਮਝੋ। ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਉਤੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੁਲਮ ਹੁਣ ਇਕ ਝਟ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

“ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੈਡੀਊਲਡ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹੋ ਹੱਕ ਦੇਣੇ ਮੰਨ ਲਏ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਜਾਤਾਂ ਜੋ ਅੱਗੇ ਸ਼ੈਡੀਊਲਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਹ ‘ਸੈਕੂਲਰ’ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕਈ ਬਹਾਨੇ ਘੜ ਕੇ ਮੁੱਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਬਚਨ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਲਿਆ ਸੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਰਾਵਾਂ।

ਇਹ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਉਤੇ ਸਾਡੀ ਫੈਰੀ ਟੱਕਰ ਤਾਂ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੋਣੇ ਟਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਉਤੇ ਟੱਕਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਤਅੱਸਬੀ, ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਸਾਨੂੰ

ਕੁਚਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਬਾਕੀ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਛੇਤੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਲ ਦੇ ਸਕੀਏ ।

“ਮੇਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਕ ਗੱਲ ਵਿਘਨ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢ ‘ਜਹਾਦ ਜਹਾਦ’ ਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਕੋਈ ਠੱਸ ਸ਼ਕਲ ਪਕੜ ਜਾਵੇ । ਅਜੇਹਾ ਖਤਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵਣ ਉਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰੇ ਸੁਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਖਤਰੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹਾਂ ਜਿਸ ‘ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ’ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾਸ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਉਤੇ ਹੀ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਟੁਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਦੇਸ਼, ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ । ਜੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਧਰਮ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਖ ਪੰਥ ਭੀ ਵਿਚੇ ਗਏ । ਹਰ ਸਿਖ ਤੋਂ ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਨਿਭਾਵਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧਿਆ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ । ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਾਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਦੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ।”*

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਅੰਬਾਲਾ, ਨਾਭਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੜਾਓ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜੱਥਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪੁਜਾ, ਉਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੧੫ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਰਚਾ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਦਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੰਦੌਰ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਥੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਦਿਤੇ ਜਾਵਨ । ਇਹ ਗਲ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨਾਹ ਮੰਨੀ । ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੋਤਮ ਲਾਲ ਜੀ ਟੰਡਨ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ : “ਹਿੰਦੂ-ਵੈਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ

*ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, ਜਲੰਧਰ, ੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੫੩ ।

ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਇਕ ਕੌਮ ਬਣਦੀ ਹੈ ।”

ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਭੀ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਭੀ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਵਣ ਜੋ ਪੂਨਾ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹਨ । ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਲ ਨਾਹ ਹੋਣ ਦਿਤੀ । ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਪਿਛੇ, ਸਫਾ ੧੭੭ ਤੋਂ ੧੮੮ ਤਕ ਦੇ ਸਫਿਆਂ ਵਿਚ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ । ਜਿਥੇ ਕਿ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

੧੯੫੨ ਤੇ ੧੯੫੪ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ)

ਪੈਪਸੂ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ੧੯੫੨ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਾਰੇ, ਕੇਵਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਚੰਗੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਥੇ ਭੀ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਗੰਢ-ਤੁਪ ਕਰਕੇ ਪੈਪਸੂ ਅਸੰਬਲੀ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਬਣਾ ਲਈ ਤੇ ਆਪ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਸਿਖ ਜਗਤ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ।

ਪਰ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਥਿੜਕਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਧਰ ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਰਖਲਾਫ ਚੋਣ ਉਜ਼ਰਦਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਅਸੰਬਲੀ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਹੋਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਹਾਰ ਗਈ। ਭਾਵ ਬੋਝੀਆਂ ਹੀ ਸੀਟਾਂ ਹੱਥ ਲਗੀਆਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੋ ਗਈ।

ਇਹ ਚੋਣ ੧੯੫੨ ਦੀ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ*। ਇਸ ਜਿੱਤ ਉਪਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਹੁਤ ਫੁਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਆ

*ਇਸ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਕਾਂਡ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਸਫਾ ੨੫੮ ਉੱਤੇ ਪਾਠਕ ਪੜ੍ਹਨਗੇ। —ਸੰਪਾਦਕ)

ਰਹੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬੁਝ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹਾਰਿਆਂ ਵੇਖ ਮਾਇਆ ਵਾਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇਂਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਸ ਇਕੋ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸਿਖ ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਪਈ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਭੀ ਕਾਇਮ ਸਨ।

ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਸੱਦਾ :

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਆਵਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਟਿਕਟ ਬਣਵਾ ਭੇਜਿਆ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਸੀ। ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੋਸਤ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ 'ਦਾਰਾ' ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਹ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪੈ ਪਾਂਦਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਇਹ ਵਡਾ ਲਾਲਚ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਐਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਸੌ ਮੈਂ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਗਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਥੋਂ ਰੁਪਿਆ ਚਾਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਬਣਿਆ। ਦਾਰਾ ਜੀ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਭੀ ਵੇਖਿਆ। ਪਰ ਦਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਬ ਦਿਮਾਗੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਹਮਦਰਦੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਲੈਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਦੋਸਤੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋਸਤੀ ਮੇਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾ, ਸ: ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਡੂੰਘਾ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਲੈਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ 'ਦਾਰਾ' ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਲੈਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਚਿਠੀ ਚਪੱਠੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਉਂ ਕਿ

ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾਰਾ ਨੇ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਾਮਾਨ ਵਿਕਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਰੁਪੈ ਭੇਜਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਅਜ ਤਕ ਨਾਂ ਕੋਈ ਰੁਪਿਆ ਆਇਆ ਹੈ ਨਾਂ ਚਿੱਠੀ। ਦਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਓ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹੀ ਹਨ।

ਇੰਗਲਿਸ਼ਤਾਨ ਤੋਂ ਰੁਪੈ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾਂ। ਮਲਾਇਆ ਜਾਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪੰਜ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਮੁੜਿਆ। ਮੈਂ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਰਾਹ ਮੁੜਿਆ। ਤੇ ਕਲਕਤਿਉਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਰੁਪੈ ਮਿਲੇ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਮੈਦਵਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤੇ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁਟਣ ਦੀ ਇਸ ਸੁਆਦਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਸਮਝੌਤਾ ਬਾਵਾ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀਉਂ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਬਾਵਾ ਬਚਿਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਬੈਠੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਤੋੜ ਦਿਉ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਵੇਖੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ?

ਖੈਰ ਜਦ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰੁਪੈ ਦੀ ਕਮੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਰੁਪਿਆ ਉਧਾਰ ਦੇ ਦੇਣ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਰੁਪਿਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਸਾਰਾ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਉਧਾਰ ਦਿਤਾ। ਉਧਾਰ ਵੀ ਇਸੇ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਕਿ ਖਬਰੇ ਮੈਂ ਮੌੜ ਸਕਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਮੌੜ ਸਕਿਆ ਸਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਸਲਾ ਬਝਾ। ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਣ ਲੜਨ ਜੋਗਾ ਰੁਪਿਆ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਮ

ਕਰਕੇ ਖੜੇ ਹੀ ਉਹ ਉਮੈਦਵਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ, ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਓਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਡਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਲਾਲਾ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਸੀਲੇ ਬਾਹਲੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦਖਲ ਬਾਹਲਾ ਲਾਲਾ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਚੋਣ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ਾਂ ਕੋਲ ਭੀ ਬਾਹਲੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਚੋਣ ਹੋਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿਤ ਗਏ । ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਅਥਵਾ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਖਾਲਸਾ ਦਲ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਿਆ । ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਹੈ, ਚੋਣ ਦੀਆਂ ੧੩੨ ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੦੬ ਅਕਾਲੀ, ੧੮ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ੮ ਖਾਲਸਾ-ਦਲੀਏ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਜਿਤ ਨੇ ਮੁੜ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਏਡੀ ਭਾਰੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੇਡੀ ਹੋਈ । ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਭੀ ਜ਼ੋਰ ਪਿਆ । ਜਲਸਿਆਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਪੈ ਗਈ । ਪਰ ਤਹਿਰੀਰ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਕਦ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ । ਸਾਡੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ ਜਿਤਨ ਪਿਛੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ੧੯੫੫ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਠੋਸ ਦਿਤਾ । ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਆਮਦ !

ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ ਨੋਟ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਵਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸਫ਼ਾ ੨੫੫ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨੋਟ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਆਏ । ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਟੇਕਿਆ । ਇਥੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਉਤੇ ਫੁਲ ਵਰਸਾਏ ਗਏ ਤੇ 'ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਜੈ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਲਗੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤਕਰੀਰ ਨਾਹ ਕਰ ਸਕੇ । ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦਸਣ ਲਈ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਬਿਆਨ ਪਰੈਸ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ੧੮ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੪ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਨ-ਬਿਨ ਹੇਠ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ —

—ਸੰਪਾਦਕ]

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੇ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਉਹ ਵਧ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਰਾਣ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭੇਟ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਹਰ ਕੋਈ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵੀ ਹਰ ਕੋਈ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੱਥਾ ਟਿਕਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ । ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਏ ਸਨ ।

ਇਹ ਸਖਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ—

(੧) ਇਹ ਹੁਣ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਗਏ । ਸਗੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਦੇ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ 'ਸ਼ਰਧਾ' ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ।

(੨) ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਰੋਪੜ ਜਾਂ ਭਾਖੜਾ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਬੂਹਏ ਅਗੋਂ ਲੰਘੇ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ

ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਉਥੇ ਪੁਜਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ 'ਮਤਲਬ' ਸੀ, ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ।

(੩) ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਗੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਲਈ 'ਸ਼ਰਧਾ' ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜਦ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਹਨ।

(੪) ਪੰਡਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਫੁਲ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਹਾਂ, ਉਥੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਉਥੇ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਣ ਗਏ ਸਨ। ਜੇ ਸੱਜਣ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪਤਵੰਤਾ ਸੱਜਣ ਆਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਸਿਰੋਪਾਓ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵੱਲੋਂ 'ਬਖਸ਼ੀਸ਼' ਹੁੰਦੀ ਹੈ, 'ਸੁਗਾਤ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਆਦਮੀ, ਜੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੇਹੀ ਵੱਡੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੇਟ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ 'ਨਜ਼ਰਾਨਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਸਿਰੋਪਾਓ' ਜਾਂ 'ਬਖਸ਼ੀਸ਼' ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ 'ਨਜ਼ਰਾਨੇ' ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ, ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹਰੀਕਾ, ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਬਿਸ਼ਭਾਨ ਵੱਲੋਂ ਉਥੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਨਾਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਦਾ ਸਖਤ ਅਪਮਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(੫) ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤੇ ਫੁਲ ਵਰਸਾਣੇ ਅਤੇ 'ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਜੈ' ਬੁਲਾਣਾ ਸਖਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ

ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ 'ਜੈ' ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੈ।

(੬) ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਿਉਂ ਸਨ ? ਭਲਾ ਸਿਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰੇ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੇ ਧਰਮੀ ਸਿਖ ਸਨ, ਪਰ ਲਾਲਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਖੋਲ ਕਾਂਗਰਸ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਲਈ ਰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ?

ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸੀ ਗਰਜ਼ਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਇਸ ਅਸੂਲ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਗਰਜ਼ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਰਾਜਸੀ, ਪਰ ਅਜ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਇਹ ਨਾ ਭੁਲੋ ਕਿ ਪੰਥਕ ਲਾਭਾਂ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਸੂਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੇ ਫੇਰ ਸੰਮਤੀ ਭੇਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ 'ਪੰਥਕ' ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ 'ਰਾਜਸੀ' ? ਇਸ ਲੰਮੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਅਜ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਿਸ ਅਸਲੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਜ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਗ਼ਲ ਸਿਖ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਤੇ ਸਿਧਾ ਅਸਰ ਪਵੇ ਉਹ 'ਪੰਥਕ' ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਰਾਜਸੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਣ ਲਈ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਤੇ ਝੋਲੀ ਚੁਕਣਾ ਇਕ ਅਤਿ ਡਿਗੀ ਹੋਈ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਇਹਨਾਂ 'ਨਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ' ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰੰਜ ਤੇ ਗੁਸਾ ਭਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ

ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੋਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਹਨਾਂ 'ਹਾਕਮਾਂ' ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਕਿੰਨੀ ਗਲਤ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਗਲ ਲਵੋ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਇਸ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦਾ ਦਿਨ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਿਖ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ 'ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦਿਨ' ਬਣਾਣ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ । ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮੀ ਜਾਂ ਲਾਇਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਦਿਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਨਾ ਜਾਵੇ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਕੀ ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਧਰਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ, ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਰਾਜ ਪ੍ਰਮੁਖ ਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤਣ ? ਜੇ ਆਪ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾਣ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਣ ।

ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕਾਂਗਰਸੀ 'ਹਾਕਮਾਂ' ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਯੋਗ ਕਾਰੇ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾ ਵਧਾਣ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਲੋਕਾਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸਲ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਬੇ-ਖ਼ਬਰ ਰਖਿਆ ਕਿ ਦੋ ਲਖ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ । ਜੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਹੀ ਇਸ ਰਾਇ ਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਇਕ ਲਖ ਦੇ ਜਲਸੇ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ? ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਣ ਲਈ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚੁਪ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ?

ਖੁਸ਼ਾਮਦੀਓ ! ਕਰੋ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਥਾਵਾਂ ਤੇ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾ ਕਰੋ । ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਾਕਮੋ ! ਸਮਝੋ ਤੇ ਸੰਭਲ ਜਾਵੋ ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਭਰੀ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ । ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਡੋਗਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ । ਪਿਛਲਾ ਇਤਹਾਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੀ ਰਹਿ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਲਟਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ । ਆਪ ਜਲਦੀ ਭਵਿਖਤ ਵਿਚ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ ਸਿਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਹਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ?

ਮੈਂ ਸਭ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ । (—ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਜਲੰਧਰ, ੧੮ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੫੪)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ

—ਮੇਰੀ ਯਾਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਭੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਹਥ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਉਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਇਗੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਉਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਲੰਧਰ ਡਵੀਯਨ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਇਹਨਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸਿਖ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਆਦਿ ਤਲੀਮੀ ਅਦਾਰੇ ਭੀ ਸਭ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕਲ ਮਿਲੀ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਖਾਲਫ ਨਹੀਂ, ਜਲੰਧਰ ਡਵੀਯਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਵਧੇਰਾ ਤਬਕਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਮੁਖਾਲਫ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਠੀਕ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ-ਸਿਖ ਸੁਆਲ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿਤੀ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਭੀ ਠੀਕ ਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ

ਉਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਉਤੇ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲੀਲਾਂ ਸਭ ਦੁੱਚਰਬਾਜ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਬੇਲ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਅਥਵਾ ਮਗਲੂਬ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਵਿਚ ਬਦਤਰੀਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਰਹੇਗੀ। ਹੁਣ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਬਾਦੀ ੮੫ ਫੀ ਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ੧੫ ਫੀ ਸਦੀ ਹਿੰਦੂ ਮਗਲੂਬ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਤਾਕਤ ਅਥਵਾ ਫੌਜ ਤਾਂ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੀ ਹੈ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲਾ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਧਾਰਮਕ ਤੁਅਸਬ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਮੇਰੇ ਗਵਾਹ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਹਨ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਅਛੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਛੂਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੱਕ ਦਿਲਾਣ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਮੁਤੱਅਸਬੀ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ-ਕੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਰਾਜ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮਗਲੂਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਫਰਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਅੱਸਬ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਖਾਲਸ ਕੌਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੌਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਭੀ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿਸੇ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ, ਨਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਕੋਈ ਕੁੰਬਾ-ਪ੍ਰਵਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੁੰਬਾ-ਪ੍ਰਵਰੀ ਤਾਂ ਹੈ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਜਾਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣਾ।

ਗੱਲ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਜਲੰਧਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਬਚਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਕੁਝ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੋਰ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜੇਹੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਛੱਡੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਘਟ-ਸੰਮਤੀਆਂ ਹੀ ਔਖੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਵਧ ਕੇ

ਕਮ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗੀ ।

ਕੌਮਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਵਡ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ, ਨਾ ਕਿ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ । ਵੱਡੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦਿਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਹੰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਸੁਟੇਗਾ । ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਕੇਵਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮਲੀਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭੀ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਛੋਟਾ ਦਿਲ ਕੀਤਿਆਂ ਛੋਟਾ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਬਨਣ ਲਈ ਦਿਲ ਭੀ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵੋ ! ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਬਕ ਲਓ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਦੇਣੇ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰੋ ।

ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਛੋਟਾ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਇਹ ਨਿਰੀ ਢੁੱਚਰਬਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਵਜ਼ਨ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੱਡਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਡਰਾ ਕੀਤਾ ਇਸ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਸੀ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਿਲਟਰੀ ਦਿਮਾਗ ਸੀ ਲਾਰਡ ਕਿਚਨਰ, ਉਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਲਾਰਡ ਕਿਚਨਰ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਛੋਟਾ ਸੂਬਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਤੇ ਰਸਦ ਰਸਾਨੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕੇ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਇਹ ਛੋਟਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕੁਝ ਦਲੀਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਸਨ ਪਰ ਲਾਰਡ ਕਿਚਨਰ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਕਿਚਨਰ ਤੇ ਕਰਜ਼ਨ ਦੀ ਇਸ ਟੱਕਰ ਵਿਚ ਕਿਚਨਰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਇਲਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਿਆ । ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਬੰਦੂਕ ਵੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫੜੀ, ਸਾਡੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਲਈ ਫ਼ੌਜੀ ਮਾਹਰ ਬਣੇ ਹਨ । ਠੀਕ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਸਕੇ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਭਰੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣਾ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਹੈ ਤੇ

ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਰੋਕੋ, ਫੇਰ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਇਹ ਹੈ ਅਸਲ ਸੱਕ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਸੂਬਾ ਭੀ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਇਸੇ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੂਬਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਸ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਸੱਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦੁਖਦਾਈ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਤਨੇ ਅੱਜ ਤਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਾਂ, ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸੱਕੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ। ਜਦ ਇਸ ਸੱਕ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਕੀ ਜਲਾਲਤ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਡੁੱਬ ਮਰਾਂਗੇ? ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੋਂਦਾ, ਮੈਂ ਸਿੱਖੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਚੋਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹੀ ਇਜ਼ਤਦਾਰ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ? ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਉੱਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ, ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੈਜਾਰਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਜਾਂ ਗੁਜਰਾਤ ਬਨਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਜੇ ਮਰਹੱਟੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ, ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਬੰਬਈ ਕਿਉਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਫਸਾਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਣਾ ਫਸਾਦਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੰਨੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਜਲੰਧਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣਾ ਮਨਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਅੱਸਬ ਤੇ ਸੱਕ ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਵਧਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਸਾਰੇ ਖਿਚਾਓ ਦੀ ਜੁਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਜੁਮੇਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਕਾਲੀਚਰਨ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਜਬ ਤਕ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੜਬੜ ਡਾਲਤਾ ਹੈ, ਕਾਲੀਚਰਨ ਕੋ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਜਾ ਸਕਤਾ।"

ਫਿਰ, ਇਹ ਦੁੱਚਰ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਫਿਰਕੂ ਹੈ। ਕੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਹਨ ਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਜਾਂ ਗੁਜਰਾਤੀ ਫਿਰਕਾ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਫਿਰਕੂ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਫਿਰਕੂ ਲਫਜ਼ ਘੜ ਕੇ ਕਿਉਂ ਝੰਮੇਲਾ ਪਾਂਦੇ ਹੋ? ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰੋ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੱਕੀ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਰਾ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਬੇ-ਅਣਖੇ ਬਨਾਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖੋਗੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਛੱਡੋਗੇ।

ਆਉ! ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਬਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਬਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਤਬਾਰ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਤਬਾਰ ਕਰੋ' ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਵਾਂਗਰ ਹੀ ਸਮਝੋ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਏ ਜੇ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਭੀ ਬਣਾ ਦਿਓ। ਗੱਲ ਮੁਕਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦਸੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਬਾਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਬੇ-ਇਤਬਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਿਰੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਭੀ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਭੀ ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਤਾਂ ਸੋਚਾਂਗੇ। ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਅੱਡਰੀ ਰਿਆਸਤ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਵਧਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹਾਂ, ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਬਈ, ਕਲਕੱਤਾ, ਦਿੱਲੀ, ਯੂ. ਪੀ. ਆਦਿ ਵਿਚ ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡਾ ਇਹ ਹੱਕ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਹੱਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਧੱਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੁਕ ਲੁਕ ਕੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਸਹਿਰੀ ਨਾ ਰਹੀਏ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਉਪਾਰ ਉਥੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰ ਆਦਿਕ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਬਨਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਯਤ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਨਕ-ਦਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹੋ ਜੇਹਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੱਸਣ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾਂ ਤੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਆਪਣੀ ਦਸਣ । ਜੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਨਾ ਦਸਣ, ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਰੱਟ ਲਾਈ ਜਾਣ ਕਿ ਸਿਖ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਨਹੀਂ ਵਸ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਕਿਉਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ? ਕੋਈ ਵਾਜਬ ਗਲ ਕਰੋ । ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਵਸ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਸਿਖ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਮਾਰ ਮੁਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ । ਫਿਰ ਇਹ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਕਿਉਂ ਧਰਮ ਯੁਧ ਨਾ ਹੋਇਆ ? ਜੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਢਾਹ ਲਿਆ ਅਥਵਾ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿਖੀ ਕਿਥੇ ਰਹਿ ਗਈ ? ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸਿਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਸੀ 'ਪੰਥ ਕੀ ਰਖੋਗੇ ਤਾਂ ਗਰੰਥ ਕੀ ਰਹੇਗੀ । ਕਾਸ਼ ! ਜੇ ਪੰਥ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਗਰੰਥ ਤੇਰਾ ਕੌਨ ਮਾਨੇਗਾ ?' ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਧਰਮ ਬਿਨਾਂ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਇਜ਼ਤ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋਵੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀ ਇਜ਼ਤ ਹੈ ?

ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਬੁਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕੇ ? ਅੱਜ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਟਾਂਵਾਂ ਟਾਂਵਾਂ ਬੋਧੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਜੋ ਪੰਥ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਬਣਾਣ ਲਈ ਜੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਧਰਮ ਯੁਧ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਯੁਧ ਹੈ ।

ਕੋਈ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਹਨ ਕਿ ਇਹ 'ਸਿਖ ਸੂਬਾ' ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿ 'ਸਿਖ ਜ਼ਬਾਨ' ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿਖ ਲਿਪੀ ਹੈ । ਜੇ ਇਹ ਗਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਸਾਡੇ ਸਿਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਸਿਖ ਦੀ ਹੋਈ । ਤਦ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਚਲ ਰਿਹਾ ਇਹ ਧਰਮ ਯੁਧ ਹੋਇਆ ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਯੁਧ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਯੁਧ ਹੈ । ਇਸ ਵੇਲੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਤਾਂ ਇਸ ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਹੀ ਆ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸਭਰਾਉ ਦੀ ਜੰਗ ਹਾਰੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸਭਰਾਉ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ ਸਾਂ, ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਹਾਰ ਗਏ ਸਾਂ । ਜੇ ਬਾਬਰ ਪਾਨੀਪਤ ਦਾ ਜੰਗ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਾਨੀਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਜਿਤਿਆ ਸੀ । ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਧਰਮ ਯੁਧ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ

ਸੂਬੇ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ, ਪਰ ਜਿਤ ਹਾਰ ਹੈ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀ। ਇਥੇ ਪੰਥ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਢਹਿ ਗਿਆ, ਬਿਖਰ ਗਿਆ, ਮੁਕ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਗਲ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਮਤਲਬੀ ਹਥ-ਠੱਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰੇ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਗਲ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਪਾਲਿਟਿਕਸ? ਜੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪਸੰਦ ਹੈ ਉਹ ਧਰਮ ਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾ ਪਸੰਦ ਉਹ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਹੋਏਗੀ। ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣ ਰਹੀ ਤਾਕਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਗਲ ਖੁਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੀ 'ਤੋਜ਼ਕ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਨਫਰਤ ਫੈਲਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਜਦ ਸੂਲੀ ਦੇਣ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦਾ ਤਾਜ ਰਖਕੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਇਹੋ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਗਲ ਕਾਹਦੀ, ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਭ ਉਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ, ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਜਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਹੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਫੈਸਲਾ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪੰਥ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪੰਥ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਪਾਲਿਟਿਕਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਪਰਚਾਰ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਥ-ਠੱਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕੀ ਲਗਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ ਆਹ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪਾਲਿਟਿਕਸ।

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਖਤਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਗੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਂ, ਖਤਰਾ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਖਤਰੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਮਾਰੂ ਹਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ, ਦਿਮਾਗਾਂ ਤੇ ਜਿਗਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਹਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲਿਆਂ ਖਤਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਥ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ,

ਆਪਣੇ ਤਿਆਗ, ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਦਾ ਵਧੇਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਵੇਰਾਂ ਵੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਇਹ ਨਾ ਕਹੋ ਕਿ ਖਤਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਕਹੋ ਇਹ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਹੇ ਖਤਰਿਆਂ ਨੇ ਅਗੇ ਪੰਥ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕੇਗਾ। ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਇਸ ਖਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ। ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿਕੇ, ਫੌਕੀਆਂ ਗਲਾਂ ਬਣਾਕੇ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ।

ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵੋ ! ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਤਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ ਨਾਪਾਕ ਇੱਛਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫੁਟ ਪਾ ਲਉਗੇ। ਆਖਰ ਨੇਕ ਬੰਦੇ ਹਰ ਕੌਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਹਨ। ਜੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਿਕਲ ਪਏ ਸਨ ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਫ਼ਿਰਕੂ ਗ਼ਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਅਜਿਹੇ ਹਿੰਦੂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਹਿੰਦੂ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣ।

ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਹੰਕਾਰ, ਫ਼ਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕ ਦੇ ਕਾਰਣ ਇਹ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਵਾਜਬ ਗਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਏ ਸਾਹਮਣੇ ਜਲੀਲ ਹੋ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਚੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਚ ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਲਉ ਜਿੰਨਾ ਜੀ ਚਾਹੋ ਜੁਲਮ ਤੇ ਧੱਕਾ। ਜੇ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ ਤੁਸੀਂ ਮਚਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਉਖੇੜ ਦੇਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਤੇ ਜ਼ਬਤ ਉਡਾਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਸੋਚੋ ! ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿੱਲਤ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁਟਣ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਔਖਾ ਕਰੋਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। 'ਪਾਪੀ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਪਾਪ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹੈ।' ਜੁਲਮ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਟ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

੧੯੫੫ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

—ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ੧੯੫੫ ਦੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਭਾਰੀ ਜਿਤ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਬੜੀ ਛਿਥੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖਿੱਝ ਮਿਟਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਆਪਣੇ ਪਿਠੂਆਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜਿਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੧੪ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ 'ਸੀਸ ਭੇਟ ਮਹਲੇ' ਦਾ ਜਲੂਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਵਲੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ੧੯੫੫ ਵਿਚ ਵੀ ਲਗਣੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜਲੂਸ ਜਾਂ ਜਲਸੇ ਵਿਚ, 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਨਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ, ਨਾ ਮਾਟੋ ਵਖਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਿਲੇ ਲਾਏ ਜਾਣ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾਹਰੇ ਵੀ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸੋ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸੀ। 'ਸੀਸ ਭੇਟ ਮਹਲੇ' ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਗੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ੪੦ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਣਾ ਕੋਈ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾਹਰੇ ਉਤੇ ਬੰਦਸ਼ ਲਾਉਣੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਸਿਧਾ ਦਖਲ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਦਖਲ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਆਪਣੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਪੂਰੇ ਵਾਜਬ ਤੇ ਬੇਜ਼ਰਰ ਨਾਹਰੇ ਉਤੇ ਰੋਕ ਹਟਾ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਅਸਾਂ ੧੦ ਮਈ ਤਕ ਰੋਕ ਹਟਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਗਲ ਬਾਤ ਚਲਾਈ।

ਸਾਡੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਦੋ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਵੀ ਲਾਲਾ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸਚਰ, ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਚਾਈ ਦਾ ਕਾਇਲ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਉਤੇ ਬੰਦਸ਼ ਹਟਾਉਣਾ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੱਕੀ ਗਲ ਦਿਲੀਉਂ ਮੁੜ ਕੇ ਕਰਨਗੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਦਿਲੀਉਂ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੰਦਸ਼ ਹਟਾਣੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੋ ਅਸਾਂ ਇਸ ਧਕੇ—ਭਰੀ ਦਫਾ ੧੪੪ ਦੀ ਖਿਲਾਫ਼-ਵਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

੧੦ ਮਈ ਨੂੰ ੧੦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ, ਮੇਰੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਅਸਾਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਈਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਉਤੇ ਲਗੀ ਬੰਦਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਵਿਧਾਨਕ ਹਕ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਝੇਗੀ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਥਲੇ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਮਗਰੋਂ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਸਿਧਾ ਦਖਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਲੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦਫਾ ੧੪੪ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਜਥਾ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਸਾਂ ਦਸਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੇਰਾਂ ਸੌ ਸੌ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਰੋਜ਼ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਆਮ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਜੋਰ ਦਾ ਹਲਾ ਬੋਲਕੇ ਇਕੋ ਵੇਰਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ, ਵਖੋ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਘਟੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਵਧੇ ਤੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੇ ਜੋਸ਼ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਘਬਰਾ ਗਈ। ਸੌ ਉਸ ਨੇ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲਿਆ। ਇਕ ਚੰਗੇ ਖਰਾਂਟ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ। ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹ ਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਥੋਂ ਜਥੇ ਨੇ ਲੰਘਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਚਾਲ ਦਾ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਥੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੈਸ ਦੇ ਬੰਬ ਚਲਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਖੇਰਿਆ। ਗੈਸ ਦੇ ਬੰਬ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਟੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਉਪਰ ਭੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਰੋਟੀ, ਦਾਲ, ਹਰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਅੰਦਰ ਜਾਣੇ ਰੋਕ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੀ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਲੰਘਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੁਖੇ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ ਖੁਰਾਕ ਵਜੋਂ ਬਾਹਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਉਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖਿਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥੁੜ ਨਹੀਂ ਆਣ ਦਿਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਿਖ ਹਰ ਭੀੜ ਵਿਚ ਪੁਗਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਤਰੇ। ਪੁਲਸ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਚੀਰ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਟੀ, ਦਾਲ, ਖੀਰ, ਭਾਜੀ ਆਦਿਕ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਖਾਣਾ ਬੁਝਿਆ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ ਹੀ ਹੈ।

ਬਾਹਰੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕਰਕੇ, ਉਥੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਭ ਯਾਤਰੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦੰਫਤਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉਤੇ, ਰੋਅਬ ਪਾਣ ਲਈ, ਫੌਜੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਰਚ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਖਤੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਜਥੇ ਲਈ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਾ ਰਹੇ ਤੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਉਲਟ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਅੰਤ ੧੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫ਼ਾ ੧੪੪ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਛਡ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ (ਜੋ ਸੱਚਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਖਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ) ਨੂੰ ਇਹ ਹਾਰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਭਾਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਾਲਾ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਵਿਰੁਧ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ। ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਵੀ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ। ਲਾਲਾ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦਬਕ ਗਏ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਆਮ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਲਮਕ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਪਿਛੋਂ ਕੈਦੀਆਂ ਉਪਰ ਮੁਕਦਮੇ ਚਲਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਮੈਨੂੰ ੪ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕੈਦ ਤੇ ੪੦੦ ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਸ ਦਿਨ ਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਤਕ ਨੌਬਤ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਭੁਗਤ ਭੁਗਤ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ਆਮ ਮਾਫ਼ੀ ਦਾ ਆਰਡਰ

ਕਢ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਚਲਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ ।
 ਮੈਨੂੰ ੧੫ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਦਾ
 ਮੌਰਚਾ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਮੌਰਚਾ ਜਿੱਤਣ ਪਿਛੋਂ :

ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿਛੋਂ, ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭਾਰੇ
 ਹੜ ਆ ਗਏ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਹੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਹਦਬੰਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਦਬੰਦੀ
 ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
 ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸੂਬੇ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ
 ਹੋਈ ਸੀ । ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸ
 ਰਿਪੋਰਟ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਲੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਈ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਸਾਂ ਹੜ-ਪੀੜਤਾਂ ਲਈ
 ਮਦਦ (ਰੀਲੀਫ) ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਪੰਥਕ
 ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦ ਲਈ ।

ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਇਆ
 ਗਿਆ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ
 ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵੇ ।

ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ :

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਤੇ ਦੀ ਨਕਲ ਤੇ ਚਿਠੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ
 ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ । ਮੈਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ
 ਕਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸੱਜਣਾਂ (ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ,
 ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੂੰ ਨਾਲ
 ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ । ਪੰਡਤ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨਾਲ ਮੌਲਾਨਾ
 ਆਜ਼ਾਦ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ।

ਗੱਲ-ਬਾਤ ਲਈ ਅਜੇ ਇਕ ਦੋ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ
 ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣਾ ਨੀਯਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਸਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ
 ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬੇਬੰਦੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਅਸਾਂ ਵੀ
 ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਸਾਡੇ

। ਕਾਬਲੇ ਉਤੇ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੱਖ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜਲੂਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ।

੧੯੫੬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਰਿਕਾਰਡ-ਤੋੜ ਜਲੂਸ :

ਜਲੂਸ ਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਕਿਥੇ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਿਥੇ ਟੈਂ ਟੈਂ । ਬਹੁਤਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਜਨਸੰਗ ਦਾ ਜਲੂਸ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਜਲੂਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੈਂ ਪੱਕੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਕੇ ਕਰਵਾਈ ਜੋ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਤੋਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ ।

ਜਨਸੰਘ ਦਾ ਜਲੂਸ ਤਾਂ ਬਰਾਏ ਨਾਮ ਹੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਕਾਲੀ ਜਲੂਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਔਖਾ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪੰਡਾਲ ਤਕ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਕੇ ਮਾਹਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਘੰਟੇ ਨੀਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੌੜੀ ਸੜਕ ਦੀ ਕੋਈ ਨੁਕਰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਸੀ । ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਦਸ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਪਰ ਪੁਲਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਦਾਈ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਇਸ ਜਲੂਸ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਸਗੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਧਾਂਕ ਮੱਚ ਗਈ ।

ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਥਵਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾਣ ਦਾ ।

ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੱਦੇ ਗਏ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਸਨ। ਕਾਫ਼ੀ ਅਕਾਲੀ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਕੀ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਮੈਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਚਵਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਰੀਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਚੁਪ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਕਿ ਕੀ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਪਿਛੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਰਾਏ ਬਣੇ ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮਨਵਾਣ ਲਈ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਤਾਂ ਸ਼ਗਨ ਵਾਂਗ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵਿਆਹ ਵਾਂਗ। ਇਸ ਸ਼ਗਨ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਚੌਧਰੀ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸਾਂ ਸੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਬਣੇ। ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਜਾਨਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਮੇਰੀ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਅੰਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਬੜੀ ਫੈਲ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਕਰੀ ਚਲੀਏ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਤਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਤਬਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜੇ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਹਟ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਨਿਕਲ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਲਈ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵੀ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਕਿਉਂਕਿ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ

ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨੋ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨੋ । ਸੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵੀ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵੀ ਦੇਵੇਗਾ । ਮੇਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਵੀ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਬਣ ਗਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਾਂ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਇਹ ਆਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਸਹਿਰੀ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਇਤਬਾਰ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ । ਸੋ ੧੧ ਅਪਰੈਲ ੧੯੫੬ ਦੇ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ।

ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨਣ ਪਿੱਛੋਂ :

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਨ ੧੯੫੪ ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਭਾਰੀ ਫ਼ਤਿਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਉਤੇ ਬੇਲੋੜਵੀਂ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ੧੯੫੫ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਾਣਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮੁਕੰਮਲ ਜਿੱਤ ਹੋਈ । ਮੋਰਚੇ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਜਾਪਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਮੰਨਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਡਿਆਂ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ, ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ । ੧੯੫੬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਉਤੇ ਅਸਾਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਪਿਛੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਖਾਉਣ ਲਈ ਏਡੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ । ਖੈਰ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਮਾਰੋਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਇਕ ਕਦਮ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਘਟੋ ਘਟ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਤਬਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮੌਕਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਇਸ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਤੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ । ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਣ ਦੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ।

ਇਥੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਤਬਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਾਂ ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਏਗੀ ਕਿ ਅੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਮੇਰੀ ਤਕਰੀਰ ਪਿਛੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਉਤੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕੀਤਾ।

*ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਚਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ

ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤਕ ਕੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਅਮਲ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਠੀਕ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਝੌਤੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਖਿਚੌਤਾਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਕਰਵਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮਿਲਿਆ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ। ਸਿਰਫ ਮੌਜੂਦਾ ਝਗੜੇ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਉਮੜੇ ਹੋਏ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਚੇ ਹੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਕਿਸ ਨੂੰ? ਫਿਰ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਪਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਜੇਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਇਕ ਹੋ

*ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ਉਦੋਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ੨੬ ਮਾਰਚ, ੧੯੫੬ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। —ਸੰਪਾਦਕ)

ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾਪਨ ਰਿਹਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਫਿਰ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹਾਂ।

ਜੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਏਗੀ। ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਪਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੋ ਥੱਲੇ ਪਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਹਿੰਦੂ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਝਗੜਾ ਫਿਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ? ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਤਾਂ ਬਦਲ ਗਈ ਪਰ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਏ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮਰ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਮਰ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਫੌਜ ਤੇ ਸਿਵਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਫੌਜ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਿਵਲ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਿਵਲ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫੌਜ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਚੋਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਹਾਲਾਤ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਏਕਤਾ ਕਰਾਣ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਨਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਏ। ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਅਜੇਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਦੌੜ ਦੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੌੜਦੇ ਚਲਣ। ਜ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਜਾਂ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਣ ਲਈ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੌੜ ਹਾਰ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਸੰਖੇਪ ਜਹੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਮੌਕਾ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਣੇ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਸੌਚੋ! ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਵਕਤ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਇਕ ਜਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕਮਰ-ਕੱਸੇ ਕਰ ਲਓ।

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ

ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ

*ਅਸਾਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਦੀ ਮੰਗ ਛੱਡਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੀਜਨਲ ਬਨਣ ਉਤੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਵਾਧੂ ਟੰਟਿਆਂ ਤੇ ਘਮਸਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂਗੇ ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਾ ਦੇਣ ਦੇ ਇਛਾਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜੇਹੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਭੀ ਤੋੜਨ ਉਤੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰਛਾ-ਗਰਦੀ ਅਰੰਭੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਇਹਨਾਂ ਬੁਰਛਾ-ਗਰਦਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੁੰਡੇ ਆਰੀਆ ਮੰਦਰ ਸਾਹਮਣੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਨਗੇ ਤਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮੁੰਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣਗੇ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ? ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸੁਟੇ ਗਏ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਸਿਖ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਖੁਲਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ ਗਏ, "ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਨਾ ਰਹੇ ਸਿਖ ਨਾ ਰਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ"। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਰਛਾ-ਗਰਦੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ, ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸਹਾਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਹੈ ਰਾਜ-ਮਧ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ-ਠੋਕਿਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਚੜ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਥੇ ਬਿਨਾ ਸਿਖੀ ਤਾਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘੋ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਓ। ਅਸਾਂ ਇਛਨਾਂ ਦੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਕਢਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਰਾਜ-ਮਧ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਅੱਣਖ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਟ ਦੀ ਇਟ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ-ਕੁਨ ਜੇਗ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਕੜ ਟੁਟੇਗੀ ਜਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਹਰ ਕੇ ਸਿਖੀ ਮੁਕੇਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁਧ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਗਾਂਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੋ—“ਸਿਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜਾਏ ਮੇਰਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾ ਜਾਏ” ਜੇ ਸਭ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ

*ਆਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ੨੪ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੫੭ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ—ਸੰਪਾਦਕ)

ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਧ ਦੀ ਬੋ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਾ ਅਸੀਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ, ਤੇ ਨਾ ਅਜਿਹਾ ਪਾਪ ਰਾਜ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰਾਜ-ਮਧ ਨਿਕਲੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੋਮੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੇ ਤੜ ਕਰੋੜ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਘਟ-ਸੰਮਤੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਅਸਾਂ ਇਸ ਕੋਝੇ ਧਮਕੀ ਵਿਚੋਂ ਫੂਕ ਕਢਕੇ, ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਕੌਮੀਅਤ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਵਾ ਲੱਖੀ ਜਹਨੀਅਤ ਵਾਲੇ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਦਸਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਪੰਥ ਤਾਂ ਸਾਜਿਆ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੀ ਜਦ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਸਖਤ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਬੜੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹੁਣ ਭੀ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਸ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਧਰਮ ਹਾਨੀ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਚਲਿਆ ਜੇ। 'ਹਿੰਦੀ, ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਨਾ ਰਹੇ ਸਿਖ ਨਾ ਰਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਇਤਨੇ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਨਿਤਰੇ। ਸਿੰਘੋ ! ਅਸਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਤੋੜਨਾ ਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸ਼ਹਿ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਉਦਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਘਸਮਾਨ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਹੁਣ ਰੋਕੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੰਮ ਹੁਣ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਦਮ ਕਰੋ, ਹੁਣੇ ਉਦਮ ਕਰੋ, ਮਾਰੋ ਸ਼ੇਰ ਵਾਲੀ ਭਬਕ, ਭਜਾ ਦਿਓ ਮਿਰਗਾਵਲੀ ਤੇ ਕੰਬਾ ਦਿਓ ਧਰਤੀ..... ।

ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਰਿਜਨਲ-ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਸਦ-ਭਾਵਨਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਇਹ ਨੇੜ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਵਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁਣ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :—

ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੋਂ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਦਿੱਤਾ ਦਖਲ ਖਤਮ ਕਰੇਗੀ। ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ੧੯੫੫ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਨਾਓ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਟ ਗਈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਝਟ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਦਸੇ, ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਾਰ ਦੇ ਕੇ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਧੱਕਾ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਦਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਧਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੂਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਧਕੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੨੪—੪—੫੭ ਨੂੰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ : “ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ

ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੋ ਇਕਰਾਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਹਾਲਾਂ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।”

ਇਸ ਚਿਠੀ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ, ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਤੇ ਮੋਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ।

ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦਿਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਪੂਰੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਕੇ ਤੋੜਿਆ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ੬-੧੦-੫੮ ਵਾਲੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ :—

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਪਿਛਲੇ ਜਨਰਲ ਚੁਣਾਉ ਸਮੇਂ, ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੋ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਨ, ਨੇ ਪਬਲਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚਕਾਰੋ ਜੋ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸਾਲਸੀ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਫ਼ੈਰਨ ਮੰਨ ਲੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਚੁਣਾਉ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁਧ ਲੱਗੇ ਦੂਜਨ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਦੋ ਵੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ

ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ, ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰੇ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਮੰਨਣ-ਯੋਗ ਹੋਵਣ, ਅਤੇ ਇਸ ਬਿਨਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਚਰਚਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੰਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਾਹਵਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸਮਝੌਤਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਵਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਜਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੱਢ ਲੀਤੀ, ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਰ ਭਰੋਸਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾਂਹ ਦੇਵਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਉਲੰਘਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਿਰਪੱਖ ਸਾਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਵਾਨਾ ਮੰਨੇ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਰਪੱਖ ਉੱਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਇਹ ਮਸਲਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉੱਤੇ

ਸਰਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਉੱਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਬਾਪੇ ਗਏ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਨਾਹ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਨਾਹ ਹਟਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਵੱਖਰੀਆਂ ਰਿਜਨਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਿਜਨਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੀਯਤ ਨਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਖਰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬਣਨ ਦੇ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੭ ਨੂੰ ਰਿਜਨਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਜਨਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਖਤਿਆਰ ਜਾਂ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਜਨਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਇਕ ਬੇ-ਜਾਨ ਖਿਡੌਣਾ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਹੋ ਜਹੇ ਹਾਲਾਤ ਹੋਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਾਲਾ ਸਮਝੌਤਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ।

ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਬਚਾਣ ਖਾਤਰ ਸਭ ਕੁਝ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪੰਥ ਵੀ, ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਪ ਤਪ ਸਮਾਗਮ

“ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਇਖਲਾਕ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੋਚ ਕੇ ਜਪ ਤਪ ਸਮਾਗਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਫੇਰ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਏਜੰਟ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ ਖਤਰਾ ਮਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਨਵੈਸਿੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰਾਂ ਪਾਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਵਧ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਫੇਰ ਇਸ ਦਾ ਡੇਗਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਹੀ ਵਕਤ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਡੇਗ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੈ ਦਿਮਾਗੀ ਦਸ਼ਾ, ਇਸ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਠੂਆਂ ਦੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਹੀ ਨਾ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ?”*

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਹ ਨਿਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ। ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਰਖੀ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅੰਗਦੇਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ, ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੧੬ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ

---

*ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਲੇਖ ੨੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ—ਸੰਪਾਦਕ]

ਲਾਲਪੁਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸ: ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਤਿੰਨ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਗਿਆ । ਵੋਟਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ੨੪ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਸਨ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਮੋਰਚਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਨ । ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨਾਂ ਉਤੇ ਨਵੇਂ ਲਗੇ ਖੁਸ਼-ਹੈਸੀਅਤੀ ਟੈਕਸ ਨੂੰ ਹਟਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਾਇਆ ਖੁਸ਼-ਹੈਸੀਅਤੀ ਟੈਕਸ ਨਾਹ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੁਲ ੧੫੧ ਮੈਂਬਰ ਸਨ । ਨੀਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਗੁਜਰ ਜਾਵਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਖਿਆਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਮੈਂਬਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵੋਟ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਦੇਵਣਗੇ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਧੜੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ੫੪ ਸਰਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਗ਼ੈਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਸਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਇਸ ਧੜੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਪਰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਧੱਕਾ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਸਰਕਾਰੀ ਧੱਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ

ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਧੱਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਨ ਲਈ ੧੫ ਮਾਰਚ, ੧੯੫੯ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਇਕ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਲੂਸ ਕਢਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਐਲਾਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਮਾਰਚ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕ ਮਧਮ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੇਵਲ 'ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾਣਗੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ੧੩ ਮਾਰਚ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ

ਮਕਾਨ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ੧੫ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਚਲਿਆ । ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਲਗਪਗ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ । ਜਲੂਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਟਰੱਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਨੀਲੀਆਂ ਪੱਗੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਤੇ ਨੀਲੇ ਦੁਪਟਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਜੁਨਾਨੀਆਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਸਭ ਟੁਰੇ ਜਾਂਦੇ "ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ" ਦਾ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਲੂਸ ਘੁਮਦਾ ਘੁਮਦਾ ਕਈ ਮੀਲ ਸਫਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਧਾਰਮਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਉਥੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਉਤੇ ਰੋਸ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ :

ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪੁਜਨ ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ :

"ਪਿਆਰੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਕਰਾਵਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਅਜ ਤਕ ਵਧਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਅਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ । ਜਦ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਝਟ ਹੀ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਕਾਇਤ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਤੀ । ਵੇਖੋ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਤੀ ੧੧-੧੨-੨੯ ਜੋ ਮੈਂ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹਾਂ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਤੁਸੀਂ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਸਰਦਾਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕ ਜਜ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈਕੋਰਟ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਈਸਟ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਾਸੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਪਾਰਟੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ

ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਵਰਤ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ-ਪੱਖੀ ਧੜੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ, ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਤੋਂ ਬਚਾਵਨ ਲਈ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। (ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਝਟ ਹੀ ੧੬ ਫਰਵਰੀ, ੧੯੫੯ ਪਿਛੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਹੇਠ ਲਗੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਆਦ ਮੁਕਦੀ ਸੀ) ਅਤੇ ਇਹ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇੰਦੀ ਦੇਵਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਮਸਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਵਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਭੈੜੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਰਹੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਤਰਮੀਮ ਬਿਲ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ੧੪੮ (ਏ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਰਟ ਕੇਵਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਕਿ ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਲਿਆਵਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਚੰਗਾ ਸੀ ਯਾ ਮੰਦਾ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਖਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇ ਉਠ ਕੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸਾਲਸੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਓ।

ਸਾਲਸੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਚਾਰਯ ਵਿਨੋਭਾ ਭਾਵੇ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਦੇ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਸਾਲਸੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨੇਕ ਸਜਣ ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵਨਗੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਖਾਸ ਅਸਰ ਹੈ। ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਕਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਾ ਬਣਾਵੋ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਕਿ ਰਾਜ-ਕੋਟ ਦੇ ਦਿਵਾਨ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤਾ ਮੁਤੱਲਕ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਕਢੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਲਸੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਸਰ ਮਾਰਿਸ ਗਯਵਰ (Sir Maurice Gwyer) (ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਮ ਠੀਕ ਯਾਦ ਹੈ) ਫੈਡਰਲ ਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ ਜਸਟਸ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸਾਲਸੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਯਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਉਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਘਟ-ਸੰਮਤੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਦਖਲ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਾਂ। ਇਸ ਲਈ ੨੩ ਤਾਰੀਖ ਸਵੇਰੇ ੧੦ ਵਜੇ ਤੋਂ ਅਪਨਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ ਜੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਉੱਤਰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ।

ਤੁਹਾਡਾ ਹਿਤੂ—

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਸਟਰ)

ਨਹਿਰੂ-ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਕਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਨਿੰਦਿਆ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ੧੨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਿਲੀ ਜਾ ਕੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਲੀਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁਤਫਿਕ ਹੋਏ ਹਨ :—

“(੧) ਇਸ ਗਲ ਨਾਲ ਮੁਤਫਿਕ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਧਾਰਮਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਕਈ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

“(੨) ਕੋਈ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਵੇਖੇ ਕਿ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਵਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਅਮਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਦਾਖਲਤ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇ। ਇਹ ਕਮੇਟੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਦਾਖਲਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਯੋਗ ਹਲ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਮਸਲੇ ਉਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਮੁਤਫਿਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ। ਉਹ ਮਸਲਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਵਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

“(੩) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਤਰਮੀਮ

ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਤਰਮੀਮ ਹੋਇਆ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਤਰਮੀਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

(੪) ਜੇ ਉਤਲੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਕਤ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਪੈਕਟ ਉਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਭੀ ਕਾਇਮ ਨਾਹ ਰਹੀ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪੈਕਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪੈਕਟ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਪੈਕਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਆਪੇ ਮੁਨਸਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਹ ਬਦਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਨਰੈਣ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਂ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੋ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਣ ਨਾਂਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਆਖਰ ਮੁਕ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਰ ਕੋਝੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਲੇਖ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ੨੭ ਅਗਸਤ, ੧੯੫੯ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

“ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਬਦ-ਤਰੀਨ ਮਿਸਾਲ ਉਹ ਹਮਲੇ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸਗੰਜ ਪੂਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਦੂਸਰੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗੁੰਡੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸੀਸਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਏਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਦਿਲੀ ਦੀ ਪੁਲਸ, ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪੋਲੀਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਭੀ ਸੀ; ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰ-ਬੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜਿਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਮਲਾ ਪਸਪਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੀ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਅਜਿਹੀ ਕਾਨੂੰਨ-ਗ਼ਰਦੀ ਤੇ ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਬਾਰਸ਼ੁਖ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਬਿਨਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਪਰ ਹੀ ਹਮਲਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਏਲਾਨੀਆ ਤੋੜ ਦੇਣਾ ਭੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਅਸਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਲਸਾਂ* ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਰੁਧ ਹੁਣ ਤਕ ਕੋਈ ਐਕਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਅਜੇਹੀ ਵਾਹਿਯਾਤ ਕਾਨੂੰਨ-ਗ਼ਰਦੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਤੋਹੀਨ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਢੰਡਰਾ ਪਿੱਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੀ ਕਦੇ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਭੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕਿਆਤ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਿਆਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਔਹਦੇਦਾਰਾਂ ਪਰ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਮਲੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਚਸਮਪੋਸ਼ੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੀ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਲੜਨਾ

---

*ਇਸ ਬਗ਼ੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸਾਫਰ ਦੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਲਸਾਂ ਨੇ ਮੁਤਫਿਕਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਬਾਰਸ਼ੂਖ ਸੱਜਣ ਦਾ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਦਖਲ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਸ਼ਾਫ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਰੱਬ ਭੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹੇ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁਧ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸੇ ਭੀ ਸੋਧਾਂਗੇ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਜੇਹੀ ਬੇਹਯਾ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਲਾਸੀ ਕਰਾਵੇ।”

੧੯੬੦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ

—ਮੋਰੀ ਯਾਦ)

੧੯੬੦ ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਬ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤੇ, ਲੈਕਚਰ ਕੀਤੇ, ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਧਨ ਵਰਤੇ। ਇਸ ਵੇਰਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੋਣ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਤਨਾ ਨੰਗਾ ਦਖਲ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਲਮ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ, ਸਿੱਖ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮਨਿਸਟਰਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਕੇ ਤੌੜਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਮਰੇਗੀ ?

ਇਹਨਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤੇ ਜਿੱਤੇ ਵੀ ੧੪੦ ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੩੬ ਸੀਟਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹਾਰ ਹੋਈ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਚੋਣ ਤਾਂ ਲੜੀ ਹੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ' ਦੇ ਇਸ਼ੂ ਤੇ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਜਿੱਤ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਹੈ' ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਛਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੈਰ ਅਸਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ।

ਮੈਂ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ।

ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ ਜਲੂਸ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ :

੨੯ ਮਈ, ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਤੁਰਨਾ ਸੀ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਥੇ ਨੇ ੧੨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉਤੇ ਪੁਜਣਾ ਸੀ । ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਣੀ ਸੀ । ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਤਿਨਾਮ' ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ, ਮਧਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਹੀ, ਕੋਈ ਨਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਣਾ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣੇ ਸਨ । ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਇਹ ਹੋਣਾ ਸੀ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨਾ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੁਛਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਤੇ ਲੇਖ ਲੈਕਚਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਸਾਂ ਕਦੀ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਜਾਂ ਧੱਕੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਦੀ ਤੇ ਗਲ ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਡੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੁਠਾ ਸਿੱਧਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਟਕਰਦੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸੱਚਾਈ ਉਤੇ ਅੜ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਧੱਕੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਟ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਲੋਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਲਸੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕੋਠੀ

ਜੱਥਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਜੇ ਪੁਲਸ ਰੋਕੇ ਜਾਂ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੇਣ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਏਗੀ ਸਾਨੂੰ ਬਨਾਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਝੂਠੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹਰ ਝੂਠ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਉਹਲੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗੀ। ਪਾਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਥੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਜੋ ਦੁਚਰਬਾਜ਼ੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਚਾਨਣ ਪੈਣ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤੁਅੱਸਬ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨੰਗਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੇਰੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੂਰਾ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ ਤੇ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਤੇ ਉਥੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਖਿਲਾਫ-ਵਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ ਪਰ ਇਹ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ (ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਧੱਕੇ ਭਰਿਆ ਇਸਤਿਮਾਲ) ਆਪਣੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇ ਉਪਰ ਪਰਦਾ ਪਾਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗੀ। ਉਹ ਹੀ ਗੱਲ ਨਿਕਲੀ।

ਪਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਵਧ ਹੋਛੀ ਨਿਕਲੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਮੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਲੂਣ ਉਤੇ ਲਾਏ ਟੈਕਸ ਦੀ ਖਿਲਾਫ-ਵਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਵਲ ਤੁਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਸ ਦਿਨ ਲਗੇ ਜਾਂ ਵਧ ਲਗੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਮਾਰਚ ਨੂੰ 'ਡੰਡੀ-ਮਾਰਚ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਡੰਡੀ ਵਲ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਲੈਕਚਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤਕ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਦ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਏ ਲੂਣ ਦੀ ਮੁਠ ਨਹੀਂ ਭਰੀ।

ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਤੁਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਰਾਹ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਕੇ, ਜਲਸੇ ਕਰਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਜਮਾਤ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦ ਇਹ ਜੈਤੋ (ਨਾਭਾ) ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਇਸ ਹੋਛੀ ਤੇ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਕੱਢੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ

ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀਆਂ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਉਂ ਥਾਈਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਨਾ ਮਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਰਕੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅੱਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਇਖ਼ਲਾਕ ਵੇਖੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਟੁਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਦਸੋਂ ਜਦੋਂ ਤਹਿਰੀਰ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਤਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਆਦਮੀ ਹੋਣ ਤੇ ਅਜੇਹੀ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਜੋ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤੁਅੱਸਬ ਹੇਠ ਫਸ ਕੇ ਇਤਨੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ? ਦਿਨ ਦਿਨ ਕੌਮ ਵਿਚ ਰਵਾਦਾਰੀ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੀ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਮੰਨੋ ਜਾਂ ਨਾਂ ਮੰਨੋ, ਇਹ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਗਲ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਕੋ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿਓ ਇਹ ਕੀ ਹਨੇਰ-ਗਰਦੀ ਹੈ।

ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾ-ਵਾਜ਼ਬ ਹੈ ਪਰ ਗ਼ਲਤ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਲਵੋ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਮੰਗ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਫਿਰ ਮੰਗ ਕਰੋ।

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਗਰਦੀ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੁਖ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਨਿਕਲੇਗਾ—ਇਹ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਦਸੇਗਾ—ਪਰ ਇਤਨੀ ਗ਼ਲ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਖ਼ਲਾਕ ਹੀਣ ਸਰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਡੁੱਬ ਮਰੇਗੀ।

ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਮੌਰਚਾ

ਹੁਣ ਇਹ ਗਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅੰਦਰ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਯਤਨਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ੨੨ ਮਈ ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ੨੯ ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਜਥਾ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜੇ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਵਡਾ ਜਲਸਾ ਤੇ ਜਲੂਸ ਕਢ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਇਕ ਸੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹੋ ਜਹੇ ਜਲਸੇ ਤੇ ਜਲੂਸ ਅਗੇ ਵੀ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਕਢੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਮਨ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਇਹਤਿਆਤ ਰਖੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਸ੍ਰੀ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕੋਈ ਗੜਬੜ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਸਮੇਂ 'ਸਤਿਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦਾ ਜਾਪ ਬਹੁਤ ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਚਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਹਥ ਜੋੜੀ ਰਖੇ ਜਾਣ। ਅਜੇਹੀ ਹਿਦਾਇਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਦਾ ਸੁਭਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਤੇ ਨਕਲੀ ਕੌਮ-ਪ੍ਰਸਤ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਰੋਲਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥਲੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਉਸਤਾਦੀ ਦਾਅ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਉਠਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਵੀ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਏਹੋ ਜੇਹਾ ਹੱਥ ਖੇਡਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਰੋਲੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਪੌਲਿੰਗ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜ ਸਤ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਫੌਰਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਲ ਨੂੰ ਫੌਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੌਲਿੰਗ ਤਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਜਮਾਨਤ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਅਜੇਹੇ ਅਮਨ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਅਮਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਅਗੇ ਕੋਈ ਚੋਣ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਚੋਣਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਨਾ

ਹੀ ਲੋੜ ਰਹੀ । ਹੁਣ ਇਹ ਹੱਥ ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਅਮਨ ਦਾ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਇਉਂ ਅਕਾਰਣ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜਲਸੇ ਤੇ ਜਲੂਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਉਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਝੁਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫਾ ੧੪੪ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਤਾਂ ਮੌਰਚਾ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ੧੪੪ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਹੀ ਸੀ । ਮੌਰਚਾ ਤਾਂ ਸੀ ਬੇ-ਵਜ੍ਹਾ ਲਾਈ ੧੪੪ ਦਫਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ, ਜੋ ਦਫਾ ੧੪੩ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਤੋੜਿਆ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜਾਏ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਈ । ਬਸ ਅਮਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅਜਿਹੀ ਉਸਤਾਦੀ ਭਰੀ ਚਾਲ ਸਾਡੇ ਅਤਿਅੰਤ ਅਕਲਮੰਦ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਹੁਨਰ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹਨ । ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ, 'ਬੜੇ ਫਸਾਦ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ।' ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਜੇ ਫਸਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਵੇਖੋ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ।' ਜੇ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ 'ਵੇਖੋ ਮੈਂ ਫਸਾਦ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ।' ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਭਰੀ ਦਲੀਲ ਦਾ ਪਾਜ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਏਨਾ ਹੀ ਰੋਲਾ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਰੋਲੇ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਖਲ ਨੇ ਇਸ ਉਸਤਾਦੀ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਚੋਣ ਜਿਤਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਜੇ ਫਸਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਵੇਖੋ ਮੈਂ ਠੀਕ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ।' ਜੇ ਫਸਾਦ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਵੇਖੋ ਮੈਂ ਫਸਾਦ ਰੋਕ ਲਿਆ ਹੈ ।'

ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਲਗੇ ਸੰਗੀਨ ਦੋਸ਼

ਇਸ ਵਾਰੀ ਇੰਨੀ ਭਾਰੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਏਥੇ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਤਿਨ ਵਡੇ ਦੋਸ਼ ਸਾਡੇ ਤੇ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਲਾਏ ਗਏ ।

੧. ਇਕ ਦੋਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਰਲ ਅਯੂਬ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਸਿਖਾਏਗਾ ।

੨. ਦੂਜਾ ਦੋਸ਼ ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਇਹ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਦ-ਸਲੂਕੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸਾਜ-ਬਾਜ਼ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਅਤੇ ਮਦਦ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

੩. ਤੀਜਾ ਦੋਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਬਰੂਦੀ ਅਸਲੇ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਣ ਤੇ ਜਦ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆਏ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਦੇਣ ।

ਇਹ ਬੜੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾਣਾ, ਮੁਲਕ ਤੇ ਕੌਮ ਨਾਲ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨੇ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਕੇਵਲ ਝੂਠੇ ਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਮਨਘੜਤ ਹਨ । ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਸਜਣ ਤੇ ਸ਼ਕ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਘੜਨ ਜਾਂ ਘੜਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਪਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤਾਂ ਤਦੋਂ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਕਾਰਡ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਇਤਲਾਹ ਦਾ ਇਲਮ ਹੋਵੇ । ਇਤਨਾ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਦੋਸ਼ ਮਨਘੜਤ ਝੂਠੇ ਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਨਾਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਡਾ ਲੀਡਰ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਅਫ਼ਸਰ ਜਾਂ ਲੀਡਰ ਦੀ ਈਮਾ ਤੇ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ । ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਤਨੀ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਠੋਸ ਦਿਤਾ, ਕਈ ਜਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ, ਲਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਦਅਮਨੀ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਈ ।

ਜੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਜਾਣ ਬੁਝਕੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕਢਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਐਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਗ਼ਦਾਰ ਸਮਝਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਲੂਕ

ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਗ਼ਦਾਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਤੇ ਅਜਿਹਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗ਼ਦਾਰ ਜੁੰਡਲੀ ਹੈ। ਦਰਮਿਆਨ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੁਭਚਿੰਤਕ ਜਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਗ਼ਦਾਰ ਹਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੰਢ ਕਰਨ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਥਪਣ ਵਾਲਾ ਗ਼ਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੀਡਰੋ ! ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ੋ ! ਏਧਰ ਧਿਆਨ ਦਿਉ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਝੂਠੀ ਤੋਹਮਤ ਥਪਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰੋ। ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਓ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਠਾਓ। ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਠਾਓ ਕਿ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਜਾਗ ਪਏ। ਜੇ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨੰਗੀ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਵੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਬਨਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਜੋ ਹੁਣ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦਾ ਇਕੋ ਤਰੀਕਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਪਵਿਤਰ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ।

ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਮ ਹੈ ਅਤੇ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਨੀਆਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ : ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਫਿਰ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫੜਵਾ ਕੇ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਵਾਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਜੇ ਅਜ ਕਿਸੇ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਲੀਡਰ ਤੋਂ ਖ਼ਲਾਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਕੀ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ? ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਹ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਕਾਮਯਾਬ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਬਨਾਵਟ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ (ਸਮੇਤ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੇ) ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਦਿਤੀ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਬਨਾਵਟੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਜਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਸੋਚੋ, ਕੀ ਨਤੀਜਾ, ਜਾਂ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਦੇ ?

੧੯੬੦ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ੨੯ ਮਈ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਸਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਟੁਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ੨੪ ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਘਰ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪਹਾੜ ਤੇ ਲਿਜਾਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕ ਦਿਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ੨੯ ਮਈ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਯਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਟੁਰਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜੱਥੇ ਟੁਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਦੂਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਲਸ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਲੜਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਪ੍ਰਭਾਤ (ਉਰਦੂ) ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੋਵੇਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਪੈਦਲ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕ ਦਿਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਚਲ ਕੇ ੧੨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੋਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਲੂਸ ਚਲਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫਾ ੧੪੪ ਲਗਾ ਦਿਤੀ, ਦਿੱਲੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇ ਸਭ ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ੧੨ ਜੂਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ, ਹਥ ਜੋੜੀ ਤੇ 'ਸਤਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ'

ਦਾ ਜਾਪ ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਥਾ ਜਦ ਘੰਟਾ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪੁਜਾ, ਪੁਲਸ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਜਥੇ ਉਤੇ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਉਤੇ ਟੁਟ ਪਈ ਤੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਹੋਟਲਾਂ ਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਧੂ ਧੂ ਕੇ, ਬਾਹਿਰ ਕਢਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਟਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਮਰਦ, ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ।

ਇਸ ਸਖਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਜੋਸ਼ ਹੋਰ ਭਖਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਟਪ ਗਏ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਿਜਨ ਵਿਚ ੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੬੦ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਸਮਝੌਤੇ, ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ, ਜੋ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਇਕਰਾਰ ਯਾਦ ਕਰਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਡਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਡਰ ਦੇਵਨ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਉਭਾਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੁਰੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਹਰ ਮਨੁਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ; ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਫਰਜ਼ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਡਰ ਤੇ ਗਰਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਭੁਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਤੇ ਬੇ-ਭਰੋਸਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਤਬਾਰ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।

ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ। ਮੋਰਚਾ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੈਦੀ ਟਿਕਾਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ੧੫ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਅਖਬਾਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : ਹੁਣ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਨਾਲ ਲਾ-ਤੁਅੱਲਕੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਕਢ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾ-ਤੁਅੱਲਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇੰਝ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਓਦੋਂ ਤਕ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਦ ਤਕ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾ ਦੇਵਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ

ਹੈ। ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਿਕਲਦੇ ਜਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ੨ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਢਾਈ ਸੌ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਝਗੜਾ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਖਰ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁਟਿਆ, ਜ਼ਖਮੀ ਕੈਦੀਆਂ ਉਤੇ ਭੀ ਕੱਝੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਆਦਿ। ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਉਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਲੂਸ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਤੋਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕ ਕੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।

ਜਦ ਇਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ*।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ :

ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਖਤਰਨਾਕ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਗਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬੁਢੇਪੇ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥ ਦੇਵਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਜੇਲ੍ਹ

---

*ਇਥੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦਸ ਦਈਏ : ਸੰਨ ੧੯੧੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਸ਼ਾਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਾਕੇ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਖੀ ਲੀਡਰ ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਤਿਆਪਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਆ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੁਣ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ। —ਸੰਪਾਦਕ]

ਵਿਚੋਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਥੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਉਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਡਿਆਰਾ ਜਾਂ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਕੋਈ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਨ :

“ਇਹ ਗਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਵੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਪੁਰ-ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਗਲਤ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਧਕਾ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਸੀਂ ਡਟੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੱਕ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਆਖੋ, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ’ ਜਾਂ ਇਹ ਆਖੋ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਾਡੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਹੈ।’ ਵਾਧੂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਧਕੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਪੁੰਦਲਾ ਨਾਂਹ ਕਰੋ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੇਵਲ ਗਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾਂਹ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਪਾੜ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਜਾਏਗਾ।”

ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਦੀ ਗਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਈ, ਉਦੋਂ ਭੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਵਰਤ ਰਖਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਨਾਂਹ ਰਖਣ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗਲ ਦਸ ਦਈਏ ਕਿ ਜਦ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ ਰਖਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਨਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ

ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜੋ। ਚਿੱਠੀ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਟਾਲਿਆ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਭੇਜਣਾ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨੋਟਿਸ ਨਾਂਹ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਸ ਸੁਨੇਹਾ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਨਾਂਹ ਰੱਖਣ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਨ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਚਿੱਠੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਟਾਈਪ ਵਾਸਤੇ ਆਖੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ ਇਹ ਹੈ* :

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ :

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ,
ਸਤਿਕਾਰ-ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ,
ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ,
ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ।

ਪਿਆਰੇ ਸ੍ਰੀ ਜੀ,

ਜਦ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣੇ ਹੋ ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੱਤ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਭਰ ਰਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਹਾਲਤ ਦੀ ਅਖੀਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਦਸ਼ਾ ਵਲ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਣਾ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਖੱਤ ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਨਰਲ ਅਯੂਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਬਦ-ਅਮਨੀ ਖਿਲਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕਿਆ-

---

*ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਨੋਟ-ਬੁਕ ਵਿਚੋਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਤੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਵਡਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇਹ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਤੂੰ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੌਰਚਾ ਮੁਕਦਾ ਦਿਸੇ, ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਕੋਈ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਝਟ ਤਸਦਦ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਤੂੰ ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਲਾਠੀ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਬਰੂਦੀ ਅਸਲਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਂਹ ਦਿਖਾਵੇ।” ਇਹ ਉੱਕੀ ਕੂੜੀ ਤੇ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਘੜੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਮੁਸਕਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੂੜ ਸਚ ਦਾ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘੜਿਆ ਦੋਸ਼, ਅਤੇ ਇਸ ਕੇਸ ਦੇ ਭੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਤੀਜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਦੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕਾਰਨ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕਿਸੇ ਉਸ ਸ਼ਖਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਤੇ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਉਚੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗਲ ਹੋਰ ਭੀ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਵਧ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੌ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੋਰਨ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰਸੂਖ ਵਰਤ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਵੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖਿਲਾਫ ਲਾਏ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਦੋਸ਼ੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇ ਜੋ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੋਰਨ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲਿਖਣਾ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਮਨ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਤਅਸਬੀ ਰਵਈਏ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ

ਨੋਟਿਸ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਖਾਸ ਤੇ ਬਾਹਲਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਤੁਸੀਂ ... *ਨਵੰਬਰ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇਵੋ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁਕਾ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਭੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਕੌਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਧ ਰਹੀ ਬੁਰੀ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਦਸ਼ਾ ਵਲ ਖਿੱਚ ਸਕਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਿਹਤ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਵਾਂ । ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੌਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਮੰਗ ਵਲ ਖਿੱਚ ਸਕਾਂ । ਇਹ ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਕੌਮ ਦੇ ਲਾਭ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤੀ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ ।

ਮੈਂ ਹਾਂ :

ਤੁਹਾਡਾ ਵਡਾ ਸੁਭਚਿੰਤਕ—

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਸਟਰ)

ਨਜ਼ਰਬੰਦ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ

ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਮਲ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ ।

ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਵਿਚ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“But tragic irony of the situation was, that the chief minister Kairon used to have complete information of minute-to-minute activities of the Akali leadership from the informers in Sant Fateh Singh's camp, and it was astonishing to know that very prominent Akalis in public life were in the pay of the

---

*ਇਥੇ ਪ ਤਾਰੀਖ ਲਿਖ ਕੇ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਦੀ ਦੇਰੀ ਸੀ ।

police. No sooner had a certain decision been taken in the Akali camp, than a telephone message about it was conveyed to the Police Headquarters at Amritsar. ? Chief Minister Kairon was well aware of what Sarup Singh conveyed to the Working Committee on his return from Delhi after inter-viewing the Prime Minister.”*

[ਉਲਥਾ : ਦੁਖ ਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੰਟ ਮਿੰਟ ਦੀ ਖਬਰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਪੁਲਸ ਪਾਸੋਂ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਫੌਰਨ ਇਤਲਾਹ ਟੈਲੀਫੋਨ ਉੱਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਲਸ ਹੈਡ-ਕਵਾਟਰ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਤਲਾਹ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲੀ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ]

ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਕੂੜ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਉੱਪਰ ਕਥਿਤ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਚੀਫ ਜਸਟਸ ਖੋਸਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਖੱਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ ਇਹ ਹੈ :

ਯੂਅਰ ਲਾਰਡਸ਼ਿਪ,

ਮੇਰੀ ਤੁਸਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਰਜ਼ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਕਾਂ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰਾਖੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਬੇਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਧਕੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਾਂ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਕ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤਕਰੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਪੁਰਅਮਨ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਕਢੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਡਕ ਸਕੇ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਉਹ ਲਾਵੇ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਭੀ ਸਬੂਤ ਨਾਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ

---

*Ajit Singh Sarhadi : Punjabi Suba P. 339.

ਹੀਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ, ਇਹ ਸਰਕਾਰ, ਜੋ ਅਜੀਬ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਦੋਸ਼ ਘੜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ (ਜਿਸਦੀ ਹੋਂਦ ਲਗ ਭਗ ਖਤਮ ਹੈ) ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਮੌਕੇ ਉਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦੇਵਣ। ਇਸ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਨਾਮ, ਥਾਂ, ਤਰੀਕ ਜਾਂ ਵਕਤ ਭੀ ਮੇਰੀ ਵਿਰੁਧ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤੀ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਕਿਤਨਾ ਅਨੌਖਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਸਥਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਘਾੜਤ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਵਡੇ ਤੇ ਬਾਰਸ਼ੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ-ਹੀਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਾਹ ਕਰ ਸਕੋ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਸ਼ਵਰਾ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਦਾ ਜੋ ਹੱਕ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਵੇ।

ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ, ਮੇਰੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਪਿਛੋਂ, ਕਈ ਮੁਕਦਮੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣ-ਉਜਰਦਾਰੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਦੋ ਮੁਕਦਮੇ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸਬ ਜੱਜ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚੋਹਾਂ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਹਤਕ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ੍ਰੀ ਗੈਡਗਿਲ ਵਿਰੁਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਝੂਠੀ ਹਤਕ-ਅਮੇਜ਼ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਮੁਕਦਮਾ ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਗਰਸ ਵਿਰੁਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਪਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਹਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਪਾਵੇਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਇਜ਼ਤ ਉਤੇ ਜੋ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਰੱਖਤ ਹੋ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਵਡੇ ਰਾਖੇ (ਸਰਪਰਸਤ) ਹੋਵਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ

ਸਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ, ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ। ਖਾਸ ਕਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਵਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਸਲਾ ਖਾਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਛੇਤੀ ਤੁਸਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਆਸਵੇਂਦ।

ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਸ—

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਸਟਰ)

ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ

ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਤੇ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ੨੯ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੬੦ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਜੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ (ਭਾਵ ਸੰਤ ਜੀ) ੧੮ ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਵਣਗੇ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ੧੮ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ੨੦ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਇਕ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ... .. ਕਈ ਹਿੰਦੀ ਭੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਲਈ ਕੌਮੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਰਾਜਪੁਰੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡ ਕੇ, ਮਿਲਕੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ੪ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ

ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਿਧੇ ਸੰਤ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਖਣ। ਉਪਰਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਉਦੋਂ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਖਬਾਰ 'ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਦੇ ੬ ਜਨਵਰੀ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਦੇ ਮੁਖ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਇਹ ਹੈ :

“ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਦਾ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਨਿਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਜੇ ਇਹ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਉਡੀਕ ਕਦੋਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ? ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਅਪੀਲ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੇਵਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੁਆਲ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਦਾ ਹੈ.....। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਚਾ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤਕ ਭਾਵ-ਨਗਰ ਗਏ ਏਲਚੀ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਤਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੁਚਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।”

੭ ਜਨਵਰੀ ਵਾਲੇ 'ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਤੇ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਛਾਪੀ :

“ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਚਿੱਠੀ ਪੁੱਜ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇ ਸਾਥੀ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਹ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ, ਭਾਵ ਨਗਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਤੁਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਤੀ “ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ, ਬੜਾ ਧਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ੩੧ ਦਸੰਬਰ ਵਾਲੀ ਪਬਲਕ ਤਕਰੀਰ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾ ਦਿਉ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਇਕ-ਭਾਸ਼ੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।”

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਕਾਲੀ-ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ-ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੱਖੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਖਬਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ

ਇਨ-ਬਿਨ ਉਤਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :

“ਅਜ ਸਵੇਰੇ (੫ ਜਨਵਰੀ) ਜਦੋਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰਵਈਆ ਸਖਤ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਲੋਂ ੩੧ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਕਰੀਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਈ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੇ ਇਹ ਗਲ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਤਿਆਗਣ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੁਅਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਰਮ ਧੜਾ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਮਨਾ ਲਵੇਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦਾ ਜੋ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਛਡਿਆ ਜਾਏ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਗਲ-ਬਾਤ ਲਈ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾਏ। ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਚਾਈ ਜਾਏ।”

(ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ੯ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੬੧)

“.....ਜਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗਿ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਤ ਦਾ ਵਰਤ ਖੁਲ੍ਹਾਹੁਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਤ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।”

“ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

‘ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ, ਤੁਸੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਧਾਨਕ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਤੁਹਾਡਾ ਵਰਤ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ।’

ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਡਿਆਰਾ ਗਰੁਪ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਗਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਰਾਇ ਦਿਤੀ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਾਏ ਨੂੰ ਵੀ ਅਖੌਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।”

(ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ—੭ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੬੧)

ਅਕਾਲੀ-ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਛਪਿਆ :

“ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸੰਤ ਨੂੰ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿਣਗੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲਗਾਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਛੇ ਜਨਵਰੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਸੁਝਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆ ਜੋ ਉਹ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ-ਗਰੰਥੀਆਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਵਰਤ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੱਦਾ ਪਤਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਉਹ ਭਾਵਨਗਰ ਲਈ ਚਲ ਪਏ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।” ਬਿਆਨ ਤੇ ਸ: ਰਾਮਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਭਗਵਾਨ ਮੋਦਗਲ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੂਮੀ ਅਤੇ ਦੀਤਾ ਨਾਥ ਸਗੜ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੇ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ।”

—ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ, ੭ ਜਨਵਰੀ)

ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਬਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਪੱਸਟਰ ਛਪਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਕ-ਪੱਤਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੧ ਦੇ ਪਰਚੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਛਾਪਿਆ ਸੀ।*

“ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸਬੰਧੀ ਗਲਬਾਤ, ਮੇਰੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ

*ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ‘ਪਰਭਾਤ’ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ (ਪੰਜਾਬੀ) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਰੱਖੇ ਸਨ।

ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ ਤੇ ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ
 ਪੈਪਸੂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਉਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨਾਲ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਤੁੜਾਉਣ
 ਉਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਪਰ ਗਲਬਾਤ ੬ ਤਰੀਕ ਉਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ,
 ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜ ਤਰੀਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ
 ਜੀ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪੁਜਣਾ ਸੀ। ੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਜਣਾਂ ਦੀ
 ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਘੰਟੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਪਰ ਸਿਟਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ
 ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ
 ਭੀ ਟੁਟ ਜਾਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਭੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਉਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ
 ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਹੜਤਾਲ
 ਟੁਟਣ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਲਝਣ ਪਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਭੁਖ
 ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਸੰਮਤੀ ਹੋਈ ਜਾਪੀ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ
 ਗਿਆਨੀ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ ਜੋ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ
 ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਫਿਰ ਦੋਵਿਤੀ ਖਿਲਰ
 ਗਈ। ਇਸ ਉਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬੌੜੀ ਉਡੀਕ ਭੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ
 ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੌੜੀ ਵਿਲ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜ ਸਕਦੀ ਹੈ
 ਜੋ ਮੁੜ ਸੁਧਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਹਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਆਪ ਪੰਡਤ
 ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਕੋਲ ਪੁਜਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਜੋ ਕਮੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ
 ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਾਣ ਲਈ ਗਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ, ਭਾਵ ਨਗਰ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁਜਾ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ
 ਮੰਗ ਲਿਖ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮੰਗ ਝਟ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ
 ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਚਨਾ ਸੀ।
 ਗਲ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਹੋਈ ਪਰ ਸਾਡੀ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ
 ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤੀ ਮੰਗ ਪਰੈਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜੋ ੮ ਤਰੀਕ ਸਵੇਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ
 ਛਪ ਗਈ। ੮ ਤਰੀਕ ਸਵੇਰੇ ਭਾਵ ਨਗਰ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਐਲਾਨ ਕਰ
 ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ।
 ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਦਿਲੀ ਪੁਜੇ। ਦਿਲੀ ਕੁਝ ਹਮਦਰਦ ਤੇ ਭਲੇ ਸਿੰਘ
 ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਸੰਤ ਦੀ ਜਾਨ ਹਰ ਸੂਰਤ ਵਿਚ
 ਬਚਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪੰਥ ਦੇਵੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ
 ਮੈਂ ਕੋਈ ਧਰਮ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗਲ ਏਡੀ ਵਡੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਉਤੇ ਧਰਮ
 ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਜਾਣੂ ਹੋਣ। ਅਜੇਹੇ ਧਾਰਮਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਝਟ ਪਟ ਬੁਲਾ ਲਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਤਕ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਬਣਨ ਉਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫੌਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

"ਇਸ ਦੇ ਬੋਹੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਜੋ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੁਜਾ। ਉਸ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਗਲ ਜਿਸ ਦੇ ਗੋਲ ਮੋਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਲਝਣ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਉਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣਨ ਤੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਇਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਉਤੇ ਆਇਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਲਫ਼ਜ਼ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਤੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਝਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫੌਨ ਕਰਵਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਜ਼ਕ ਹਾਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਹੋਰ ਠਹਿਰਣਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਚੁਕਾ ਸਾਂ ਜਦ ਸਾਡੀ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਨਾਜ਼ਕ ਦਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਤੁਰ ਆਉਣਾ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਗੁਸਤਾਖੀ ਸੀ।"

ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ :

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਲੋਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਹੁਣ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਧੜਾ ਜਿਸ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਸਨ, ਨੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਾਥੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣ। ਇਹ ਝਗੜਾ ਦੇਰ ਤਕ ਰੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤਕ ਵਰਤ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਭ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਸੱਦ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ

ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਵਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦਿਤਾ । ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਪੀ ਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੯ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਰਤ ਦੇ ੨੨ਵੇਂ ਦਿਨ ਨੂੰ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ।

ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਅਤੇ ੧੧ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਠੇ, ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੜਬੜ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਥੇ ਤਕਰੀਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ । ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਹ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ ਜੋ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਫ਼ੌਰਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਖਾਵਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਸ: ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੌਮੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲੀਡਰ ਜੋ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਸੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ।

ਇਹ ਵਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਬੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਝਾੜ ਝਪਟ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਾਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ ।

ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜੋ 'ਅਕਾਲੀ-ਪੱਤ੍ਰਕਾ' ਨੇ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੱਤਰਾਂ ਇਹ ਹਨ :

“ਅਜ (੯ ਜਨਵਰੀ) ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਅਵਸਰ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ । ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਆਉਂਸ ਜੂਸ ਸੰਤਰੇ ਦਾ ਰਸ ਪੀਤਾ । ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਦ-ਭਾਵਨਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿਤਾ ਹੈ ।” ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦਿਤੀ । ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਅਗੇ ਚਲਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਨਾਣ ।

ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਤ ਛਡਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ਉਹਨਾਂ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਪਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹਨ।”

ਉਤਲੀਆਂ ਸੱਤਰਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ‘ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ’ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਦੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮਿਲਣੀਆਂ :

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਦ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਮਿਠੇ ਮਿਠੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ੮ ਫਰਵਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਹੀ ਨਾ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ।

੮ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ :

“ਸਾਫ਼ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਗਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹੋਣਗੀਆਂ ! ... .. ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਛੇਤੀ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਵਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਤੇ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ੧੨ ਮਈ ਨੂੰ ਹੋ ਕੇ ਗਲਬਾਤ ਟੁਟ ਗਈ। ਸੰਤ ਜੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰ ਕੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ। ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰ ਕੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤਾਂ ਲੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਹ

ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜ ਖੁਸਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਤਾਂ ਮੁਕਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਬਾਤ ਟੁਟ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੨੮ ਮਈ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸਦ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ

ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਐਲਾਨ :

“ਮੇਰੇ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆਉਣ ਉਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਜਣ ਤਾਂ ਇਸ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਬਿਆਨ ੩੧ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਦੂਜੇ ਸਜਣ ਇਸ ਰਾਏ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

“ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਉਹ ਸਾਥੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਾਏ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਬਣਨਗੇ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਘਟ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਸਾਇਦ ਚਲਾਕ ਲੋਕੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਾ ਲੈਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਬਣਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਦੇਖੋ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੱਥ ਲਗਾ ਸੀ ਤੇ ਫਲਾਣੇ ਫਲਾਣੇ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਜਾਂ ਬੇਈਮਾਨ ਨੇ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਗਵਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਸਦਿਆ ਸੀ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਤਦ ਗਲਬਾਤ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਤ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਭੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ।

“ਦੂਜੀ ਗਾਇ ਦੇ ਸੱਜਣ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ

ਬੇਈਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਿਧਾ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਹ ਮੁਕਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਲ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

“ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਏ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਨਾਮੁਮਕਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਕ ਕੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਰਾਏ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਭੀ ਜਾਏ ਤੇ ਕੰਮ ਭੀ ਵਿਗੜ ਜਾਏ। ਦੂਜੀ ਰਾਏ ਵਾਲੇ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬੇਦਿਲੀ ਖਿਲਰ ਜਾਏ ਤੇ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਏ।

“ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸਿਟੇ ਉਤੇ ਪੁਜਾ ਕਿ ਖਤਰਾ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੜ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਜੇ ਬੇਦਿਲੀ ਖਿਲਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਫਲ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਰਾ ਭਰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਭਾਵਨਗਰ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਜੋ ਸ਼ੱਕ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ, ਉਹ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨੇ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਭਾਵਨਗਰ ਤੋਂ ਤੁਰ ਆਵਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

“ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਜਣ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਕਥਨ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਸੱਚੇ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਮ ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਖ ਪੰਥ ਉਤੇ ਸ਼ਕ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ, ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗਾ

ਸਲੂਕ, ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੱਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੇਠੀ, ਬੇਇਜ਼ਤੀ, ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਤੇ ਜਲਾਲਤ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ, ਕੇਵਲ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਬੇਜਾਨ ਤੇ ਝੂਠੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਬੇਇਜ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਡੁਬ ਮਰਨਗੇ। ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਇਨਕਾਰ ਭੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਵਜ੍ਹਾ ਦਸੀ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਦੀ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹੋ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਮਲ (ਅਥਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ) ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦਿਓ ਜੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਂਦੇ ਤਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਫਜ਼ ਕੇਵਲ ਛਲ ਹੀ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਕ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਥੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਉਂ? ਸੰਤ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ, ‘ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਦੇ ਦੇਵਾਂ?’ ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਭੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ, ‘ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਹੀ ਇਤਨੀ ਸਖਤ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।’ ਪਰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲ ਭੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਣੀ ਪਈ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਵਿਚ ਡਿਗੇ ਵੇਖਣਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਧਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਤਕਰੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ੧੫ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਖਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਮੈਂ ਮਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।’

“ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਲੰਮਾਂ ਨੋਟਿਸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ

ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਵਕਤ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ (ਅਥਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਵਕਤ ਮਿਲ ਜਾਏ । ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਜਨ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਗਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾਣ ਦਾ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ।

“ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਚੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਧਿਆਨ ਧਰਨ, ਜਿਸ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਆਪਣਾ ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਰ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪੰਥ ਲਈ ਵਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ :

“ਮੋਹ ਗੁਰ ਮੈ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਤੇ ਸਿਰ ਲੈ ਧੰਨ ਹੈ ਸਭ ਹੀ ਇਨਹੀ ਕੋ ॥”

“ਮਤ ਘਬਰਾਓ, ਮਤ ਫਿਕਰ ਕਰੋ, ਪੰਥ ਦਾ ਵਾਲੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ । ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ, ਹਰ ਔਕੜ ਤੇ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਚੋਂ ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਨਿਕਲੇਗਾ । ਉਹ ਸਮਾਂ ਚੇਤੇ ਕਰੋ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁਲ ਅੱਸੀ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੁੱਕ ਗਏ ਹਨ । ਉਹ ਵੇਲਾ ਚੇਤਾ ਕਰੋ ਜਦ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਭੇਜ ਬਦਲਕੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਫੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕੇ ਸਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਿਖਰ ਗਏ ਸਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਮਾਫੀਨਾਮਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ? ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖੇ, ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਕਦਮ ਉਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਨਿਤਰੋ—ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਹੋ ਬਣਾਓ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਉਹੋ ਬਣਾਓ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ, ਧਰਮ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਤਰੋ । ਹੁਣ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ? ਕੀ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋ ? ਕੀ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋ ? ਅਸਾਂ ਆਪਣਾ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਅਗੋਂ ਪੰਥ ਦਾ ਵਾਲੀ ਆਪ ਪੰਥ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ ।

“ਇਹ ਤਨ ਜਾਏਗਾ । ਕੋਇ ਮਾਰਗ ਕਾਰੇ ਲਾਏ ॥”

“ਮੋਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ, ਮਰੋ ਤਾਂ ਹਰਿ ਕੇ ਦੁਆਰ ॥

ਮਤ ਹਰਿ ਪੂਛੇ ਕਉਣ ਹੈ, ਪਰਾ ਹਮਾਰੇ ਬਾਰ ॥”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੀ। ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਸ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਏ ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਵਰਤ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਬਾਹਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਾਣ, ਥਾਂ ਥਾਂ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਡਾਹੀ ਨਾ ਦੇਵਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕਣ। ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ; ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਲੁਕੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਤੇ ਪੁਜਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਵੋ, ਜੋ ਪਾਸ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਪੁਲਸ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਵੇਗੀ ਜੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।”

ਉਤਰ ਦੋਦਿਆਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਪੁਲਸ

ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਵੇਗੀ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮਾਸਟਰ ਜੀ; ਤੁਸੀਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਵੇਗੀ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਕੀ ਕਰਾਂ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾਹ ਪੁੱਜੇ ਜਦ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਈ ਵੇਰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਮੋਟਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਤੇ ਡੂਮਣੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਦੂਦ ਤੋਂ ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਨਾਂਹ ਗਏ, ਜਦ ਤਕ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਉਰਦੂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਮੁਤੱਲਕ ਜਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਜਾਂ ਲੇਖ ਨਾਂਹ ਛਾਪਣ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾ ਲਈ ਗਈ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਭਾਤ (ਉਰਦੂ) ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ (ਪੰਜਾਬੀ) ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜੰਦਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਛਾਪਾਖ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਈ।

ਵਰਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਪੁੱਜੇ, ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਅਪੜੇ, ਜੋ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਓ :

ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਤਾਰਵੇਂ ਦਿਨ ੧ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ

ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਰੈਣ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ :

“ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਉਦਾਸ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਆਖਾਂ। ਮੈਂ ਇਹੋ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਹਾਂ ਜੋ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਵੇਖਿਆ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ।”*

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਮੈਂ ਇਕ ਵੇਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ, ਮਿਸਟਰ ਅਜੈਘੋਸ਼ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਅਜ਼ੋਕ ਮਹਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਸਾਲਸੀ ਕਰਵਾ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਡੋਰੇ ਕੰਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਵਰਗੇ ਨਿਰਪੱਖ ਬੰਦੇ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਦੀ ਸਾਲਸੀ ਕਰਵਾਣਾ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।”†

੪ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਇਥੇ ਜੋ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ। ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਸਤੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ :

ਸਾਲਸ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਨਿਰਪੱਖ ਸਾਲਸ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਬਾਦਲੀਲ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਅਸੂਲਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਸੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਰਖਣ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਰਾਹ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਹਨ। ਮੈਂ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਅਸਰ

---

* ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਉਲਥਾ।

† ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਉਲਥਾ।

ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਆਪਣੇ ਝੂਠੇ ਵਕਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਨਹਿਰੂ ਵਰਗਾ ਬੇ-ਦਲੀਲ ਆਦਮੀ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਡਿਕਟੇਟਰ ਭੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇ-ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਮੇਰਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੈਂਡਰੀ-ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਵੇ ਜੇ ਸਿੱਧਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਵਕਾਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੋਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬੇਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਇਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ : “ਜੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਮਗਰੂਰ ਹੈ, ਇਹ ਰਵਈਆ ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਾਡਾ ਹੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ।”

ਇਕ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬਾਹਲੇ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਿਆ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਉਸ ਮਨੋਰਥ ਵਾਸਤੇ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗੀ, ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਇਜ਼ਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇ।” ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸਾਲਸੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ “ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਵਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬੇ-ਦਲੀਲ ਆਖੇ।” ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਕੌਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ : ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੇ-ਦਲੀਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਇਕ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ “ਜੇ ਪ੍ਰਾਇਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਜਾਬੀ-ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉੱਚ-ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਠੀਯਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ?”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ : “ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਨ ਬਣਾਵੇ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾ

ਚੁਕਾ ਹੈ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਰਖਣ ਦਾ ਇਕ ਰਾਹ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਹਾਲਾਂ ਭੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ। ਉਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।”

ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਸੁਨੇਹਾ :

ਇਸ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਚਮਨ ਲਾਲ ਜੀ ਭਿਖਸੂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛੱਪੀ। ਜੋ ਰਿਪੋਰਟ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ ਇਹ ਹੈ :

“ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਇਮ-ਮੁਕਾਮ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਭਿਖਸੂ ਚਮਨ ਲਾਲ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ, ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮੁਰਾਰਜੀ ਡਿਸਾਈ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਵਲੋਂ ਜੋ ਸੁਨੇਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਸੀ :

“ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਉੱਚ-ਅਧਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋਵੇ।”

ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਇਹ ਮਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੇਗਰਜ਼ ਲੀਡਰ ਦੀ ਜਾਨ ਫੈਰਨ ਬਚਾਈ ਜਾਵੇ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਛੇਤੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹਾਂ ਉਹ ਸਭ ਮਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸਿੱਖਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਮਹਾਨ ਹਨ।

ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ : “ਮੈਂ ਭੀ ਸਿਖ ਹਾਂ। ਸਿਖਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੈਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਕੀਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਉਤੇ ਫ਼ਖਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰੇ ਖਿਚਾਉ ਉਭਰੇ।”

ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਡਾਕਟਰ ਕਰਨਲ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ। ਕਰਨਲ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਜੀ ਇਸ ਮਕਸਦ ਵਾਸਤੇ ਉਚੇਚੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਡਾਕਟਰੀ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਹਦ ਕਰਨਲ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਤਸਵੀਜ਼ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਖਰੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”*

ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਭਿਖਸੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ੭੦ ਮਿੰਟ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਤੀ : “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਾਲੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਹ ਇਕ ਫੀ ਸਦੀ ਭੀ ਖ਼ਤਰਾ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”——ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ੭ ਸਤੰਬਰ ਵਾਲੇ ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ।

ਹਾਈ-ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ :

ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੧੭ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਜ਼ਿੱਠਣ ਵਾਸਤੇ ਉਚ-ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਹਾਈ ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਲਿਸਟ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਜਾਉਣਗੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਛਾਪੀ ਕਿ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ

---

*ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਉਲਥਾ।

ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਨਾਮਾਂ ਉਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇੰਜ ਛਾਪੇ :

੨੫ ਸਤੰਬਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਰ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ। ਉਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੰਡਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੨੬ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : "ਦਿੱਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣ ਵਾਸਤੇ ਹਾਈ-ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕਰਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ। ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅਖਤਿਆਰਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਰਲ ਕੇ ਕਰਨ। ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।"*

ਗਲਬਾਤ ਉਪਰ ਤਬਸਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਅਖਿਆ, "ਜਿੱਤ ਸਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਮੇਰੇ ਜੀਵੰਦਿਆਂ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ।"†

ਇਹ ੨੭ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਅਖਬਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਮਲਕ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : "ਸਮਝੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਇਤਬਾਰੀ ਹੋਵਨ।"‡

---

*ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ।

†ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ।

‡ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ।

ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਉੱਤੇ

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ :

ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਇਤਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ੨੯ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਲਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਰ ਤਕ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਇਕ ਘੰਟਾ ਗ੍ਰਹਿ-ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਖਬਾਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੋਂਦਿਆਂ ਮਲਕ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਆਖਰੀ ਯਤਨ ਕਰਨਗੇ।

੩੦ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਮਲਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਮੌਲੀ-ਚੰਦ ਜੀ ਸ਼ਰਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੱਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਈ-ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਮ ਦਸੇ, ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਏ। ਇਹ ਅਤੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ-ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੋਂਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ* (ਜਲੰਧਰ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

"ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੩੦ ਸਤੰਬਰ : ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅੱਜ ਯਕੀਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦਾ ਵਫ਼ਦ ਮਲਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਤੁਰਤ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਾਮਾਨਗਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਇਕ ਅਕਤੂਬਰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਖਾਸ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਲਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਨਰਲ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲੋਂ, ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੌਲੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

---

*ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪੀਆਂ ਸਨ। — ਸੰਪਾਦਕ

ਪੁਜਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਸਜਣ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਭਰੋਸੇ ਦਸੇ। ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਭਰੋਸਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ :

ਫਿਰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਸਮੇਤ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਉਥੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਗਲਾਸ ਪਕੜ ਕੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਲਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਖੁਲ੍ਹਿਆ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

“ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ : ਪਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਉੱਚ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਾਈਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕਰਰ ਕਰੇਗੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਇਆ।

“ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਇਆ ਕਿ : ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਾਵਣ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਅਸੂਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਨਾਹ ਕਰਨਾ, ਸੋਸਲ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਧੱਕਾ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇਗਾ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ।

“ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਾਈਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕਰਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਉਹ ਹੋਣ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਣ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰੋਸੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪਬਲਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

“ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਰਤਨ ਦਾ ਲਾਭ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਵਰਤ ਅਜ ੪੮ਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਖ਼ਤਮ ਕਰਾਂ।

‘ਦੇਸ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੀ ਜੋ ਪਹੁੰਚ ਕਰੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਗੇ।’*

ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ

ਵਰਤ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਥੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਵਲ-ਲਿਬਰਟੀ ਉਤੇ ਲਾਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰੇਗੀ, ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗੀ, ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਉਤੇ ਲਾਈਆਂ ਸਭ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।”

ਸੰਤ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੱਜ-ਨੱਠ ਕਰ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਤੇ ਜੋ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ, ਉੱਚ-ਹਸਤੀ ਦੇ, ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣਗੇ।†

ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਸਭ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਮੁੜ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : ‘ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ।’‡

*ਇਹ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।

[ਸੰਪਾਦਕ

†ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।

[ਸੰਪਾਦਕ

‡ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ।

ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਅਤੇ ੩੦ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਕਰਨ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਪਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਚੰਗੀ ਰੋ ਵਿਚ ਸਨ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਛੇਤੀ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਸ ਦਾ ਖੱਤ ਲਿਖਿਆ। ੧੩ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ :

“ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ੈਸਲਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਨੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਲਈ ਸੋਚਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਜੋ ਚਾਰ ਨਾਮ ਲਏ ਹਨ, ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹਮਦਰਦਾਂ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ।”

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਰਾਈਮ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ :

“ਤੁਸਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਪਤਾਨਜਲੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਮਿਸਟਰ ਰਾਮਾ ਸੁਵਾਮੀ ਤੇ ਤੀਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਮੈਂ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਉਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ, ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ

ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਮਗਰ ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੀ ਭੀ ਸਿੱਧਾ ਯਾ ਟੇਢਾ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗਾ..... । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਰੈਣ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੋਚਾਂਗੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।”

ਫਿਰ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਨੰਗਲ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਦੀ ਭੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ।” ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਹੀ ਇਹ ਚਿੱਠੀ, ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਅਖੌਤੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਨਕਲ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਮੁਤੱਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ (ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਹੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ੨੬ ਅਗਸਤ ੧੯੬੫ ਨੂੰ ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿਆਨ ਛਪਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਪਬਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।

ਮਲਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲਥਾ :

“ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਿਕਲੇ ਜੋ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਵੇ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਖਤ ਲਫਜ਼ ਆਖੇ । ਜਦ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਚੁਕੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ : “ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੁਸੇ ਹੋ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ?” ਪੰਡਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ : “ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਗੁਸੇ ਹਾਂ ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ : “ਸਰ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਸਟੈਂਡ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੁਕੇਗਾ ।” ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ‘ਉੱਤਰ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ

ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਵੋ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਉਤੇ ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ ਆਦਿ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਉਹੋ ਹੀ ਅਸੂਲ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਰਕਾਰ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।' ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, 'ਹਾਂ, ਠੀਕ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਉਹੋ ਅਸੂਲ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਹੈ।' ਜੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਉਹ ਇਕਰਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ, ਮੰਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਤੋਂ ਮਨੁਕਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਡੀ ਤੇ ਮੁਖ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ।"

ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁਕਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ

ਅਸੀਂ ਇਹ ਪਿਛੇ ਕਈ ਵੇਰ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਆਗੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁਕਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਜਾਂ ਉਲਟੇ ਮਹਿਨੇ ਕਢਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ੧੯੨੯ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਲਏ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਕੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਿਸਟਰ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਤਕ ਭੀ ਨਾਹ।

ਬਟਵਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਹੱਥ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮਨੁਕਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਵੱਖਰਾ ਫ਼ਿਰਕੇਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰਾਨਾ ਚੁਨਾਉ ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਫ਼ਿਰਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣਨ ਦਾ ਹੱਕ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਤਰੀਕਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹੋ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸਲਿਮ ਕੌਮ ਲਈ ਕਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ

ਅਰਥਾਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਬਾਦੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੀਟਾਂ ਰੀਜ਼ਰਵ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਆਮ ਸੀਟਾਂ ਉਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਸਾਧਨ ਕਰਨਾ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਫੀ ਹੈ । ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਉਦੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਦ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦ ਸਨ ।

ਫਿਰ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਦਿਤਾ ਦਖਲ ਵਾਪਸ ਲਵੇਗੀ । ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਕੀ ? ਪਹਿਲਾ ਦਖਲ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਦਖਲ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲੜੀ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉਡਾਈ । ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨਹਿਰੂ-ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਧੂੜ ਉਡਾ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਹੁਣ ਭੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਇਆ । ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਡਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਰਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਨਾ ਕਦੀ ਕੁਝ ਮੰਨਿਆ ਨਾ ਕਦੀ ਸੁਣਿਆ । ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਨ ਦੇ ਨਾਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ; ਅਤੇ ਇਹੋ ਕੁਝ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਸਨ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਮੁਨਕਰ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਹਾਲਾਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਦਾ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਮੁੱਕਣ ਦੇ ਫੈਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਵਾਪਰਿਆ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸਮਾਚਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ :

ਵਰਤ ਮੁੱਕਣ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ

ਤੋਂ ਸਿਖ-ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ । ਟੁਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਣ ਪੁਜਿਆ ਅਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ।

ਘਰ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਅਕਤੂਬਰ ਸ਼ਾਮ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾਰਟੀ ਉਤੇ ਸਦਿਆ । ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਨਾ ਆਏ । ਪਾਰਟੀ ਮੁਕਣ ਪਿਛੋਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਚਲੇ ਗਏ ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਈਏ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਖ਼ਤੀਆਂ :

ਵਰਤ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈਂ ਰੋਗ ਲੱਗ ਗਏ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਸ ਬੇਹਾਲੀ ਵਿਚ ੮ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਵੀ. ਜੇ. ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਪੁਲਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਆਈ ਅਤੇ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਹਾਲ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਪਿਤਾ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੰਜਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਹਾਜ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਖਾਸਤ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇੰਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ । ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਲਜ਼ਾਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਭਾਤ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਨਜ਼ਮ ਛੱਪੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸਨ; ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸਾਬਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਕਿ ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਸੀ ।

ਵਰਤ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੜਾ ਧੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਦੋਂਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਨੇ ਇਹ ਰੀਪੋਰਟ ਛਾਪੀ ਸੀ :

“ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੮ ਅਕਤੂਬਰ : ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਫੇਰ ਪਕੜ ਧਕੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ।” ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਓਦੋਂ, ਸਭ ਅਖਬਾਰਾਂ ਛਾਪਦੀਆਂ ਸਨ ।

੧੮ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਭਾਤ (ਉਰਦੂ) ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ (ਪੰਜਾਬੀ) ਦੇ ਦਫਤਰ ਉੱਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਕਈ ਘੰਟੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੀਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਤਸ਼ੱਦਦ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਦ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਸਨ ।

ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ :

ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਧੜੇ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਖਬਰਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਸਨ । ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ ਵਿਚ ਛਪੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਇਹ ਹਨ :

‘ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸਰਦਾਰ ਲਫਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਸਰਦਾਰ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੈਦ, ਮੈਂਬਰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਸਰਦਾਰ ਲਫਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਹਨ।" ਫਿਰ ਇਸੇ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ੨੩ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਕਿ :

“ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਗਰੁਪ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ੯੦ ਮੈਂਬਰ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਹਨ।”

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸਮਾਚਾਰ ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਧੜੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦੀਆਂ, ਉਤੇ ਦੱਸੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ, ਜਦ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਰਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੇ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਖਤਰਨਾਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ :

੧੮ ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਖੂਨੀ ਬਵਾਸੀਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਪਿਸ਼ਾਬ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਟੀਕੇ ਜਾਂ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਸਨ, ਸੋ ਨਾਹ ਕੀਤਾ।

ਘਰ ਆ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ੧੯ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ “ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਖਰਾਬ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਹੈ ਕਰੋ।” ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਸਖਤ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਸਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਨੱਠ ਕੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ : “ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਡਾਕਟਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ। ਹੋਮੀਯੂਪੈਥੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ

ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦਿਖਾਵੇਂ।" ਮੈਂ ਜੀਪ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਚਾਖ ਕੇ ਕੁਝ ਪੁੱਛੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤੀਆਂ। ਜੋ ਇਕ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਖਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਪੁੱਛੀ ਖਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਰੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੁੱਛੀ ਖਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਲਤ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਲਾਜ ਕਰ ਕੇ ਕਾਫੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ੨੦ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।

[ਨਹਿਰੂ-ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖ ਆਏ ਹਾਂ]।

ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੨ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੨ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਸੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰੁਚੀ ਇਧਰ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਹਾਰ ਗਏ; ਪਰ ਚੋਣਕਾਰ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ੩੪ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜਿਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਧਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗੁਸਾ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਉਠਿਆ : ਇਸ ਧਕੇ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੁਜ ਗਏ। ਤਸੀਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਧਰਨਾ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗਿਣਤੀ ਮੁੜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਥੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁਟੇ। ਹੋਰ ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਖਿੰਡ ਗਏ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਥੇ ਡਟੇ ਰਹੇ; ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਅਨੇਕਾਂ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁਟਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਥੋਂ ਨਾਹ ਹਿਲੇ ਆਖਰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆ ਕੇ ਘਰ ਛੱਡ ਗਈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸ ਦਈਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਨਾ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ
੩੪੩

ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾਹ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ

ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਤੇ ਫਿਰ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਖੁਲਮ-ਖੁਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੬੨ ਦਾ ਦਿਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਭਰਤੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਦਿਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਭਰਤੀ ਵਿਚ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਲਕੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀਆਂ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਦਈਏ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਸੈਂਕੜੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਾਰੰਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ-ਨੰਗਲ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਘਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਤਵਾਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ-ਨੰਗਲ ਮੁੜ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਾਹ ਹੋਇਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਉੱਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁਖਬਰ ਹੋਵਨ ਅਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਫੰਡਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਦ ਖੁਰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਵਕਤ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕਈ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਪੁਲਸ ਦੇ ਮੁਖਬਰ ਸਨ। ਇਹ ਗਲ ਇਤਨੀ ਨੰਗੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ" ਵਿਚ ਲਿਖੀ, ਭਾਵੇਂ ਸਰਹਦੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਧੂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਉਲਟ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਦਰ ਫੁਟ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਕਾਰਵਾਈ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਇਥੇ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਜੋ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਅਤੇ ੬ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੨ ਦੇ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜਥੇਦਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਦੋਂਦੇ ਹਾਂ :—

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ

ਪਿਆਰੇ ਜਥੇਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ੨ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੨ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰਡ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਰਤੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤਾਰੀਖ ੧੬ ਅਪਰੈਲ, ੧੯੬੨ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤਾਰੀਖ ੩੦ ਜੂਨ, ੧੯੬੨ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ੧੬—੪—੧੯੬੨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਦਫਤਰ ਆਏ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭਰਤੀ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਰਸੀਦਾਂ ਉਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਪਾਸੋਂ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾਏ ਸਨ।

ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਇਕਤਰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਚੋਣ ਵਿਰੁਧ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਜਰ-ਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਚੋਣ-ਟ੍ਰਬੀਊਨਲ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਇਕਤਰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ; ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਭੇਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਆਪ, ਭਰਤੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਭਰਤੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤਕ, ਅਤੇ ਮੁਢਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਤਕ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਆਪ ਵਲੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਜਣ ਵਲੋਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ।

ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਬੇਲੋੜੀ ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਤੇ ਨਿਰਮੂਲ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਾਕਾਮੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਚਿੱਠੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਆਮਲਾ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਇੰਤਸ਼ਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਡਸਿਪਲਨ ਦੇ

ਸਰਾਸਰ ਉਲਟ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ੩-੭-੬੨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਜ਼ਾਬਤੀ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਇਜਲਾਸ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਵਲੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲਈ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਸਟਰ)

ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

“ਸ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦੀਆਂ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ੪-੭-੬੨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਇਜਲਾਸ ਸਦਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਉਕਤ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਕੇ ਜਵਾਬ ਤਲਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ ੧੬-੭-੬੨ ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੁੜ ਇਜਲਾਸ ਸਦਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦੇਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ (ਸੰਤ ਜੀ) ਜਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਅਸਤੀਫੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਨਾ ਜਾਏ। ਚੁਨਾਚਿ ਸੰਤ ਜੀ ਅਸਤੀਫੇ ਲੈਣ ਗਏ ਆਪ ਹੀ ਵਾਪਸ ਨਾਂਹ ਆਏ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਫੁਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਮਹੂਰੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤ ਜੀ ਲਈ ਦੋ ਹੀ ਰਸਤੇ ਸਨ, ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦਾ ਕਢਿਆ ਜਾਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਫੁੱਲ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਲਾਈ ੧੯੬੨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਪਤਾਹ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਸ਼ਕਿਅਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਇਕੱਠ ਸਦ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰੀ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਾਇਆ ਗਿਆ।”*

*ਇਹ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸੱਤਰਾਂ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਹਨ —ਸੰਪਾਦਕ]।

ਅਗਲੀ ਕਹਾਣੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੇ :

‘ਇਕ ਗੱਲ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਨੀਚਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੇ ਫੁਟ ਪਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਤਾਂ ਪਰਲੋਂ ਦਰਜੇ ਦੀ ਨੀਚਤਾ ਅਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ।

‘ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਾਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਲੜਾਈ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲੜੋ। ਐਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਕਿਉਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ ?

‘ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਸੇ ਜਾਂ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਦਸੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਖੰਭ ਤੋੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।” ਅਥਵਾ ਤੁਹਾਡੇ ਖੰਭ ਤੋੜ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਦਸੇ ਹਨ। ਇਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਉਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਅਸੂਲੀ ਮਤਭੇਦ ਜਾਂ ਕੋਈ ਪੰਥਕ ਲਾਭ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ, ਤੁਸੀਂ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਤੇ ਤਾਕਤ ਵਧਾਣ ਲਈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕੋਈ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ੋਭਾ ਤੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਨਾ ਪਾਓ। ਆਪਣੀ ਲੜਾਈ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਜਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਤਕ ਹੀ ਰਖੋ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਨਾ ਬਣਾਓ। ਕਿਸੇ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨਾ ਗਿਰੋ.....।

‘ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਮੇਰਾ ਵਰਤ ਛੁਡਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਾਣ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ* ਤਾਂ ਹੋਰ

---

*ਇਹ ਦੰਡ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੰਡ ਦੇ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਤਕ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮੁਤੱਲਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵਡੀ ਅਦਾਲਤ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਲਸ ਹੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰੋ, (ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੀ ਹਤਕ ਨਾ ਕਰੋ) ਜੋ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ ਕਿ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੇਰਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਤੋੜਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ । ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੂੰ (ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਧੜੇ ਵਿਚ ਹਨ) ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਫਲਾਣਾ ਵਡਾ ਨੇਤਾ ਸਰਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਆਵਾਂਗਾ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡਾ ਧਮਾਕਾ ਪਾ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਧਮਾਕਾ ਉਹ ਸਜਣ ਪਾਵੇਗਾ । ਪਰ ਹੁਣ ਵਾਲਾ ਧਮਾਕਾ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਝਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗਲ ਗਿਆਨੀ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸਜਣ ਨੂੰ ਦਸੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖਬਰੇ ਮੇਰੀ ਖਬਰ ਗਲਤ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਬੈਠਾ ਜੋ ਅਗੇ ਹੀ ਉਸ ਸਜਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਖਬਰ ਧੁਮਾ ਹੀ ਨਾ ਦੇਣ । ਹੁਣ ਜਦ ਇਸ ਖਬਰ ਦੇ ਸੱਚ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਵਜ਼ਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ.....'

੧੬—੭—੬੨ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ: ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਤੇ ਉਮਰਾ-ਨੰਗਲ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਾਨ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੯ ਅਗਸਤ ੧੯੬੨ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਲਿਆ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅਸੀਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਸਨ :

'ਜਦ ਤੁਸਾਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗ਼ਲਤ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਧਕੇਸ਼ਾਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਤੇ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ । ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਇਹ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਤਦ ਮੈਂ ਆਪ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਸੱਦੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਜੀ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖ ਦਿਤੀ । ਜੇ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਇਹ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ, ਪਰਧਾਨ ਤੇ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ । ਇਹ ਸੀ ਨੀਯਮਕ ਤਰੀਕਾ ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ

ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਇਨਸਾਫ-ਭਰੇ, ਠੀਕ ਜ਼ਬਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰੱਖ ਦਿਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਲੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਗਰੁਪ ਦੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਪ ਵਲੋਂ ਇਹ ਰੋਲਾ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦਫਤਰ ਉਤੇ ਜ਼ਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੋਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਬੇਨੀਯਮਕ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਲਾ ਵਧਣ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਪੁਜਣ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰ ਧੱਕੇ-ਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਹਰ ਬੇਕਾਇਬੀ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ.....।”

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਕਸ਼ੇਰਾ ਨੇ ਮੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਨਾਂਹ ਕਰਨ।

ਇਸ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੨੭-੮-੬੪ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਸ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚਕਸ਼ੇਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੁਤੱਲਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਰਕਿਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਪੌਜ਼ੀਸ਼ਨ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਗੇ, ਤੇ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨੋ ਨਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਭੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਡਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਧਰਮਸਾਲਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਜੋ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ, ਚਲੇ ਜਾਣ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਰਬੰਧ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੁਛੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੀ। ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਮਿੰਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਅੱਡਰਾ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ।

“ਹਾਲਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਹੀ ਗਏ ਸਾਂ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਸਮਝੌਤਾ

ਇਉਂ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ।"

"ਵੇਖੋ ਇਸ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਵਿਰੋਧੀ ਧਕੇ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਦੇਂਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਗੋਂ ਜੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਰੋਕੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਲਏ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ।"

ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵਧ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੁਲਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ੧੮—੪—੬੪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇਥੇ-ਇਥੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਵਤਿਹ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ :—

"ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਹੋਈ ਤੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਸ ਦੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁਝ ਗ਼ੈਰ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਸਨ? ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਬੇ-ਜ਼ਾਬਤਾ ਤੇ ਬੇਕਾਇਦਾ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਉਛਾਲਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਕਿਸ ਬੇ-ਇਖਲਾਕੀ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫੈਲਾਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।"

*ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਉਤਲੇ ਕਥਨ ਪੈਂਫਲਿਟ "ਪੰਥ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪੱਖ" ਵਿਚੋਂ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

— ਸੰਪਾਦਕ)

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਕਤੂਬਰ, ੧੯੬੨ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਧੜਾ ਤਿੰਨ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀ ਸਦਕਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਜਲਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਾਰ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ, ਅਤੇ ਛੇ ਬਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਿਤੇ, ਕਈ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਬਾਅ ਤੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਸੰਤ ਧੜਾ ਜਿੱਤਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧—੬—੬੪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਹੁਣ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਬੰਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸੰਤ ਦੇ ਧੜੇ ਨੇ ਬੁਠੀਆਂ ਤੇ ਜਾਹਲੀ ਵੋਟਾਂ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵਧਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਕੇ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਗੈਰ-ਕਨੂੰਨੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ।

ਇਸ ਧੱਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪਖੀਆਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਢਾਇਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਅਠ ਸਾਲ ਬੀਤ ਚੁੱਕਣ ਤੇ ਅਜ ੧੨ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੭੨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਜਨਵਰੀ ੧੯੬੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਆਖ਼ਿ ਚੁਨਾਉ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀ ਖਾਸੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ

ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਗਏ :

ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕਲਵਾਂਝ ਰਹਿਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ, ਸਲੋਗੜੇ ਪਹਾੜ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ । ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰ ਗਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ । ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜਥੇਦਾਰ (ਪੰਜਾਬੀ) ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਭਾਤ (ਉਰਦੂ) ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲਿਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ੬ ਮਹੀਨੇ ਟਿਕੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਛੱਡ ਗਏ ।

ਬਾਅਦ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦਾ ਬਿਮਾਰ ਕਹਿਕੇ ਚੁਪ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਵਕਤ ਕਿਸੇ ਨਾਂਹ ਦਿਤਾ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਲੋਗੜਾ ਪਹਾੜ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੱਟ ਕੇ, ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਏ । ਉਦੋਂ ਅਸਾਂ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਂਹ ਜਾਵਨ, ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਕਰਨਾ ਕਰਾਣਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨੰਗਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਨ : “ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਰ ਕਰਨਾ ਗਲਤੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਕੱਢਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਝਗੜਾ ਭੀ ਮੁਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭੀ ਬਚਾਓ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੁੜ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ :

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ੨੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੫ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਲੋਗੜੇ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ :

“ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ ੮੧ਵੇਂ ਬਰਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। “ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ ਸਦੜੇ ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ ॥ ਸਦਣਹਾਰਾ ਸਿਮਰੀਐ ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਿਹ ਆਵੰਨਿ ॥” ਗੁਰ-ਵਾਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾ-ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰ ਚੁਕਾ ਹ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਸਿਖੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜਣ ਉਪਰੰਤ ਪੰਥ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਅ ਲਗਾਤਾਰ, ਅਖੰਡ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ, ਪੰਥ ਦਾ ਤੁੱਛ ਸੇਵਕ ਜਾਣ ਕੇ ਜੋ ਮਾਣ, ਵਡਿਆਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਤ ਹੇਠ ਮੈਂ ਜਨਮ-ਜਨਮਾਤਰਾਂ ਲਈ ਦਬਿਆ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਪੰਥ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਕੇ ਭੀ ਇਸ ਭਾਰ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਔਗੁਣਾਂ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕੋਤਾਹੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਅਗੇ ਸੁੱਧ ਹਿੰਦਯ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਔਗੁਣਾਂ ਤੇ ਤਰੁਟੀਆਂ ਨਾਲ, ਮੇਰੇ ਮਿਤਰ ਤੇ ਨਿੰਦਕ ਉਂਗਲੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਔਗੁਣ ਤੇ ਤਰੁਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਥਾ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਲੇਖਾ ਕਤਹਿ ਨਾ ਛੁਟੀਐ’ ਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਆਯੂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਸ ਕੇਵਲ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਪੰਥ ਤੇ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਗੁਣਾਂ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ, ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਦੀ ਪੈਜ ਰਖਣਗੇ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਚਰਣ ਸਰਣ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ਣਗੇ।

“ਪਿਛਲੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਿਟੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਕਲਵਾਂਝੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਘਨ ਰੂਪ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਤੇ ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰ ਸਕਣ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਵਲ ਉਂਗਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਮੰਗ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਦਫਨਾਈ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਗਲਬਾਤ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਦਾ ਮਲਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਮੰਗਣੀ ਹੈ ਨਾ ਮੰਗਣ ਦੇਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਬਣਨ ਹੀ ਦੇਣੀ ਹੈ।

ਇਹ ਹੱਤਕ-ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਪੰਥ ਨੇਦੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਾ ਜੀਉਂਦਿਆਂ-ਜੀ ਦੇਖ-ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਦਸਮ ਖਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਅਲਪ ਬੁਧੀ, ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ, ਚੁਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਦਾ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਫਿਰ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

“ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ !”

“ਬੂਲਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰਹੇ ਪੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ।”

(ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਖਤਮ)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ, ਇਕਾਂਤਵਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸ੍ਰੀ-ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪ ਸਹਿਜ ਖਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਆਗਿਆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀ ਸੈਂਟਰਲ ਨਾਂਹ ਲਿਜਾਣਾ ਚਿਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਦਮ ਚਲਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੈਦਲ ਹੀ ਸਰਹਦ ਟਪ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਅਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸੈਂਟਰ ਉਤੇ ੨੪ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ੨੭ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮਦਰਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੋ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਣਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਗੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਰੀਲੇ ਕਈ ਕਾਰੇ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਆਖਰ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੇ ਦਿਤਾ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਬਲਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ

ਰਵੱਈਆ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਗੁਰੀਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ
ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤੇ ਘਬਰਾ ਗਈ।

ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ
ਸ੍ਰੀ ਲਾਲਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ
ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਗਸਤ ਨੂੰ
ਦਿੱਲੀ ਸੌਂਦਿਆ।

ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੈਂਟਰ
ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦਸ ਸਤੰਬਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ
ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਐਲਾਨ ਨਾ ਹੋ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦਸ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ
ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ੨੫ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਕੇ ਸੜ ਮਰਨਗੇ।

ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾ
ਕੀਤੀ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ
ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਛੰਬ ਸੈਕਟਰ ਉਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ
ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੋ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਾਲੇ
ਥਾਸਿਓਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਘਿਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੋ
ਗਿਆ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ਟੱਪ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।
ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸੰਤ
ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਨਾਂਹ
ਮੰਨੇ; ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲੜਾਈ ਹੋਣ ਲਗ
ਖਏ ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਲਤਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ
ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀ ਤਰੀਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ
ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਸ
ਵੇਰ ਫੇਰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਛਲ ਹੀ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਛਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਮੈਨੂੰ
ਫਸਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਛਲ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ
ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂਹ ਮਨੀ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ
ਸੰਤ ਜੀ ਦਸ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ

੯ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੋਈ। ਵਰਤ ਤੌਤਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਗਰੁਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿਆ। ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਕ 'ਵਰਤ ਰਖਣ ਤੇ ਸੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁਜ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ; ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਡਿਉੜੀ ਵਿਚ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ; ਅਤੇ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇ-ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ੧੨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਪਖੰਡ ਤੇ ਕੂੜ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸਰਮ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ।

ਸੰਤ ਨੇ ਸੜ ਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਤੇ ਸੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਘਬਰਾਹਟ ਤੋਂ ਹੌਂਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੇ ਵੀ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਨਿਸਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚਾ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਚਾਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਲੋਗਾੜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਉਣ ਲਈ ਟੁਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮਸੂਜ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਤੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਕ ਗਲ ਦਸ ਦਈਏ ਕਿ ਜੰਗ ਛਿੜਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਫਿਰ ਸਲੋਗਾੜਾ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਸਲੋਗਾੜੇ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਦੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪੈਦਲ ਸਲੋਗਾੜੇ ਤੋਂ ਸੋਲਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ

ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਮਨਿਸਟਰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜੀਪ ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਪ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਮੌਕੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਸਲੋਗੜੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਆਖੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦੋਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਆਖੇ :

“ਇਹ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੁਕਣ ਵਿਚ ਕੌਮ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਚਾਉ ਹੈ.....।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਖਿੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਿਟਜ਼ਰ ਲੈਂਡ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੫੫ ਤੋਂ ੧੫੮)। ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਰਲ ਕੇ ਚਲਣ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਵਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚੋਂ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਵੇਖੋ ਸਵਿਟਜ਼ਰ ਲੈਂਡ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਰਮਨ, ਇਟਲੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਕੌਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਦੋ ਵਡੇ ਜੰਗ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਵਿਟਜ਼ਰ ਲੈਂਡ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਇਥੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭਨਾ ਦਾ ਬਚਾਉ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤ ਰਖਣ ਤੇ ਸੜ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਛਲ ਵਿਚ ਫਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਸੌ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸਲੋਗੜੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਸਨ ਜਦ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕੋਲ ਤੇ ਛੇਹਰਟੇ ਬੰਬ ਪਏ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਉਦੋਂ ਸਲੋਗੜੇ ਹੀ ਸੀ।

ਜੰਗ ਮੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੀ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰੇ ਜੰਗ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿਖ ਫੌਜੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਸਿਖ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ; ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਖਿਲਰ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਨ ਹਾਲਾਤ ਜਦ ਕਿ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਰਰ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ; ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਸ: ਹੁਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਇਸ ਵਜ਼ਾਰਤੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸਭ ਮੈਂਬਰ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੈਂਟਰ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮੇਟੀ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਦੀ ਨੀਯਤ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵਖ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਸਲੋਗਾੜਾ ਪਹਾੜ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਇਕਾਂਤ-ਵਾਸ ਕਟ ਕੇ

ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਤਮ-ਨਿਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਤਮ ਨਿਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵਖ ਹੋ ਕੇ ਸਲੋਗੜਾ ਪਹਾੜ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਰਹ ਰਹੇ ਸਨ। ੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੫ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ 'ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਮਤੇ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

"ਸਿਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹਿਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁਬੇਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਅਕਟ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੀ ਨਿਰਪੱਖ ਟ੍ਰਿਬੂਨਲ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਵਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਮਾਇਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਨਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਪਧਰ ਉਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਤੇ ਸਵੈ-ਰਖਿਆ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਵਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਣ-ਤੰਤਰ ਵਿਧਾਨਕ ਢਾਂਚੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਵੈ-ਨਿਸਚਤ ਤੇ ਸਵਤੰਤਰ ਸਿਆਸੀ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ।"

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਟਾਲ-ਮਟੋਲਾ ਤੇ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ

ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਰਚਿਆ; ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣ ਦਾ ਯਤਨ ਅਰੰਭਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਤਮ-ਨਿਰਨੇ ਅਤੇ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਂਹ ਕਰਨ। ਸੰਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜਾ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ : "ਸੰਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਆਤਮ-ਨਿਰਨੇ ਦੀ ਮੰਗ ਛੁਡਾਨਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ.....।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

"ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਨਾਲ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ

ਬਨਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਅਗੇ ਇਹ ਝੁਕਣਾ ਤਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਦਲੀਲ ਅਗੇ ਝੁਕਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਦਲੀਲ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਜਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਦਲੀਲਾਂ ਤਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹੋ ਦੇਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਨਵੀਂ ਦਲੀਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਨਵੀਂ ਦਲੀਲ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਹੈ। ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੀਫ ਮਨਿਸਟਰ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਲ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਲਵੋ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਈ ਰਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਢਕਵੰਜ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੜੀ-ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। —ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਭੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਐਲਾਨ ਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਗਰੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਨਿਰੇ ਤੇ ਸਿਧੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਟਾਲ-ਮਟੋਲਾ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਜ਼ਰਾ ਕੁਝ ਲੜਾਈ ਦੇ ਢਿੱਲਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵਈਆ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਜੰਗ ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਢਿੱਲਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਕਮੇਟੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਢਕਵੰਜ ਭੀ ਖ਼ਤਮ।” ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਸਾਧ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਭੀ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੀ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਛੋਟੀ ਮੰਗ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਵਾਲੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡਰਾ ਰਖਣ ਲਈ ਭੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਮੰਗ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।”*

“ਸੁਣੋ ਸਜਣੋ ਭਰਾਵੋ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੌਮਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੀ ਪਿਛਲੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ

*ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ : “ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ।

ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਜਕੋ-ਤੱਕੀ ਵਿਚ ਫਸੇ ਵੇਲਾ ਹਥੋਂ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਗਦਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਉਠੋ, ਤਕੜੇ ਹੋਵੋ, ਦਿਲ ਨਾ ਹਾਰੋ, ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਿਖੀ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ-ਪੁਣੇ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ; ਘਬਰਾਓ ਨਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਸਿਆ ਤੇ ਲਾਲਿਆਂ ਦੀ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨੋ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਸਾਥੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਿਖੀ ਜਜ਼ਬਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਪਸ਼ਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫ਼ਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੰਬਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਟ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਆਦਿਕ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵਧ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਡੁੱਬ ਹੀ ਮਰੇਗੀ। ਧਰਮ ਉਤੇ ਚਲੋ : ਸੱਚ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਪਕੜੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਬਚੇਗਾ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਏਗਾ। ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਪੰਥ ਅੱਗੇ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹਟਾਣ ਵਾਲਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ (ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ) ਭੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਬਣੀਏ ਤੇ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ.....।”†

ਬੈਜਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਦਾਂ ਅਤੇ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਛਪਣਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ :

“ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਨਾਣਾ ਤੇ ਜੇ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਜਾਨ ਕੱਢ ਲੈਣੀ ਹੈ.....। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਅਖਬਾਰ ‘ਜਥੇਦਾਰ’ ਤੇ ‘ਪ੍ਰਭਾਤ’ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੰਦ ਭੀ ਮਕਾਰੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਿੱਧਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਇਹ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਜ਼ਮੂਨ ਖਬਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭੀ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਸੇ ਬਿਨਾਂ ਛੱਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਭਾਵ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ “ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ” ਭੀ ਅਖਬਾਰ ਉਤੇ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ

†ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, “ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ।

ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਭੀ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਫ ਸਕੱਤਰ ਬਠਾ ਹੈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਛੱਪਦਾ ਹੈ ਜਲੰਧਰ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਚਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿਧਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ। ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਜੇ ਤਾਂ ਸਿਧੇ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਇਹ ਮਕਾਰੀ ਵਾਧੂ ਕਿਉਂ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਮਕਾਰੀ-ਭਰੀ ਕਰੋਪੀ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ: ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਠੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਦਰੋ-ਮੰਦਰੋ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟਾ ਪਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਸੰਤ ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ—ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ— ਕਿ ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਕਲੀ ਜਾਂ ਬੇਜਾਨ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪਾਜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਸੰਤ ਗਰੁਪ ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਲੀਡਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਚੀਫ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਭੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕੋਗੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅਖਬਾਰ ਜੀਉਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਲਿਖ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਗਲ ਆ ਪਈ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਅਖਬਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੱਚ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਮੰਗਣੋਂ ਟੱਲਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ, ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਨਿਰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਹਯਾਈ ਦਾ ਕੂੜ ਕਪਟ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਅਪਣਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਪਣਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਵਾਣ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੀਡਰ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ ਦਵਾਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਸਾਰੀ

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਥਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸ ਅਸੂਲ ਅਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪਏਗਾ। ਕਿਉਂ ਆਕੜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਾਧੂ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੌਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਜੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜੰਗ-ਦੁਨੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਵੱਡਾ ਖਤਰਾ ਹੈ, ਟਲੋ ਇਸ ਆਕੜ ਤੋਂ।”*

ਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਾਂ ਨਾ ਸਮਝੋ,
ਇਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਡੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ :

“ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਪੰਥ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਲਵੋਗੇ ਜਦ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ ਜਦ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਭੀ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਸਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੪੭ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਭੀ ਹੋਏ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਮੂਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਭੀ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ ਤੇ ਹੁਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਾ-ਤਾਕਤੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੋਗੇ? ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਫੁਟ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਜੋਸ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਭੀ ਬੁਢੇ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ। ਕਿਤਨੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੁਸੀਂ ਲੜ ਚੁਕੇ ਹੋ ਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਪੰਥ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਵਾਧੂ ਗੱਪ ਨਾ ਮਾਰੋ।”

ਇਸ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : “ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਰਦੇ ਹੀ ਚਲੇ ਆਏ ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਇਹ ਭੀ ਤਾਂ ਵੇਖੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੌਮਾਂ ਹਰ ਲੜਾਈ ਹਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਸਵਾਏ ਆਖਰੀ ਦੇ। ਜਦ ਤਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੌਮਾਂ ਜਿਤਦੀ ਨਹੀਂ, ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕੌਮ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਇਹੋ ਅਸੂਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਤੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ

*“ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ।

†“ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ”, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ।

ਵੇਖੋ। ਸਿਖ ਜੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਕਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਹਾਰਦੇ ਮਰਦੇ ਕੋਈ ਸੌ ਸਾਲ ਡਿਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਅਗੇ ਹੀ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਾਂ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਕਲੇ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ, ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਨਿਕਲੇ, ਨੰਗੀ ਪੈਰੀਂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਤੇ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਘੁੰਮੇ। ਕੀ ਓਹ ਹਾਰ ਗਏ ਸਨ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਓਹ ਹਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਹ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਰਦਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਦਿਲ ਹਾਰ ਜਾਏ, ਜੋ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪੈਂਤੜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਖ ਕਿਤਨੀ ਵੇਰਾਂ ਹਾਰੇ, ਕਿਤਨੀ ਵੇਰਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਟਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਤਨੇ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਖਤਮ ਹੋਏ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਲ ਵੱਡੀ ਪੱਕੀ ਜਿੱਤ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੜਾਈਆਂ ਹਾਰੇ ਸਨ ਪਰ ਜੰਗ ਅਜ਼ਾਦੀ ਜਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਿੱਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

“ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਲਵੋ। ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਤਨੀ ਵੇਰਾਂ ਹਾਰੀ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਦੀ ਹਾਰਦੀ ਹੀ ਅਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤੇ ਆਖਰ ਜਿੱਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ੧੮੮੫ ਵਿਚ ਬਣੀ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਮਿਲਣ। ਇਹ ਮੰਗ ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ ਜਦ ਕਾਂਗਰਸ ਅਗਲੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਜਾ ਨੌ-ਆਬਾਦੀਆਂ ਦੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ (dominion status) ਮਿਲੇ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਪੌੜੀ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਾਜ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਾਂਗਰਸ ਅਗਲੀ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਮੁਕੰਮਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ (Quit India) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡ ਜਾਓ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਇਆ। ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ। ਹਰ ਮੰਗ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਸ਼ਕ ਅਜੇਹੇ ਕੋਹੜੀ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦਿਲ ਹਾਰ ਕੇ ਕੌਮੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਦਿਲ ਨਾ ਹਾਰੋ ਭਰਾਵੇਂ! ਸਿੰਘ ਬਣੋ, ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਉਹ ਹੈ, ਸੂਰਮਾ ਤੇ ਬੀਰ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਹਾਰਾਂ ਅਗੇ ਹਾਰੇ ਨਾ, ਸਗੋਂ ਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿੱਤ ਕੱਢੇ। ਜੋ ਪੁਰਸ਼

ਜਾਂ ਕੌਮ ਹਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਹਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੌਤ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਹਰ ਹਾਰ ਵਿਚ ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਸੂਰਮਾ ਹਰ ਹਾਰ ਵਿਚ ਦਿਲ ਕਾਇਮ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਹੂ ਦਾ ਬੀਜ ਸਭ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਜਿੱਤ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਾ ਇਹੋ ਜਹੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹਾਰ ਜਾਂ ਹਾਰਾਂ ਅਗੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ।”*

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ: “ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” ਵਿਚੋਂ।

ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਜੰਗ ਦਾ ਅਸਰ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਢਿੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਢਕੌਂਸਲਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ੨੬, ੨੭ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ :

“ਅਸਾਂ ਭਰਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਲੋਕ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੈ) ਇਉਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦਾਤੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੰਗਤੇ ਹਾਂ.....”

“ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਢਲੀ ਕਲਚਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਰੇ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸੁਟਿਆ ਹੈ। ਅਜ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪੂਛ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੜੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਸੁਟਿਆ ਸੀ। (ਈਸਾ ਜੀ ਜੰਮੇ ਯਹੂਦੀ ਕੌਮ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸਨ) ਤਦ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੁਚਲਿਆ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਬਹਾਦਰ

ਯਹੂਦੀ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਵਸਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਸਜਾ ਮਿਲਣੀ ਸੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਸਹੀ। ਕੌੜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੁਅਲਕਾਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਹੱਦ ਤਕ ਵਿਗੜਨਗੇ ਜਾਂ ਵਿਗੜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰੁਖ਼ ਤਾਂ ਉਧਰ ਹੀ ਹੈ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਿਹਾ : “ਅਜ ਸਾਡੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ, ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘ ਹਾਂ ਜਾਂ ਗਿੱਦੜ ? ਕਦੀ ਇਹ ਧਮਕੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗੇ। ਕਦੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਡਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਏਗੀ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗੋਲੇ ਹਾਂ ? ਹਾਲਾਤ ਐਸੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਸਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਓ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਠੀਕ ਹੀ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਮੰਗਤੇ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਅਮੀਰ ਦਾਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੱਥ ਅੱਡ ਕੇ ਪੈਸਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਘੁਰਕੀ ਦੇ ਕੇ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫੇਰ ਲੈਂਦਾ। ਫਿਰ ਮੰਗਤਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਹੱਥ ਫੈਲਾਂਦਾ ਤੇ ਪੈਸਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗਜ਼ਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਭੱਬਕ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ : “ਅਸੀਂ ਸਿੰਘ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਠਾਂਗੇ, ਵਧਾਂਗੇ, ਡਿਗਾਂਗੇ, ਗਲ ਪਵਾਂਗੇ, ਲੜਾਂਗੇ, ਲੜ ਮਰਾਂਗੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਲੰਡੀ-ਬੁਚੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕਾਂਗੇ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਕੜੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਹੈ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ ? ਹੈ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਭਰਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ, ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਬਚਾਏ ਆ ਰਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ? ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹੋ ਸਮਝੇ ਜੋ ਉਹ ਹਨ ? ਇਹ ਰੇੜਕਾ ਵੂਰ ਤਕ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਮਹਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਜਹੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਅਸਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਬਨਣਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ, ਉਦਮ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਜਪ ਤਪ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ, ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ। ‘ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ

ਖਾਲਸਾ ਆਕੀ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਇ" । ਭਰਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਜਾਰੀ ਰਖਦਿਆਂ ਆਖਿਆ :

"ਖਾਲਸਾ ਉਠੇਗਾ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗਾ । ਜਦ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘ ਇਕਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਪੰਥ ਕੀ ਰਾਖੋਗੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਰਹੇਗੀ । ਨਾਥ ! ਪੰਥ ਨਾ ਰਹਾ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇਰਾ ਕੌਨ ਮਾਨੇਗਾ ?' ਉਹ ਪਿਤਾ ਬਹੁੜਿਆ ਤੇ ਪਥ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਗਈ । ਪੰਥ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਉਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੁਟਿਆ ਹੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਛੁੜਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਘਰੀ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਕੂਕ ਕੂਕ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁੜਨ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ, 'ਬਹੁੜੀਂ ਓ ਪਿਤਾ, ਸਚੇ ਪਿਤਾ ! ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦਸਿੰਘ ਬਹੁੜੀਂ ! ਬਹੁੜੀਂ ਓਇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲਿਆ ! ਬਹੁੜੀ ਓ, ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਆ ।' ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਠਿਆ ਸੀ, ਜਦ ਸਿਖ ਕੇਵਲ ਬਾਰਾਂ ਲਖ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਪਰ ਉਦੋਂ ਥੇਵਾ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕੰਦਨ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਖਿਚ ਕੇ, ਕੁਝ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੰਘ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਾ ਕੇ, ਸਿਖੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮੋੜਾ ਪਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਠੇਗਾ ।"

ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : "ਮਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਸ ਰਖੋ । ਅਸੀਂ ਜੀਵਾਂਗੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ, ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾ ਨਾਲ । ਧ੍ਰਿਗ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦਾ, ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈ । 'ਧ੍ਰਿਗ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿਨਾ ਵਿਡਾਣੀ ਆਸ' । ਇਹ ਭੀ ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਜੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੀ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਸੀ । ...ਉਠ ! ਤੇ ਉਸ ਸਚੇ ਪਿਤਾ ਅਗੇ ਇਉਂ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਨਿਤਰੋ ! 'ਹੇ ਪਿਤਾ, ਹੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਬਹੁੜੀਂ, ਛੇਤੀ ਬਹੁੜੀਂ ! ਹੁਣ ਇਹ ਧਮਕੀਆਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਝਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਬਹੁੜ ਤੇ ਕਢ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ । ਆਓ ! ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਕੜ-ਬਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗਣਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੁਝ ਅਸਾਂ ਮੰਗਣਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੰਗਾਂਗੇ ਤੇ ਲਵਾਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗੇ :

"ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ ਬੈਸਣਾ

ਸ਼ਾਈ ਮੁਝੈ ਨਾ ਦੇਹਿ ॥

ਜੇ ਤੂੰ ਏਵੈ ਰਖਸੀ ਜੀਉ ਸਰੀਰਹੁ ਲੇਹਿ ॥
ਉਠੋ, ਤਿਆਗੋ ਗਫਲਤ ਨੂੰ । ਉਸ ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ :

‘ਅਵਰ ਓਟ ਮੈ ਸਗਲੀ ਦੇਖੀ, ਇਕ ਤੇਰੀ ਓਟ ਰਹਾਈਐ ।’

ਝਾੜੋ ਸਰੀਰ, ਲਾਓ ਛਾਲ ਤੇ ਮਾਰੋ ਗਰਜ :

‘ਸਿੰਘ ਬਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ, ਭੰਨੀ ਜਾਇ ਨਾ ਧੀਰ ਧਰੋਆ ।’

ਲਾਓ ਜੈਕਾਰਾ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੰਘ ਲਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ :

‘ਓਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਦਸਵੇਂ ਅਵਤਾਰਾ ।

ਜਿਨ ਅਲਖ ਅਕਾਲ ਨਰਿੰਜਨਾ ਜਪਿਓ ਕਰਤਾਰਾ ।

ਜਿਨ ਪੰਥ ਚਲਾਇਓ ਖਾਲਸਾ ਧਰ ਤੇਜ ਕਰਾਰਾ ।

ਸਿਰ ਕੇਸ ਧਾਰ ਗਹਿ ਖੜਗ ਕੋ ਸਭ ਦੁਸ਼ਟ ਪਛਾਰਾ ।

ਸੀਲ ਜਤ ਕੀ ਕਛ ਪਹਿਰ ਪਕੜੇ ਹਥਿਆਰਾ ।

ਸਚ ਫਤੇ ਬੁਲਾਈ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਜੀਤਿਓ ਰਣ ਕਾਰਾ ।

ਸਭ ਦੈਂਤ ਅਰਿਣ ਕੋ ਘੇਰ ਕਰ ਕੀਓ ਪਚਾਹਾਰਾ ।

ਤਬ ਸਹਿਜੇ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਜਗਤ ਮੈਂ ਗੁਰ ਜਾਪ ਅਪਾਰਾ ।

ਇਉਂ ਉਪਜੇ ਸਿੰਘ ਭੁਜੇਗੀਏ ਨੀਲ ਅੰਬਰ ਧਾਰਾ ।

ਤੁਰਕ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭ ਛੈ ਕੀਏ ਹਰ ਨਾਮ ਉਚਾਰਾ ।

ਤਿਨ ਆਗੈ ਕੋਇ ਨ ਠਹਿਰਿਓ ਭਾਗੈ ਸਿਰਦਾਰਾ ।

ਤਹ ਰਾਜੇ ਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰੜੇ ਹੋਏ ਸਭ ਛਾਰਾ ।

ਫਿਰ ਸੁਨ ਕਰ ਐਸੀ ਧਮਕ ਕਉਂ ਕਾਪੈ ਗਿਰਭਾਰਾ ।

ਤਬ ਸਭ ਧਰਤੀ ਹਲ ਚਲ ਭਈ ਛਾਡੇ ਘਰ ਬਾਰਾ ।

ਇਉਂ ਐਸੇ ਦੁੰਦ ਕਲੇਸ ਮੈਂ ਖਪਿਓ ਸੰਸਾਰਾ ।

ਤਿਹ ਬਿਨ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਭੈ ਕਾਟਣਹਾਰਾ ।

ਇਉਂ ਐਸੇ ਖੜਗ ਦਿਖਾਈਐ ਕੋ ਸਕੇ ਨਾ ਝੋਲਾ ।

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੋਲਾ ।

...

ਤੀਸਰ ਪੰਥ ਚਲਾਇਅਨ ਵਡ ਸੂਰ ਗਹੇਲਾ ।

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਗੁਰ ਚੋਲਾ ।”

“ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ।”

ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅਖਤਿਆਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਲੇ ਦੇ ਮੌਕੇ, ਇਕ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੭ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਐਲਾਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਬੋਰਡਾਂ ਅਤੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਮਿਟਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ । ਹਿੰਦੀ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਮ ਲੋਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨਾਂਹ ਆਉਣ । ਇਹ ਐਲਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬੋਰਡਾਂ ਤੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਮਿਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ; ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਖਿਲਰ ਗਈ । ਨਾਲ ਹੀ ਮੁੜ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਈ । ਉਹ ਘਬਰਾਏ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਟੁਰ ਪਈ ਹੈ । ਘਬਰਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ, ੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਟਾਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਡਾਇਰੈਕਟ-ਐਕਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਇਤਨੀ ਕਾਹਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ੧੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਂਹ ਉਡੀਕਿਆ ਜਦ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਰਿਪੋਰਟ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ।

ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਦਸ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰਾਏ ਦਿਤੀ । ਕੇਵਲ, ਇਕੋ, ਜਨਸੰਘ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਟਲ-ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ।

ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ੯ ਮਾਰਚ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਫ਼ਾ ੧੪੪ ਲਾ ਕੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਰੇਡੀਉ ਉਤੇ ਖਬਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਝਟ ਹੀ ਮਗਰੋਂ, ਪੰਜਾਬ ਜਨ-ਸੰਘ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਯਗ ਦਤ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਦਫ਼ਾ ੧੪੪ ਤੋੜ ਕੇ ਕਟੜਾ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਪਬਲਿਕ ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਪਰ ਡਿਪਟੀ-ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਜਨ ਸੰਘੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿਤੀ। ੧੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਸ਼ਾ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ੧੪੪ ਦਫ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜਲੂਸ ਕਢੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕੁਟਿਆ ਤੇ ਲੁਟਿਆ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਾਬਜ਼ ਸੰਤ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਉਥੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ, ਸੋ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਾਲੇ ਚੁਬਾਰੇ ਤੋਂ ਲਉਡ-ਸਪੀਕਰ ਲਾ ਕੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣੀਆਂ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਫ਼ਾ ੧੪੪ ਤੋੜ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕੁਟਿਆ ਤੇ ਲੁਟਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬੱਸਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗਾਂ ਲਾਏ ਰਹੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ

ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸੜਕ ਉਪਰ ਖੜੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤਾ। ਪਾਨੀਪਤ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਲਾ ਦਿਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਵੀ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉਤੇ ਪਥਰਾਓ ਕੀਤਾ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਜੀਪ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਦਿੱਲੀ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੁਲਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਾਹ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹੁਲੜ-ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਦੇਣ ਦਾ ਭੇਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ੧੨ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੬ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਵਿਚ ਇਝ ਲਿਖਿਆ :

“ਜਨ ਸੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰਛਾ-ਗਰਦੀ ਕੀਤੀ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ, ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵੀ ਲਾਈ ਅਤੇ ਦਫ਼ਾ ੧੪੪ ਅਤੇ ਕਰਫੀਊ ਆਰਡਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੁਲਸ ਪਾਸ ਖੜੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੇ ਚਰਚਾ ਚਲੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਬੇਹੂਦਗੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਤਲਕ ਜਲਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ : ਅਸਾਂ ਪੰਜ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਸਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾਂ ਗੁੱਜਾ ਕਢ ਲੈਣ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਣੀ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੇ ਸਾਜ਼ਸ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ?”*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨ-ਸੰਘੀ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜ ਕੇ ਬੁਰਛਾ-ਗਰਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਰਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਇੰਜ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਢੰਗ ਤਾਂ ਬਦਲਿਆ ਪਰ ਆਪਣੀ ਨੀਯਤ ਨਾਹ ਬਦਲੀ। ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਤੀਹ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹੀਂ ਡਕ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜ ਕੇ ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀ ਸੀ? ਅਕਾਲੀਆਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ

*ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਪੂਰਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਪਾਠਕ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਗੇ।

ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਅਮਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਅਮਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਤੇ ਅਮਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕੋ ਰਸੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ।

ਫਸਾਦੀ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਭੀ ਹੋਰ ਨਾਹ ਚਲ ਸਕੀ। ਇੰਜ ਜਦ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਮ-ਮਿਨਿਸਟਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਲੀ ਸਦਿਆ। ਜਦ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਭਰੋਸੇ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜੋ ਮੰਨ ਕੇ ਅਸੀਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ; ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਨ ਸੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਧੋਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਉਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ-ਗਰਦੀ :

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕਰਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਨੇ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਸੰਤ ਧੜੇ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ੧੨ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੬੬ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਦੁਆਰਾ ਇੰਜ ਕੀਤਾ :

'ਸਿਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੱਢਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਹਨ। ਸਹੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਜ ਤਕ ਬਣੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਜੁਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਟਾ ਕੀ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਖੋਖਲੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਕੁਝ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਡਾਂਗਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕੁਟਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਉਸੇ ਰਾਤ, ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਮਫ਼ਰੂਰ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੈ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਜਹੀ ਬੇਹੂਦਗੀ ਪੁਲੀਸ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਏਗੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁਲਜ਼ਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਬੇਹੂਦਗੀ ਦਾ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਦਫਤਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦਵਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।” ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਬੇਹੂਦਗੀ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਹੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ, “ਫਿਰ ਤੁਸਾਂ ਤਵਾਜ਼ਨ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ”। ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਗਲ ਇਧਰ ਦੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਧਰ ਦੀ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਜ਼ਾਇਜ਼ ਸੀ ਤਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀ ਵੀ ਤਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਆਚਰਨ ਡੇਰਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਮਿਸਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਨ-ਸੰਘ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੁਰਫ਼ਾ-ਗਰਦੀ ਕੀਤੀ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ, ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵੀ ਲਾਈ ਅਤੇ ਦਵਾ ੧੪੪ ਅਤੇ ਕਰਫਿਊ-ਆਰਡਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੁਲੀਸ ਪਾਸ ਖੜੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤੇ ਚਰਚਾ ਚਲੀ ਕਿ ਪੁਲੀਸ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਬੇਹੂਦਗੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਬਲਕ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਅਸਾਂ ਪੰਜ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਫਸਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਗੁਸਾ ਕੱਢ ਲੈਣ, ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਣੀ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਾਰਤ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

‘ਇਹੋ ਜਹੇ ਮੂਰਖ ਵਜ਼ੀਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੇਦ ਖੋਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਹੁਣ ਇਹ ਦਵਾ ੧੪੪ ਲਾਉਣਾ ਹੀ ਫੋਕਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਟੀ ਗਈ ਹੈ।’

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਵਲੈਤ ਦੀ ਸੈਰ ਨੂੰ :

ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ* ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ "ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਗਿ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਤੁੜ' ਸਮੇਤ ਮਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਪਰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਭੀ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪਰਜਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।"

ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ : "ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਬਿਲ ਦੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਮਦਦ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਰਾਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਵਾਗਤ ਕਰਵਾਏ ਅਤੇ ਬੈਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਮਲੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ਸੰਤ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਗੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੀਡਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜਦੂਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਟੀ-ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀਆਂ ਬੈਲੀਆਂ ਹੀ ਦਿਤੀਆਂ।"†।

ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਧੱਕਾ :

ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੂਬਕ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਧਕੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੧੫-੮-੧੯੬੬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਸਖਤ ਬਾਰਸ਼ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਇਕ ਵਡਾ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰਸ਼ ਵਿਚ

---

*ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਣ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੜੇ ਦੇ ਵਡੇ ਲੀਡਰ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਉਦੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ "ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼" ਹੈ।

†"ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼" — ਸਫਾ ੬

ਜਲੂਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਫਰਲਾਂਗ ਪੈਦਲ ਟੁਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਛੱਤਰੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਭੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਲੱਤਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦਸ ਕਦਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਟੁਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ “ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ੨੦.੭.੬੬ ਨੂੰ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਖੇ ਹਨ : ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਡਲਹੌਜ਼ੀ, ਅੰਬਾਲੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਿੰਜੌਰ, ਕਾਲਕਾ ਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਸਦਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਸਾਲਮ ਤਹਿਸੀਲ, ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਦੇਸ਼’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਰਸਾ, ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ ਟੋਹਾਨਾ, ਰਤੀਆਂ ਬਲਾਕ ਜ਼ਿਲਾ ਹਿਸਾਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਦਾ ਸ਼ਾਹਆਬਾਦ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਗੁਹਲਾ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਗੰਗਾ-ਨਗਰ ਦੇ । ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੁਰਤ ਮਿਲਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਇਕ ਸਟੇਟ ਵਿਚ ਇਕਠੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਬਣ ਸਕੇ । ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਉਹ ਵਿਧਾਨਕ ਦਰਜਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ੧੯੫੦ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ”, ਅਤੇ “ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਪਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਐਸੇ ਵਿਧਾਨਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕਦਮ ਚੁਕੇ ਜਾਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਰੀਜ਼ਰਵ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਹ ਜੱਜ, ਲੈਜਿਸਲੇਚਰ, ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਔਹਦਿਆਂ ਤੇ ਲਗ ਸਕਣ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ । ਐਸਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਾਨ ਮਾਲ ਤੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਾਖੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਜਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ।”*

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮਨਵਾ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਜਿਹੜਾ ਬਿਲ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ

*ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼’, ਸਫ਼ਾ ੯ ।

ਨੋਟ—ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਹ ਮਤਾ ਉਹ ਹੀ ਮੰਗ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਤੋਂ ਕਰੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਰਗਾ ਵਿਧਾਨਕ ਦਰਜਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ । ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ੇ ੨੨੯ ਤੋਂ ੨੩੪ ।

[ਸੰਪਾਦਕ

ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਸਰਸਾ, ਫ਼ਤਿਆਬਾਦ, ਗੁਹਲਾ ਤੇ ਉਨਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਕਦਮ ਧਕੇ ਵਲ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਤੇ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ । ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਅਗੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਖੜਾ-ਡੈਮ ਤੇ ਬਿਆਸ-ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹਿਸਾ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸੀ । ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਨਵੀਂ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਡੈਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤੇ ਗਏ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪੈ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਡੇ ਸੋਮੇ ਹਨ; ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੋਹ ਲਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਚੰਗਾ ਨਾ ਰਹੇ । ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਰੁਧ ਮਹਾਸ਼ਿਆ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਕੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਮਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ — ‘ਮੇਰੇ ਘਰ ਸੋਹਣਾ ਬੱਚਾ ਜੰਮਿਆ’ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੈਰੀ ਮਹਾਸ਼ੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਬੇਸ਼ਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਹਨ ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਬੇ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਧਕੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਹਨ । ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੱਕ ਤੋੜਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।—ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਜਿਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਭਾਖੜਾ-ਡੈਮ ਤੇ ਬਿਆਸ-ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਆਸ-ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰਦਿਆਂ ਅਗੇ ਹੀ ਕੋਈ ਵਡੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਨਹੀਂ ਲਾਈ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ, ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਖਾਂ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਣਥਕ ਮੋਹਨਤ ਨਾਲ ਭਾਖੜੇ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਲਾ ਲਈ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਉਪਜ ਵਧਾਈ । ਇਉਂ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੰਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੋਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਏ ਹਨ । ਹੁਣ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਾਂਝੇ ਬੋਰਡ, ਜਿਸ ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਲ ਝਾਕੇਗੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦ ਜੀਅ

ਕੀਤਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਪਾਣੀ ਘਟ ਦੇ ਕੇ ਆਰਥਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।’’*

ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ : “ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਾ ਉਹਦੀ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਉਪਮਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜੱਫਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ਮੰਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਗਲ ਇਕਵੰਜਾ ਹੋਰ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਮੜ੍ਹ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵੀ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ ਹੈ”।*

ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਹੈ’। ਇਸ ਦਾ ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੫.੯.੬੬ ਨੂੰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਮੈਂ ਇਸ ਬਿਲ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੁਧ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗੇ ਭੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਗਲਿਆ ਸੜਿਆ ਗੰਦਾ ਆਂਡਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਖਾਣ ਯੋਗ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਉਪੁਣੇ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਭੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਖ਼ੁਰਾਕ ਦੇ ਗੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹਦੀ ਸੜਾਂਦ ਦੂਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਂਡਾ (ਬਿਲ) ਮਨੁੱਖੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪਾਪਾਂ ਭਰਿਆ ਗਰਭ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਤੇ ਨਾ-ਤਜ਼ਰਬਾਕਾਰ ਦਾਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜੇਗੀ। ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਭਰੋਸਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹ-ਘਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਦਾਰੀ ਹੈ।.....ਮੈਂ ਸਿਖ-ਕੌਮ ਵਲੋਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ੨੦ ਜੁਲਾਈ ੧੯੬੬ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ”।

---

*ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ : ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼’ ਸਫ਼ਾ ੧ ਤੇ ੨।

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਪ੍ਰੈਸ-ਰਿਪੋਰਟਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਪੁੱਛ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਤ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਟੈਂਡ ਬਦਲ ਲਿਆ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅਧੂਰੇ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਿਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਲਾਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ੧੫ ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਇਹ ਮੰਗ ਨਾਂਹ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਇਸ ਦਿਨ ਮਰਨ-ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ੨੭ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੜ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਤ ਜੀ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭਾਵ ੨੬ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਅਗਨ-ਭੇਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਪਹਿਨ ਲਏ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੜ ਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਪੀਲ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਛੱਡ ਦੇਣ। ਪਰ ਕੋਈ

ਵੀ ਐਸੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨਾ ਨਾਂਹ ਮੰਨਿਆ। ਆਖਰ, ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਪੀਕਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਦਿਤਾ।

ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ੨੭ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੜਨ ਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ੨੬ ਦਸੰਬਰ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਕਤਵੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਪੁਜਿਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੜਕੇ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਛੱਡਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ਾਨਾ ਵਡਾ ਭਾਰੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਕੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ।

ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਆ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਫੋਟੋ ਨਕਲਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੇ। ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਭੀ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੀ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਕਈ ਦਿਨ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਮਖੌਲ ਉਡਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਚੁਪ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੯੬੬ ਵਾਲੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੁਨਾਉ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਧੜਾ ਬਹੁਤ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ,

ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਈ ਦਿਨ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ, ਆਖਿਆ ਇਹ ਕਿ ਏਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੰਤ ਧੜੇ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰਕ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਕੇ ਪਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸਤਿਹਾਰ ਵੰਡੇ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਸਰਕਾਰ ਮੰਨ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਤਰਦੀਦ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਾਹ ਪੁੱਜੀ। ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਭੀ ਢਿਲੀ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ।

ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ :

ਏਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ੧੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਆਏ। ਦੇਰ ਤਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੇਠਲਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਨਕਲ ਇਹ ਹੈ :

“ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੋ ਦੋ ਸਾਹਿਬ ਲਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਨਿਰਪੱਖ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਹਰ ਇਕ ਸੀਟ ਦੇ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦੋ ਚਾਰ ਸੀਟਾਂ ਵਧ ਘਟ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹੀ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਚੋਣ ਕਰਵਾ ਦੇਣ। ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਚਲਾਵੇ।”*

*ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਫੋਟੋ ੨੯ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੌਮੀ ਦਰਦ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਇਸ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੧੬ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਸਖਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਵਲੋਂ ਕੇਵਲ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਦੇ ੨੧ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਸਖਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੋਈ ਦਸਖਤ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼ ੧੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਅਟਕੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ :

“ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਲਈ ਜੋ ਬੋਰਡ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰਗੁਰਨਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਕੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨਗੇ। ਸੰਤ ਧੜੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਵੇਂ ਨਿਰਪੱਖ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਗੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੋਰਡ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਝੰਡੇ ਤੇ ਇਕ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਬੋਰਡ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਾਏਗਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਸ ਬੋਰਡ ਵਾਲੇ ਤਿਆਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ।”*

ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕਰਕੇ ੧੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਉਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾਏ। ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਗੇ ਗੱਲ ਚਲੇ। ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਾਲਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ੨੧ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਨੇ ਸੰਤ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਸਖਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਸਖਤ ਨਾ ਕੀਤੇ। ਜਦ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਗੱਲ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦ ਨੇ ਉਲਟਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਧੱਖੇ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦ ਨੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਨਾਲ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ।

੨੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜੋ ਜਥੇਦਾਰ

---

*ਇਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਦੇ ੧੮ ਜਨਵਰੀ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛਪੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ।

ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਫਜ਼ ਇਹ ਹਨ :

"ਅੱਜ ਇਥੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਗਲ-ਬਾਤ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਆਏ ਤੇ ਸਿਧੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਲੋਹੇ-ਲਾਖੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁੜ ਬੁੜਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝੋਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਹਨ। ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਬਾਹਰ ਤੜਫਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇਂ ਤੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥਲੇ ਚੋਣ ਲੜੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਆਪਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।"

੨੨ ਜਨਵਰੀ ਵਾਲੇ ਰੋਜ਼ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਆਏ, ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨਾਲ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਬੈਰੀ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਉਤੇ ਕਹੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੀ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਹੋਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ :

ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਖਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਫਤਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ, ਅਸੀਂ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣੀ ਹਕੀਕਤ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਏ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਵਾਸਤੇ ਦਫਤਰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਹਾਲਾਂ ਦਫਤਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੁੱਜੇ, ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਦਫਤਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਝੱਟ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਪ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਇਹ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਅਸਲੀਅਤ ਮੰਨ ਗਏ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਖਤ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ : “ਤੂੰ ਝੂਠ ਹੀ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਆਵੇਂਦਾ ਸੈਂ ਤੇ ਦਸਦਾ ਹੋਰ ਰਿਹਾ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੌਦੇ ਕੀਤੇ। ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਸਾਂਝੇ ਬੋਰਡ ਨੇ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੂੰ ਕੌਣ ਸੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਅਖਤਿਆਰ ਦਿਤੇ। ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੈਂ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬੋਰਡ ਬੈਠਣਾ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਮੰਨ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਸੰਤ ਬੋਰਡ ਲਈ ਪੰਜਵਾਂ ਨਿਰਪੱਖ ਸਜਨ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਸੌਦਾ-ਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਕਾਣਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਹੀਂ ਮੁਕਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਤ ਤੂੰ ਅਗੋਂ ਦਖਲ ਦੇਹ, ਮੈਂ ਖੁਦ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਗਲ ਮੁਕਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ.....”

ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੁਝ ਠੰਡੇ ਹੋਏ, ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇੰਜ ਕਿਹਾ : “ਮਾਸਟਰ ਜੀ ! ਜ਼ਬਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਲਿਖਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਲਿਖਾਂਗੇ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬੋਰਡ ਮੁਕਰਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਤੋੜ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਚਦਾ.....।”

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ: ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਪਸ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਾਤ ਦੇ ਦੋ ਢਾਈ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ ਦਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸ ਦੇਵੋ ਕਿ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਉਤੇ ਹੀ ਅਸਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਕਿ ਆਪ ਆ ਕੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ, ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਹੋਈ ਗਲਬਾਤ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਖਤ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਆਏ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਸਜਣ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਭ ਫੈਸਲੇ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਬੋਰਡ ਕਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਦਿਤੇ ਭਰੋਸੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੌਦੇ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਖਤ ਦੁੱਖ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਤੁਹਾਥੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਚੁਨਾਓ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਪਸੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਰਹਾਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਲੜਦਾ ਰਹਾਂਗਾ.....।”

ਜਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਚੁਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡਰਾਈਵਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਦੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਲਈ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੀਟ ਉਤੇ ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੇਵਕ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਮਝੋਤਾ ਤੋੜ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਝੇ ਤੱਲਕਾਤ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੋਤਾ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਜਣ ਸ਼ਹਿਰ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ, ਕੀਤਾ ਸਮਝੋਤਾ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਤ ਧੜੇ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਝੋਤਾ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸਾਂਝੀ ਲਿਸਟ ਦੀਆਂ ਛੋਟੇ ਕਾਪੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ। ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਉਤੇ ਤਰੀਕ ੨੨ ਜਨਵਰੀ ਅਤੇ ਥਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਇਹ ਹੈ :

“ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਮਤਭੇਦ ਮਿਟਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਲਾਭ ਲਈ ਇਕ-ਮੁੱਠ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਸਜਣ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਤਕ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣਗੇ।”

ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕਹੇ ਗਏ ਚਾਰ ਸਜਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਧੜੇ ਵਲੋਂ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹਨ। ਉਤਲੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ

ਫੋਟੋ ਕਾਪੀ ਛਪੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ : "੧. ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ੨. ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ੩. ਸ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ, ੪. ਸ. ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ" ਅਤੇ ਹੇਠ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਧੜੇ ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਸਖਤ ਹਨ।

ਉਤਲੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਫੋਟੋ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਸੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਾਹ ਲਿਖਣ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਗਏ ਸਨ।

ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਗ ਦਾ ਉਹ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਦੋਂ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ' ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਮਹੌਲੇ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਵਾਨ ਹੋਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਕਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।"

*ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਦਾ ਛਪਿਆ ਬਿਆਨ :

"੨੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਇਕ ਇਕ ਸੀਟ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚਲ ਕੇ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੜਣ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਮੋਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦੇ ਘੱਲ ਘੱਲ ਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੜਦਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕਸ਼ੇਰਾ ਨੂੰ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਮਹੌਲੇ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਵਾਨ ਹੋਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਕਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਰਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੇਸ਼ਕ ਇਕ ਸੀਟ ਭੀ ਨਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਫੈਸਲੇ ਤਹਿ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕਦਮ ਖੁਕਰੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਫਿਰ ਦੱਸਾਂਗੇ।"

ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਦੱਸੀ ਕਿ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦਸਖਤ ਹੋਏ ਸਨ । ਪਰ ਫੋਟੋ ਕਾਪੀਆਂ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਫਪੀਆਂ ਉਸ ਉਤੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਕਹਿਆ । ਇਹ ਕੜ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੜ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਅਸੀਂ ਪਿਛੋਂ (ਸਫਾ ੩੮੫ ਉਤੇ) ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਏ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਕਲਾਂ ਫਪੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਪੂਰਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖਾਂਦੀਆਂ । ਪਹਿਲੀ ਨਕਲ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ "ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਸੱਜਣ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਤਕ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣਗੇ"—ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਥਾਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲੀ ਰਖੀ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖ ਲੈਣ । ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਕੋਝੇ ਜਲਾਲਤਨਾਮੇ ਉਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕ-ਸ਼ੇਰਾ ਪੁਜ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਮਝੋਤਾ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਬਚਨ ਤੋੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਝੋਤਾ ਲਿਖ ਕੇ ਜਦ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਦਾਰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ : "ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਵਖ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਚੁਨਾਓ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਕੱਲਾ ਹੋਵਾਂ, ਪੰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੜਦਾ ਰਹਾਂਗਾ ।" ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੇ ਚੁਣਾਉ ਤੋਂ ਲਾ-ਤਅਲਕੀ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਬਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਦੇ । ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੁਨਾਓ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਵਨ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਚੋਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੂਰ ਕੇ ਤੇ ਨਾਲ ਕਈ ਕੁਚਾਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਖਵਾਰ ਤੇ ਨਿਢਾਲ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤ ਗੱਲ ਖਿਲਾਰੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੰਥ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ । ਇਸ ਭੁਲੇਖੇ ਤੋਂ

ਪੁਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੇ ਖਾਸੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਤ ਧੜਾ 'ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਹੋਰ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਏ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ :

ਦੋ ਵੋਟਾਂ ਪੈ ਕੇ ਹਟੀਆਂ, ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਵੇ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਪਾਠ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਸਾਰਾ ਪਾਠ ਆਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭੋਗ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਪਾਵਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮੰਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਨ ਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਰਹੱਦੀ ਪਿੰਡ ਮਹਾਵਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾ ਕੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ, ਜਦ ਤਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ।

ਬਹੁਤ ਅਫਸੋਸ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਹੇਠ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਹੀ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਘਟੋ ਘਟ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਵਣ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਣ ਜਾਣ ਦੀ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ

ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਬਾਨੀ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਯੂਰੋਸ਼ਲਮ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਇਸਾਈਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸਾਈ ਮੱਤ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੈਟੀਕੈਨ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਸਿਖ-ਧਰਮ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੋਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਥੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹੋਵੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਸੰਤ ਧੜੇ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਿਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਅਸਾਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਖਬਾਰ 'ਕੌਮੀ ਦਰਦ' ਨੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦੇਵੋ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗਜ਼ਟ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਗਾਲ੍ਹਾਂ-ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ।*

---

*ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਉਥੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਪੁਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸਮਾਂ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਲੰਘਿਆ। ਹਰ ਖ਼ਤਰਾ, ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਹ ਕਦੀ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ, ਸਗੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਵਧੇਰੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਝੱਪਟੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਪੰਥ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਰਿਹਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸਿਧ ਬੁਧ ਜਾਂ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲੇ ਤਿਖੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਵਧੇਰਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਵਧੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਉਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਘਰ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੀ ਮੋਟਰ ਉਤੇ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਚਲ ਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤੰਦੂਰ ਤੋਂ ਟਾਪਾਂ ਲੈ ਕੇ, ਚਲਦੀ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੰਢੇ ਜਾਂ ਅਚਾਰ ਜਾਂ ਪਕੌੜਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਗਈ, ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : "ਮਾਸਟਰ ਜੀ ! ਰਾਹ ਵਿਚ ਤੁਸਾਂ ਮੋਟਰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਮੋਬਲਆਇਲ ਤੇ ਪਟਰੋਲ ਪਵਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੋਟਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਨਾਂਹ ਤਾਂ ਮੋਬਲਆਇਲ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਟਰੋਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਭੁਖੇ ਹਾਂ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਹੱਸ ਪਏ ਅਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਢਾਬੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਮੋਟਰ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਤੰਦੂਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਗੰਢਾ ਤੇ ਸੁੱਕੀ ਭਾਜੀ ਮੰਗਵਾ ਲਈ, ਅਤੇ ਇਹ ਚਲਦੀ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਖਾਂਦੇ ਗਏ।

ਇਹ ਸ਼ਖ਼ਤ ਸਰਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੋਟਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਟਿਆਲੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ : "ਮਾਸਟਰ ਜੀ ! ਸਿੱਧੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹੋ ?" ਮਾਸਟਰ ਜੀ : "ਹਾਂ ਜੀ, ਸਿੱਧਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।"

ਮਹਾਰਾਜਾ : "ਸਰਦੀ ਬਹੁਤ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇਗੀ ?"

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ : "ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਦੀ ਲੱਗਦੀ ? ਨਾਂ ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰਦੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੀ।"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਹੱਸ ਪਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਖ ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਖਰਕੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਰਾਤ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਾਗੇ ਅਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਏ। ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਉੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉੱਠ ਨਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਗ ਨਾਹ ਆਈ। ਮੇਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਉੱਠ ਕੇ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਜੀਅ ਭੀ ਆ ਗਏ। ਅਸਾਂ ਸਭ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿਤਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸੌਂ ਗਏ ਅਤੇ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਫਿਕਰ ਕਰ ਕੇ ਰਾਤ ਜਾਗਦੇ ਰਹੇ। ਸਵੇਰੇ ਨਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮੁਤਾਬਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਾਗੇ, ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਬੇਰੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ। ਬੇਰੀ ਦਾ ਦਰਖਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਘਰ ਸੀ, ਇਥੇ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦੇ, ਇਥੇ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਖਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕੇਵਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵਾਸਤੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਸਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਰਾਤ ਕੋਟ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜਲਸਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਧੁੱਪ ਹੋਵਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ਉਥੇ ਕਛਹਿਰਾ ਬਦਲਦਿਆਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਨਾਲ ਲੱਹੇ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਕਛਹਿਰਾ ਬਦਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦਿਲੀ ਆਦਿ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਰ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਉਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ। ਡਾਕਟਰ

ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨ ਸਫ਼ਰ ਨਾ ਕਰਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਫ਼ਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ ਨਾ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੋਟਰ ਉਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਦਿੱਲੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਦ ਕਛਹਿਰਾ ਬਦਲਦਿਆਂ ਡਿਗੇ ਸਨ, ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਸੱਟ ਲਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੈਰ ਉਤੇ ਜ਼ਖਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸੁਲੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪੈਰ ਦੀ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਮੁੜ ਪੱਟੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲ ਪਏ, ਸੋ ਪੱਟੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾਨ ਲਈ ਅਸਾਂ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੁਜ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਅਟਕੇ। ਉਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਵਰਕਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਪੈਰ ਦੀ ਪੱਟੀ ਕਰਾਵਨ ਲਈ; ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਇਕ ਨਰਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖਿਆ : “ਮੈਂ ਕੋਈ ਪਟੀ-ਪੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਵਨੀ। ਤੂੰ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਦੇਰੀ ਕਰੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਛੇਤੀ ਕਰ, ਝੱਟ ਪਟ ਚਲ। ਸੱਟ ਮੈਨੂੰ ਲਗੀ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ.....।” ਨਾਲ ਖੜੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾ ਲਈ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਪੜੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਕੁਝ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੁਖਾਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਰੁੱਕ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਪੁਜੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਸ਼ਾਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪੇਟ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲੀ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਘਰ ਤਾਰ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਥੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਨੀਯਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਨੂੰ ਲਮਕਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਮਾਰ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਕਰਨਲ ਅਮੀਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ

ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਕਰਨਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਦੋ ਵੇਰ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਖਵਾਇਆ। ਆਖਰ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਤੰਬਰ, ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਲੈ ਆਂਦਾ, ਜਿਥੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਖਾਸੇ ਚੰਗੇ ਹੋ ਗਏ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦੇਵਾਂ ਕਿ ਤੀਰਥ ਰਾਮ ਸ਼ਾਹ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਥੇ ਸਾਡਾ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਖਰਚ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਉਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਪਰਾਸਟਰੇਟ ਗਲੈਂਡ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਾਬ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਭਾਰੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੇਟ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲੀ ਪਾਵਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਰਾਸਟਰੇਟ ਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਕਟਾ ਕੇ ਕੱਢਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਨਿਸਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲਿਜਾ ਕੇ ਮੈਡੀਕਲ ਇੰਨਸਟੀਚਿਊਟ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਡਾਕਟਰ ਹਮਦਰਦ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਲਤ ਢੰਗਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਹੁਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਸੌ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਨਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਅੱਠ ਦਸ ਸਾਲ ਪੇਟ ਵਿਚ ਨਾਲੀ ਰਖੀ ਹੋਈ ਗੁਜ਼ਾਰਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਟਾਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ “ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਫੀ ਸਦੀ ਚਾਂਸ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਾਂਸ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਦਸ ਫੀ ਸਦੀ ਚਾਂਸ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਘਟ ਪੰਜ ਫੀ ਸਦੀ ਚਾਂਸ ਹਨ ਤਦ ਭੀ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਨਕਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।” ਇੰਜ ਡਾਕਟਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ੧੮ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੁਜ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨੌਟ-ਬੁਕ ਲੈ ਕੇ

ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੇ । ਉਸ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਨੋਟ-ਬੁੱਕ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਲਿਖੀ ਨੋਟ-ਬੁੱਕ :

"ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਤ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਉਂਜ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਿਆਲਾਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਪਰ ਅੱਜ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਵਲ ਸਗੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਾ ਕਦੀ ਪਾਲਿਟੀਸ਼ਨ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਕੀਤੀ । ਬੇਸ਼ਕ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਬਿਧੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਤਮਾ ਆਪ ਵਿਚ ਅਡਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਤੇ ਧਰਮ ਭੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਭੂਖੇ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ । ਯਹ ਮਾਲਾ ਅਪਨੀ ਲੀਜੈ ॥" ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਜ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਉਤੇ ਚਲਣ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ ; ਬਸ ਮੇਰਾ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੀ ਖਤਮ ਹੈ । ਮੈਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਬੋਰਡ, ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਬਾਡੀ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਪੰਥਕ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਖਾਲਸਾ ਯੰਗਮੈਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇਵਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਣਿਆ ਹਾਂ ਜਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ । ਮੇਰਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾ ਹੀ ਇਹੋ ਹੈ । ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮਿਆਂ ਸਾਂ ਤ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਲਈ ਸੀ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਾਪੇ ਮੌਨੇ ਸਨ ਤੇ ਕੇਸ-ਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕੇਸ ਰਖਣਾ ਸਾਡੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਰੀਤਿ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਲਿਆ । ਉਹ ਨਰਾਜ਼ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਮੁਢਲੇ ਖਿਆਲਾਤ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਤੋੜਿਆ । ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੀ ।

ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ

ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵਿਦਿਅਕ ਆਸਰਮ ਸਨ । ਸੋ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਸਟਰ ਬਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ । ਜਦ ਮੈਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਘਰ ਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਘੱਲਿਆ । ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਟੀਚਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦਾਖਲ ਹੋਣੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਐਫ. ਏ. ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਾਕੀ ਚੋਗੀ ਖੇਡਦਾ ਸਾਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖ ਫੌਜ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਿਧਾ ਕਮਿਸ਼ਨ (direct commission) ਦੇ ਕੇ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਟੀਚਰ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਭੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੋਭਦਾ ਨਹੀਂ । ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਖ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣ ਲਈ ਇਤਨਾ ਇੱਛਾਵਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਕੇਵਲ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਉਤੇ ਹੈਡ-ਮਾਸਟਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਲੱਜਾ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਦਸ ਸਕਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਧਰਮ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਪੁੱਜਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਿੜਕਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ । ਪਰ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਅੱਖੀਉਂ ਓਹਲੇ ਭੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲ ਨਹੀਂ ਭੀ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਭੀ ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲੋਂ ਕਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਟਿਆ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਜਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । “ਮੋਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰੇ ।”

“ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ! ਤੇਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਖ਼ਾਤਰ ਮੌਤ ਲੈ ਕੇ ਤੇਰੇ ਦਰ ਉਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਲਈ ਪੁਜਦਾ ਹਾਂ । ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ! ਬਖਸ਼ ਦੇ ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਹ ਅਹੂਤੀ ਲੈ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਕ੍ਰਧਰਮੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲੈ । ਐ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ — ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਰ ।”

“ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸਜਨ ਮਿਤ੍ਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਚਲਾਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਧੱਖੇ, ਠੱਗੀ ਤੇ ਪਖੰਡ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਭੀ ਸਜਾ ਭੁਗਤਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ

ਨੂੰ ਭੀ ਔਖ ਵਿਚ ਪਾਂਦਾ ਹੈਂ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਧੌਖੇ ਖਾਧੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਪਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਢਹੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ । ਪਰ ਧੌਖੇ ਖਾਧੇ ਹਨ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਧੌਖਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਜਾ ਭੁਗਤੀਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਧੌਖਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾ ਲਈਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਕੀ ਧੌਖਾ ਖਾਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਾਂ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ ਜਾਂ ਪਖੰਡੀ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੋ । ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਜਿਸ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸੱਪ ਟਕਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਭੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ । ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ ਪਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਫਸਦਾ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਪਖੰਡ ਵਿਚ ਨਾਂ ਫਸਦੇ ਤਾਂ ਸੀਤਾ ਗੁਆ ਕੇ ਇਤਨਾ ਦੁੱਖ ਨਾ ਪਾਂਦੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਉਸ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਰਸੋਈਆ ਰਖਣ ਦੀ "ਗਲਤੀ" ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਫੜਾਏ ਸਨ । ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੇ ਉਸ ਜੂਡਾ ਨੂੰ ਚੇਲਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀਹ ਰੁਪੈ ਲੈ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਸੀ । ਗਲਤੀ ਕਰਨਾ ਗਲਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਧੌਖਾ ਕਰਨਾ ਪਾਪ ਹੈ । ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ "ਅਭੁੱਲ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ" ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹੋ ਸਮਝੋ ਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਹਾਤਮਾਂ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਘਬਰਾਈਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧੌਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿਖੀਦਾ ਹੈ ।"

"ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗ਼ਲਤੀਆਂ, ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਬਖਸ਼ਨ ਵਾਲਾ ਭੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੈਂ । ਮੈਂ ਕੀ ਉਜ਼ਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ, "ਲੇਖੈ ਕਤਹਿ ਨ ਛੂਟੀਐ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਭੁਲਨਹਾਰ" ਜੋ ਭੁੱਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।"

"ਹੇ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਹੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ, ਹੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਉਤੇ ਪਾਪ ਧੋਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਹਾਂ । ਜੇ ਅਜੇ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਧੋਣਾ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ ਬਣਾ । ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਗ਼ਰਜ਼ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਹੁਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਗ਼ਰਜ਼ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆਂ ਰਖੋ, ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਕੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਰੋਲੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਸੋਭਾ ਮੁਖ ਰੱਖੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਲਾਨਤ ਪਵਾਈਂ, ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਣ ਮੁਤਾਬਕ ਸਿਖੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਬਚਾਉ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪੂਰਾ ਕਰੀਂ । ਮੈਨੂੰ

ਤਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਾਂ ਤੇ ਕੀ ਨ ਕਰਾਂ । ਬਸ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਇਹੋ ਦਿਖਦਾ ਹੈ :

“ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ ।

ਮਤ ਹਰਿ ਪ੍ਰਛੈ ਕਉਨੁ ਹੈ ਪਰਾ ਹਮਾਰੇ ਬਾਰ ।”

ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਰਾਏ ਸੁਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਮੀ ਧਰਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਮੌਤ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਪਖੰਡ ਕੁੰਡ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨੀ—ਇਸ ਨਾਲ ਗੰਡ-ਤੁਪ ਅਜਿਹਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਮਰਨ । ਜਿਹੜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਅਣਖ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹਾ ਚੈਲੰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਇਹ ਮੂਰਖ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰੀ ਤੇ ਨਾਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਯੂਨਾਇਟਿਡ ਫਰੰਟ ਅਖਵਾਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਮੂਰਖ ਮਹੰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਝੂਠ ਤੇ ਪਖੰਡ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਖਿਆਲ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾਨੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸਟ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮਹੰਤ ਦੇ ਕੁਸੰਤ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਉਪਜਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਚਲਾਕੀ ਸਖਾਈ ਹੋਵੇ । ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਹੋਵੇ । ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ । ਫਰੰਟ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਕਰ ਕੇ ਖਿਸਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿ ਭੀ ਚੁਕੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਤਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਵਿਨਾਸ਼ ਕਾਲੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਬੁਧੈ” । ਪਾਪ ਦੀ ਬੇੜੀ ਭਰ ਕੇ ਡੁਬਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਇਹ ਕੂੜਾ ਮਹੰਤ, ਕੂੜੀ ਮੜੀ ਬਣਾਣ ਉਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਥੋਂ ਮੁਗਲ ਵਰਗੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਕੂਮਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਪੁਟੀ ਸੀ ਤੇ ਆਖਰ ਸਦਾ ਲਈ ਪੁਟ ਸੁੱਟੀ ਸੀ ।

ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :

੧੮ ਨਵੰਬਰ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : “ਅੱਜ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਆਈ ਹੈ।”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਟਰੈਚਰ ਉੱਤੇ ਪਾ ਕੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਖੂਨ ਦਾ ਤੁਪਕਾ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ? ਆਖਰ ੨੧ ਤੇ ੨੨ ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਡੇਢ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਖਾਸ ਖੇੜਾ ਸੀ। ਇਹ ਖੇੜਾ ਸਸਕਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : “ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?”

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ : “ਚੰਗਾ ਹੈ।” ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਹੋਸ਼ ਵਾਲਾ ਜਵਾਬ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਚਾਹ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਨਾ ਬੋਲੇ। ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਾ ਟਿਕੇ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਮਾਗ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਫੁੜਾਵਨ ਤੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ : “ਛੱਡੋ ਮੁੰਡਿਉ, ਛੱਡੋ ਮੂਰਖੋ! ਤੁਹਾਡੀ ਈਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਮੈਂ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ, ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੇ.....।” ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਖਤ ਕਰੋਧ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਭੀ ਲਫਜ਼ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜੋ ਗੰਦਾ ਜਾਂ ਤਹਜ਼ੀਬ ਤੋਂ ਗਿਰਿਆ ਹੋਵੇ।

੨੨ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੬੭ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ੫-੩੫ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕੌਮੀ ਮਾਤਮ ਕਰੇਗਾ। ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਬੰਦ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੋਂ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਗਰੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼, ੨੩ ਨਵੰਬਰ, ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਬੰਦ ਰਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਛੁੱਟੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ।

੨੨ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਫਿਊਨਰਲ ਵੈਨ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਚਲੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉੱਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੁਧਿਆਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਭ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਫਗਵਾੜਾ, ਜਲੰਧਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਅਭਲਾਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੋਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪੁਜੀ। ਇਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ੨੩ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਟਰਾਲੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਰੱਖ ਕੇ ਟੁਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਾਲੀ ਸਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਪੁਜਿਆ, ਅਤੇ ਇਥੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪੁਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਕਈ ਲੋਕ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਵੀ ਆਏ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ

—ਸੰਪਾਦਕ)

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗੁਣਾ ਔਗੁਣਾ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੁਤੱਲਕ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲਈ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਨੇ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਇਥੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਔਗੁਣ ਦਸਣਾ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਤਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਵੇਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਦੇ ਕਿਧਰੇ ਕੀਤੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਿਥੇ ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਗਲਤ, ਸੋ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾ ਅਹਿਲ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਕਥਨ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਕਥਨ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਏ। ਇੰਜ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਪਹਿਲ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ :

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਗੁਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਜੀ :

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਚੋਟੀ ਨੂੰ ਛੁਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮੁਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਰਗੇ ਇਨਸਾਨ ਜੁੱਗਾਂ ਵਿਚ ਕਦੀ ਕਦੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੋ ਤੇ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੌਣ ਐਸਾ ਪੱਕਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਨਸਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾ ਦਿਸਦੇ । ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਝੰਡਾ ਉਖੇੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅੱਧੇ ਅੱਧੇ ਭਾਗ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦਿਵਾਏ । ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧੌਖਾ-ਫਰੋਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਚਟਾਨ ਵਰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਲੱਭੋ, ਵਰਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੀਡਰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਧਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਈਏ । ਮਰਦੇ-ਦਮ ਤਕ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੰਥ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਉਹ ਹੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹੇ ।

ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ :

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਛਾਪ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਰਹੇਗੀ । ਮੇਰਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਤੁਅੱਲਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜਨਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ । ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਸ ਪਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਸਨ । ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਉਸ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਸਨ । ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੇਡੀਓ :

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਲਾਣਾ

ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਅੱਧੀ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਤਕ ਸਿਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਛਾਏ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਆਪ ਸਿਖ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਸਿਆਹ-ਸਫੈਦ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਿਖ-ਜਗਤ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਨਾਲ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਰਗੇ ਨਿਧੜਕ, ਸਿਰਲੱਥ ਤੇ ਦਲੇਰ ਆਗੂ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਮਤਭੇਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਏ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦੇ-ਦਮ ਤਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਗਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਤਾ, ਉਸ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਧੜੱਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਸਕੀਆਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਧੁਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਯਸ਼, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਿਲਾਪ :

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਭਰ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਨਾ ਕਦੀ ਥੱਕੇ ਤੇ ਨਾ ਕਦੀ ਹਾਰ ਮੰਨੀ। ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਸਿਖ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ। ਇਕ ਆਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਐਸਾ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਅਕਸਰ ਲੀਡਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ

ਤੇ ਅਟੱਲ ਖੜੇ ਰਹੇ । ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਵਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਲਚ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਕਤੀ, ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਭੈੜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਲੜਖੜਾ ਨਾ ਸਕੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਦਾ ਮਤਭੇਦ ਰਿਹਾ । ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਪਰ ਦਲੇਰ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ । ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਵੀ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਲੁਕਾਈ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ, ਜੋ ਆਖਦੇ ਉਹੀ ਕਰਦੇ । ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਉਤਰਾ ਚੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਹਾਰ ਸਿਆਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਹਨ । ਦਿਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ । ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਜਿੱਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰਖਦੇ । ਮਨ ਨੂੰ ਉਲਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਇਹ ਗੱਲ, ਇਹ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਉਸੇ ਲੀਡਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਿਤਨੀ ਮਹਾਨ ਸੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੀ ।

ਸ੍ਰੀ ਵੀਰਿੰਦਰ ਐਡੀਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ :

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸੇਵਕ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉੱਠਤੀ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਘੋਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਇਆ । ਬੀਤੇ ੫੦ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇਤਾ ਨੇ ਪੰਥ ਲਈ ਇਤਨਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਤਨਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ । ਸੌਂਦੇ, ਜਾਗਦੇ, ਉਠਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ' ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੇ ਦਾਸ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵੇ ਵੀ ਪੰਥ ਲਈ ਅਤੇ ਮਰੇ ਵੀ ਪੰਥ ਲਈ । ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ ਨੇਤਾ ਅਜ ਤਕ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦਰਦ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਤਨੀ

ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਜਿਤਨੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਨਿਰ-ਸੁਆਰਥ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਲਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਖਰ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਤ-ਭੇਦ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਭਾਗੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰ-ਸੁਆਰਥ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲ-ਕਪਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਨਾ ਉਹ ਆਪ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫਲ-ਕਪਟ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ :

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੁਤੱਲਕ, ਹੋਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਖੇ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਜਮਪਲ ਜਿਥੇ ਹੋਇਆ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਕਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਸਹੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਕਿਉਂ? ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 'ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਪੈਂਫਲਟ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਉਹ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਪੰਥ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਪੰਥ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਫਰੀਕਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਾ ਵਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਪੰਥ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਪੰਥ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਬੁਤ ਪੂਜ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੇ

ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਪੰਥ ਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤਦ ਹੀ ਹੈ ਜੇ ਪੰਥ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪੰਥ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਿਹਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਜਿਹਾ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ; ਜਿਹਾ ਰੂਸ ਤੇ ਜਿਹਾ ਅਮਰੀਕਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਮੇਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੀ। ਸਭ ਆਦਮੀ ਇਕ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਮੇਰੇ ਨੁਕਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਰਕ ਆਦਮੀਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਭ ਮੇਲ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੱਧੇ ਖਿਆਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਧਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕਿਸੇ ਜੀਵਨ, ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਉਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਾਰਮਕ ਖਿਆਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਮੇਲ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਭੀ ਹੋਵੇ।.....

"ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਤਦ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ ਰਹੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਮੁਨਾ ਕੇ ਪਤੱਤ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਜੇਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਧਾਂਕ ਪਾ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ, ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਰਖੇਗਾ? ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਮਾਣ ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਮੁਨਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣਨ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖੀ ਅਥਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਹੋਂਦ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ।"*

*ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ : 'ਪੰਥ ਆਜ਼ਾਦ - ਪੰਥ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਸਫ਼ਾ ੨ ਤੇ ੩।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਨਿਸਚਾ :

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਨਿਸਚਾ ਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ? ਇਹ ਦਸਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕਹੇ ਕੁਝ ਫਿਕਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ੨੨ ਅਪਰੈਲ, ੧੯੫੬ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੇ ਸਨ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

੧. ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ।

੨. ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ।

੩. ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ।

੪. ਉਸ ਤੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ।

੫. ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਜਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜੇਹਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ
ਆਏ । ਸਫਾ ੨੪੦

ਮਈ ੧੯੫੫ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੈਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਏ । ਉਹ ਮੈਚ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਆਵਾ-ਜਾਈ ਦੀ ਕਰੀਬਨ ਖੁਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਦੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਲਾਹੌਰ ਗਏ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਸਨ । ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਸ ਸੰਮੇ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਭਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ; ਤੇ ਮੁੜ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਨਸੀਬ ਨਾਂਹ ਹੋਇਆ ।

ਫਰਵਰੀ, ੧੯੫੬, ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼੍ਰੰਸ ਭੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਈ ਸੀ । ੧੧ ਫਰਵਰੀ
ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫ਼੍ਰੰਸ ਦਾ ਨਿਕਲਿਆ ਜਲੂਸ । ਸਫਾ ੨੭੬

ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੭, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਹਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੬੦, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਗਏ । ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਅਪਨੇ ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਲ ਅਟਕੇ । ਉਥੇ ਅਪਨੇ ਪੁਰਾਨੇ ਦੋਸਤ ਸ਼ਾਹਨਵਾਜ਼ ਜੀ ਨੇ ਘੁਟ ਕੇ ਮਿਲੇ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

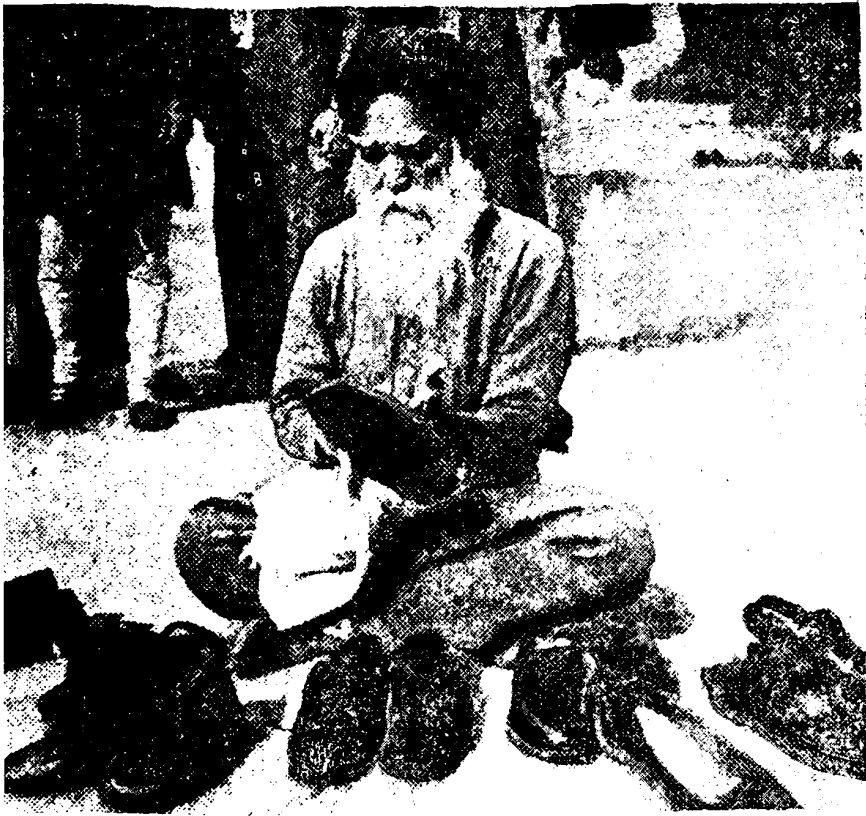
ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਲ ਵਿਖੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸ: ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਨਵਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਤੋੜਿਆ ।

ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਤੋਂ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੇਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੰਡ ਲਗਾ । ਉਹ ਲਗਾ ਦੰਡ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਦਿਲੀ, ਸੰਗਤ ਦੇ ਜਨੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਝੇ ਅਤੇ ਜੋੜੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ?

—ਸੰਪਾਦਕ)

“ਪਬਲਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕੀ ਸਿਖਿਆ” ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖ ਜੋ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ‘ਪੰਥ ਸੇਵਕ’ ਦੇ ੧੭ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ੨੯ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੫੨ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੰਥ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਠੀਕ ਰਸਤਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਹੇਵੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਉਹ ਲੇਖ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਾਂ।

ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ?

ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਅਥਵਾ ਸਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹਨ ਯਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਬਕ ਸਿਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਨਵੇਂ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਹਿੱਤ ਕਦੇ ਕਦੇ ਲਿਖਦਾ ਰਹਾਂ। ਕੁਝ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ :

(੧) ਮੇਰੀ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ ਜਦ ਕਿ ਅਜੇ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਪਰਚਾਰਕ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ. ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਆਏ ਸਨ। ਸਭ ਨ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਐਕਤਾਂ ਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਨੀਯਤ ਪਥ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅੱਵਲ ਸੀ; ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਪਰਚਾਰਕ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦੇ ਵੀ ਵੇਖਿਆ, ਕੁਝ ਪਰਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ, ਕੁਝ ਮਾਲੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਠੋਕੇ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਯਾਦ ਆਂਵਦੀ ਹੈ :

“ਕਬੀਰ ਜੈਸੀ ਉਪਜੀ ਪੇਡ ਤੇ ਜਉ ਤੈਸੀ ਨਿਬਹੈ ਓਤਿ।

ਹੀਰਾ ਕਿਸ ਕਾ ਬਾਪੁਰਾ ਪੁਜਹਿ ਨ ਰਤਨ ਕਰੋੜਿ।”*

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਦਲਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਜੋ ਤਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡ ਸਕੇ, ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਠੋਕੇ ਯਾ ਮੰਗਤੇ ਬਣ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਬੁਰਾ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਸਜਣ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਕਾਇਮ ਵੀ ਰਹੇ, ਉਹ ਵੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਚਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਨੀ ਤਸੱਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਸਜਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮਾਲੀ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਪਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਪੈਸੇ ਖਾਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਓ ! ਆਪਣੀ ਮਾਲੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਯੋਗ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਬੜਾ ਟੇਢਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਸਾਫ਼ ਵੀ

---

*ਭਾਵਾਰਥ : ਕਬੀਰ, ਜੇਕਰ ਬੰਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤਾਂਈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰੀ ਚਲੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਜਵੇਹਰ ਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਕੋੜਾਂ ਹੀ ਮਾਣਕ ਉਸ ਦੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦੇ।

ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਵੀ ਪੈਣਗੇ ।

(੨) ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਇਛਾਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੀਡਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਏਕਤਾ ਏਕਤਾ ਦੀ ਰੱਟ ਲਾਂਚੇ ਹੋਏ ਵੀ ਫੁਟ ਪਾਂਚੇ ਹਨ । ਹਰ ਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਏਕਤਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ, ਆਪਣੀ ਹੱਠ-ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਤਫ਼ਾਕ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਕਿ ਕੰਮ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਹੈ ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਲਾਹਨਤ । ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਆਪ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਸੂਲੀ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਾਤੀ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਸਲੀ ਝਗੜਾ ਤਾਂ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਅਸੂਲ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਅੱਡ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਚੌਧਰ ਦੇ ਭੁਖੇ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਖੋਰੂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁੱਟ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ।

੨

ਸੇਵਾਦਾਰ ਤੇ ਲੀਡਰ :

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਵੇਖੀ ਹੈ ਕਿ ਲੀਡਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੱਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ । ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਬੜੀ ਨੇਕ-ਨੀਯਤੀ ਨਾਲ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸਮਾ ਗਿਆ । ਐਸੇ ਸੱਜਣਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਥ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਪੰਥ ਨੂੰ ਲੀਡਰੀ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

“ਮਾਨ ਮੁਨੀ ਮੁਨਿਵਰ ਗਲੇ ਮਾਨੁ ਸਭੈ ਕਉ ਖਾਇ ।”*

---

*ਭਾਵਾਰਥ : ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੰਤ ਹੰਕਾਰ ਨੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਛੱਡੇ ਹਨ । ਹੰਕਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਅਗੇ ਆਵਨ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕੋ, ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੀ ਬਣਨਾ, ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਡੰਗ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਲਈ ਵੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਜੋ ਸੇਵਕ ਲੀਡਰ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅੱਵਲ ਰਖਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਲੀਡਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਲੀਡਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖਰਾਬ ਕਰੇਗਾ; ਪਰ ਅਖੀਰ ਉਹ ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਡਿਗੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਲੀਡਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਲੀਡਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਐਸੇ ਸਜਣ ਵੇਖੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਵਕਤ ਪੱਕੇ ਮਿੱਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਵੈਰੀ। ਫੇਰ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੈਰ ਅਤੇ ਵੈਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਈ ਵਾਰ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਿੱਤਰ ਸਮਝੋ ਹੀ ਨਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਤਲਬ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਜਦ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਅਖਵਾਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਉਹ ਆਪ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਿੱਤਰ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਭੁੱਲੇ।

ਐਸਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੱਜਣ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਸ ਸਾਥੀ ਵਿਰੁਧ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਡਿੱਗੇ। ਸੱਚ ਹੈ, ਵੈਰੀ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਗੁਣਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਵੈਰੀ ਇਸ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਗੁਣਵਾਨ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਔਗਣਵਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਇਸ ਲਈ ਗੁੱਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਔਗਣਵਾਨ ਹੈ। ਗੁਣਵਾਨ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਅਤੇ ਔਗਣਵਾਨ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਣਾ। ਇਹ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

੩

ਤਜਰਬੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ :

ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਜੋ ਨੁਕਤੇ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ

ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਇਕ ਵਕਤ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਦੂਸਰੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ : ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਵਣ ਤੇ ਤੁਹ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਕਢੋ ਜੋ ਝੂਠੀ ਹੋਵੇ, ਵਰਨਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਝੂਠ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮੈਲ ਕੱਢਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰੇਗਾ।

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ, ਅਥਵਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਾਮੀ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਤਾਂ ਮਤਲਬ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਮਤਲਬ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਬੇਗਰਜ਼ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਅਸੂਲ ਦੇ ਹਾਮੀ ਅਤੇ ਬੇ-ਅਸੂਲੀ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨਣਾ ਦੋਵੇਂ ਗ਼ਲਤ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਸੂਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਹਿਸਾਨ ਕੀ? ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਅਸੂਲ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸੋ ਕਿ ਬੇ-ਅਸੂਲੀ ਵੀ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਅਖਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰੋ ਜੋ ਅਸੂਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗ਼ਲਤ ਰਸਤਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਬੇਇਮਾਨੀ ਹੈ।

ਜੇ ਆਦਮੀ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਇਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਅਹਿਸਾਨ ਜਿਤਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਵਕੂਫ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਬੇਗਰਜ਼ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨੇਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਤਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨੇਕੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਛਿਪੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਕੀ ਸਿਖਿਆ ?

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਪੰਜ, ਦਸ, ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵਡੀ ਰਕਮ ਦਾਨ ਰਕਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਲੋਕੀਂ ਪੰਜ ਸੌ, ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਰਕਮ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਪਰੇਮ ਦੀ ਥਾਂ ਅਹਿਸਾਨ ਜਾਂ ਮਤਲਬ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਉਠਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਖਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਡੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਾਨ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਰਖਣਾ ਕਿਸੇ ਲਾਭ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਦਿਓ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੈਂਬਰੀ ਜਾਂ ਵਜ਼ੀਰੀ ਲਈ ਕਦੀ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਹੇ ਸਿੱਖ ਅਮੀਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਪੰਥ ਲਈ ਦਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਨਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਲਈ। ਠੀਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ, ਦਾਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਅਸਲ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਨਾਮ ਗੁਪਤ ਜਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਾਨ ਗੁਪਤ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਬਲਿਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮਨ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਬੂ ਰਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡੇਗ ਦੇਵੇਗੀ।

੫

ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਤਰੇ :

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਗ਼ਰੀਬ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ

ਦਵਾਲੀਏ ਵਪਾਰੀ ਤੋਂ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਖਿੱਚ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਮੀਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ੋਖੀਆਂ ਮਾਰੇਗਾ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਅਕਲ-ਮੰਦ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹੇਗਾ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਰੇਤ ਦੇ ਇਕ ਕਿਣਕੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੇਵਕੂਫ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰੇਗਾ :

“ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਛੂਛਾ ਘਟੁ ਬੋਲੈ ।

ਭਰਿਆ ਹੋਇ ਸੁ ਕਬਹੁ ਨਾ ਡੋਲੈ ।*

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਡ-ਪੁਣੇ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਉਹ ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਲੀਡਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਨਾ ਲੀਡਰੀ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਮਾਸੂਸ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਹਿਣਾ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ-ਪਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ ਹੈ ।

ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਜਜ਼ਬੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਜ਼ਬੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਸੁਸਾਇਟੀ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖਸਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨੋਂ, ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੋ, ਜੋ ਕਦਮ ਚੁਕ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਡੇਗ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਇਕ ਕਦਮ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪੱਤਰਾ ਹੈ ।

---

*ਭਾਵਾਰਥ : ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਖਾਲੀ ਘੜਾ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ ਭਾਵ ਚੁਪ ਚਾਪ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

'ਚੋਧਰ', 'ਮਾਇਆ' ਤੇ 'ਮਾਨ'

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 'ਚੋਧਰੀ' ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਚੋਧਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖਲ੍ਹਮ-ਖਲ੍ਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਵੇਖੇ। ਮੈਨੂੰ ਐਸੇ ਚੋਧਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘ੍ਰਿਣਾ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਹੱਯਾ ਨੂੰ ਤਲਾਜਲੀ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਡੇ ਚੋਧਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗਿਰ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਚੋਧਰੀ ਸੀ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਡਿੱਗਾ ਸੀ। ਚੋਧਰੀ ਜਲਸਿਆਂ ਤੇ ਜਲੂਸਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਚੋਧਰ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਮ ਹੱਯਾ ਨੂੰ ਗਵਾ ਕੇ ਚੋਧਰ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਵਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਦਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹੀ ਨਾ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਉਸ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗੇ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜੇ ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਘਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਬਲਿਕ-ਮੈਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਨਾਮ ਦੀ, ਤੇ ਲੋੜ ਹੈ ਇਜ਼ਤ ਦੀ। ਪਰ ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਚੋਧਰ ਦੇ ਵਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਨਾਮ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਗੋਂ ਇਜ਼ਤ ਗਵਾਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ ਜਾਂ ਡਾਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਸੂਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਮਾਇਆ ਚੰਗੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੇ ਆਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨੱਸੋ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧੀ ਨਰਕਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿਛੇ ਵੀ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਜੇ ਲੋਕ ਆਪ ਦੇਣ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਨ ਦੀ ਚੋਰੀ ਤੇ ਠੱਗੀ ਕਰਦੇ, ਅਥਵਾ ਉਸ ਦਾ ਡਾਕਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਚੋਰੀ, ਠੱਗੀ ਜਾਂ ਡਾਕੇ ਵਾਂਗਰ ਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਇਆ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੇ ਆਵੇ; ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨੱਸੋ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਬੁਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਾਨ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ; ਜੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੇ ਆਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਭੱਜੋ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਬੁਰਾ ਹੈ।

ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਚੌਧਰੀ ਬਹੁਤੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਗੇ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਟੁਕੜ-ਬੋਚ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਲਾਈਫ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਬਣਨ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੌਧਰੀ ਬਣ ਕੇ ਡਿੱਗੇ, ਕੁਝ ਅਮੀਰ ਬਣ ਕੇ ਡਿੱਗੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ
 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ ॥

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ

ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ :

੧. ਸੇਰਾ ਸਫਰਨਾਮਾ ।
੨. ਬਾਬਾ ਤੇਗ਼ਾ ਸਿੰਘ ।
੩. ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ ।
੪. ਕਿਉਂ ਵਰਨੀ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਾ ।
੫. ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਧਰਮ ਸਿੱਖਿਆ ।

B-1385

